

בעזה"י

סדרת גדולי ישראל

ספר

תולדות החתם סופר ותקופתו

תולדות הגה"ק ר' משה סופר זצ"ל שהיה רבה של ק"ק דרעזניץ, מטרסדורף, ופרשבורג בשעה שהיתה קשה מאד לישראל היא תקופת ההשכלה והריפורמה.

חובר בעזרת החונן לאדם דעת

על ידי

יואל בלאאמו"ר אהרן זל"ה שוורץ

תוכן הענינים

בשער

9 — 12

חשיבות כתיבת תולדות גדולי ישראל (עמ' 9-10). גדולתו (עמ' 11). הנהגתו בתקופת הריפורמה (עמ' 12). הקושי בכתיבה על גדולתו (עמ' 14).

מבוא

17 — 51

הדברים השייכים לכתיבת תולדות חייהם של גדולי ישראל (עמ' 17). ביאור הסיבות שגדולי ישראל נזכרים לדורות עולם בשם כינוי (עמ' 19). כוחם של גדולי ישראל (עמ' 22). כוחם הפיסי, ראיית העתיד וראיית הנסתר (עמ' 26). גוזר ומקיים (עמ' 28). מעלת תלמיד חכם המעוטר גם בכתר של שלשלת יוחסין (עמ' 29). שורש ואילן (עמ' 31). גלות התורה ממקום למקום בעולם (עמ' 32). דרכי ההשגחה שהחתם סופר יעבור להונגריה (עמ' 36). תפקידו ההיסטורי של החתם סופר (עמ' 40). על יהדות הונגריה (עמ' 41). הפרדות הקהילות האורתודוכסיות מהקהילות הכלליות (עמ' 44).

פרק א' הוריו וילדותו של החת"ס

52 — 69

הוריו, אביו (עמ' 52). מסירתו ללמד את בנו (עמ' 53). קבלתו הוראת הג"ר נתן אדלר (עמ' 54). אמו (עמ' 55). לידתו של החתם סופר (עמ' 57). ילדותו (עמ' 60). געוריו (עמ' 62). מתכונותיו וכשרונותיו (עמ' 66).

פרק ב' רבותיו של החתם סופר

70 — 86

גדולת החת"ס גם משום רבותיו (עמ' 70). ההשגחה העליונה שהג"ר פנחס הורוויץ היה רבה של פ"פ (עמ' 71). הג"ר נתן אדלר (עמ' 72). הנהגתו של הגר"נ אדלר (עמ' 73). מעשה שגרם לעזיבת הגר"נ את פרנקפורט לבוסקוויץ (עמ' 75). יציאת החת"ס עם רבו לבוסקוויץ (עמ' 76). הגר"נ בבוסקוויץ (עמ' 69). שובו של הגר"נ לפ"פ ומותו (עמ' 80). הספד על הגר"נ אדלר (עמ' 82). הקפדת החת"ס על כבודו של הגר"נ א (עמ' 84).

פרק ג' נישואיו של החת"ס

87 — 94

החת"ס בפרוסניץ (עמ' 87). הצעת השידוך שם (עמ' 88).

הגזירה שלא יגור רק בן מורביה שם (עמ' 89). נישואיו (עמ' 90). הירדרדות מצבו הכלכלי של גיסו כדי שיקבל החת"ס רבנות (עמ' 91). אשתו השניה (עמ' 92). אשתו השלישית (עמ' 94).

פרק ד' רבנותו של החת"ס

95 — 112

גדולי ישראל בורחים מן השררה (עמ' 95). רבנות דרעזניץ ומטרסדורף (עמ' 99). רבנותו בפרשבורג (עמ' 104). מלחמת נפוליון והמשפט שערכו נגדו הצרפתים (עמ' 107). חשיבות מינוי רב לקהילה (עמ' 108). הנהגת החת"ס כרב (עמ' 111).

פרק ה' קהילת פרשבורג והישיבה שם

113 — 127

חשיבות קהילת פרשבורג (עמ' 113). קשר החת"ס וקהלתו (עמ' 117). השפעת החת"ס ובניו על הקהילה (עמ' 118). ישיבת פרשבורג (עמ' 119). חשיבותה של הישיבה (עמ' 121). הנהגותיו בלימוד ועם הבחורים (עמ' 122). הנהגת הישיבה עם התלמידים (עמ' 124).

פרק ו' מידותיו של החתם סופר

128 — 152

גדלותו בתורה. התמדתו (עמ' 128). לימוד לשמה (עמ' 130). גדלותו בתורה (עמ' 131). הרבצת התורה שלו (עמ' 133). שיחת חולין (עמ' 134). תפילתו (עמ' 135). אהבת הבריות וגמילות החסד שלו (עמ' 138). תקיפותו נגד עוברי עבירה (עמ' 140). גדולתו בהלכה (עמ' 143). מידת הענוה (עמ' 145). פרישותו מעניני העולם (עמ' 146). צניעותו. חשיבותו בקיום המצוות (עמ' 147). אהבתו לארץ ישראל (עמ' 149). גדלותו בנסתרות (עמ' 151). ידע את זמן הסתלקות. נשיכתו נשיכת נחש (עמ' 152).

פרק ז' סוף ימי החת"ס

153 — 163

זקנותו. סוף ימיו (עמ' 153). תחילת הקץ (עמ' 154). התפילות הרבות של בני הקהילה עליו (עמ' 156). פרידתו מאנשי הקהילה (עמ' 159). יומו האחרון (עמ' 160). פטירתו (עמ' 161). ההלויה (עמ' 162).

בשער

חיבור זה, הוא ספר נוסף בסדרת הספרים על תולדות גדולי ישראל שבס"ד נתחברו על ידינו. את החשיבות של ידיעת תולדותיהם של גדולי האומה, כבר ביארנו בס"ד בספרינו הקודמים שבסדרה זו, ובין הדברים שכתבנו שם הם: א. ידיעה זו היא בכלל "שימוש תלמידי חכמים" שעליה אמרו (ברכות ז, ב): "גדול שימושה יותר מלימודה". גם מרן החתם סופר היה מספר מעשי גדולי ישראל ויתר תולדות האומה, ותלמידו רבי יעב"ץ הלוי כתב (מובא זכרוננו ומסורות על החתם סופר עמ' 311):

"שחביבים עליו להגיד ולספר דברים האלה יותר מללמוד תורה, למען ישמעו ויראו וילמדו מהעבר על העתיד לבא לטובה" (*).

(*) שם מסופר גם כי החתם סופר היה מלמד חומש עם פירוש הרמב"ן והיה מרחיב בדוגמאות מתולדות האומה וראה בזה ענין חשוב מאד ועל כך הוא כתב:

"ורע היה עליו המעשה מאותן בחורים אשר לא באו ללימוד היקר הזה, אף כי לשם שמים נתכוונו באומנם: מה תועלת תצא לנו מזה? הלא טוב לנו להעמיק באיזה סוגיה ונעיין בספר ונחזה, אבל לא מחכמה שאלו על זה, כי רק באלה הודיע רבינו למה זה ועל מה זה, והרבה פעמים האריך בסיפורים כמה שעבר עלינו בגלות הזה

החזון איש גם הוא אמר: שידיעת והכרת גדולי ישראל הרי היא בגופי תורה.

החתם סופר בדרשותיו (ח"א דף קסז) ביאר את חשיבות הכרת ערכם של גדולי ישראל וכתב:

"כי הנה עיקר אמונה אומן בתורת ה' היא אמונה בחכמי דור דור ודורשיו — להאמין בשופט אשר יהיה בימים ההם, כי לא יטוש ה' עמו עם השופט ההוא ... וזה כלל גדול שכל קוטבי התורה סובבים עליה".

עוד ביאר בדרשותיו (ח"ב דף רפו) את חיוב המורא מפני גדולי ישראל:

"ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו", פירוש: כי רצה הקדוש ברוך הוא בזה: שיאמינו בחכמי דור ודורשיו ויהיה מורא רבך כמורא שמים — פירוש: שתהי' יראתו על פניכם באותה יראה שאתם צריכים לירא מפני ה' — תהיה אותה יראה על פניכם לירא מהמה הנשיאים פני הדור".

הדברים האמורים, שייכים בכל גדול מגדולי האומה, אבל מכל מקום, ענין זה שייך עוד יותר במרן בעל החתם סופר,

בעיתים שעברו מגירוש שפאניא (ספרד) ושאר ארצות ... למען ישמעו ויראו מהעבר על העתיד".

יתכן, שמשום שהחתם סופר כתב על תולדות הענינים (כמו בספר הזכרון שלו), וגם לימד את דברי הימים זכה וכתבו עליו כל כך הרבה — "במידה שאדם מחד מודדים לו", וגם תלמידיו למדו ממנו.

משום שמלבד צדקתו וגאונותו הגדולים, הוא היה מגדולי הפוסקים של האומה*). ומגדולי מרביצי התורה בתקופתו. ובעיקר על ידי הרבצת התורה הגדולה שלו בישיבת פרשבורג שהוא עמד בראשה, וכבר הכתירוהו גדולי ישראל שבדורו ובדורות שלאחר מכן בכתרי שבחים רבים*). על ידי זה נבין

(*) החזון איש (כלים פ"ז מ"ז) כתב לגבי קביעת המידות והשיעורים לענין שיעורי התורה את הדברים האלה: "אחרי שנקבעה ההלכה על פי הגודע ביהודה, הגר"א, מהר"ז מרגליות, והחתם סופר ונתפשטה הוראה כך, הוי כאילו קבעו בית דין לכל ישראל ... הן בית דין של כל גדולי הדור קבעו כך ...

(*) נביא כאן מספר דוגמאות חלק מהדברים צוטטו בספר ספרא רבא דישראל, (חוט המשולש), זכרונות ומסורות על החתם סופר. לפני שנולד, אמר הגאון החסיד ר' אברהם אביש רבה של פרנקפורט; שילד זה עתיד להאיר את העולם בתורתו ולהושיע את ישראל בתפילתו.

כשהיה ילד בן שבע וראו בו את ניצני גדלותו אמר הנ"ל אל אבי הנער: "לאט לי אל הנער, כי יעמוד לנס עמים בקרב הימים". בהיותו רבה של מטרסדורף עבר דרך פרשבורג ורבה הגדול הגר"מ משולם איגרא לווה אותו דבר שלא עשה לרבנים אחרים וכשנשאל על כך אמר: "הוא גדול בתורה וצדיק אשר תורתו ומעיינותיו ישלח חוצה מפה פרשבורג". הגאון בעל חתן סופר בפתיחה שלו לספרו על מקנה וקנין כתב על מרן:

"ארו בלבנון, חד בכמה דורות אשר לא היה על עפר משלו — שתהיה הקדושה והטהרה החכמה וההנהגה והרבצת תורה ויראה באיש אחד מצומדת חרוזים יחד בכל השלימות האפשרית, אולי כמה מאות שנה לא היה כמותו ברומה לו"

את גדולתם של גדולי ישראל, עד כמה הם נעלים מאנשים רגילים. החתם סופר, גם הפך להיות מנהיג מרכזי ליהודי הונגריה הגדולה (הארצות שהיו בתוך הממלכה אוסטרא-הונגריה; אוסטריה, הונגריה, צכסלובקיה, חלק מרומניה וחלק מאוקריינה וגליציה). הנהגתו ושיטתו הדריכו קהילות רבות, הן משום שקיבלו את מרותו ונהגו על פי דרכו ושיטתו, והן משום שתלמידיו ותלמידי תלמידיו שימשו כרבנים בערים ובעיירות של מדינות אלו.

הנהגתו, היתה מאד חשובה בתקופה ההיא שהיתה

הגה"ק האדמו"ר ר' חיים מצנז כתב (שו"ת דברי חיים או"ח סי'

ח):

"ואינני ח"ו בחולק על מרן רשכבה"ג החתם סופר ז"ל — כי אינני מבין בקי בשיחת חולין דיליה". הג"ר אברהם דוד בוטשטש קיבל מכתב מהחתם סופר ובראותו את חתימת ידו של החתם סופר נישק אותה, באומרו שניכר ממנה שהחותם הוא צדיק, ומצווה לנשק את הצדיק.

הג"ר פישל סופר היה משתדל לראות את החתם סופר באומרו שראיית החתם סופר מצלת מן החטא ומשפעת קדושה ויראה. [רבר זה דומה למה שאמר רבי יהודה הנשיא (עירובין יג): "האי דמחדדנא טפי מחבראי, משום דחזיתי לרבי מאיר מאחוריו ואילו חזיתיו מפניו הוינא מחדדנא טפי" תרגום: מה שאני מחודד יותר משאר חבירי זה משום שראיתי את רבי מאיר מאחוריו, ואילו ראיתיו מפניו הייתי מחודד עוד יותר].

תלמידו של מרן החתם סופר חזקיה פייבל פלויט כתב על הצורך ללכת בדרכי החתם סופר (מובא זכרונות ומסורות על החתם סופר עמ' 213) דברים אלו:

תקופה מאד קשה לעם ישראל; הריפורמים הרימו ראש בקהילות רבות, והיה צריך מנהיג גדול שיוכל לעמוד בפרץ, והוא בשיטתו קבע את דרכי המאבק נגדם, וכתוצאה מדרכו ושיטתו — קיבלו בניו ותלמידיו את ההחלטה הגורלית להפרד מקהילות הריפורמים, וכך נוצרו הקהילות הנפרדות שפרשו מהקהילות הכלליות שחדרו לתוכן ריפורמים או השפעתם, ועל ידי כך נבנתה יהדות הונגריה, שהוכיחה את חוסנה במרוצת השנים.

ספרות רבה נכתבה על מרן החתם סופר; ביאוגרפיה

"בדרך [בו] הדריכנו [רבינו] קודש הקדשים, בו ארדוף ובמסילה הזאת אעלה, ועל במותיה אדרוך הלא קול אומר קול רודי דופק לאמור: אם לא תדעי [לך היפה בנשים] צאי [לך] בעקבי הצאן [ורעי את גדיותיך] על משכנות הרועים. — ועתה הנה נחך ה' בעצתו להאיר פניו אליך, בהיות עיניך רואות שנים כמה פני משה כפני חמה, איש כל דרכיו כלכל במשפט ומעשיו במשורה, וחפץ ה' בידו הצליח ועתה מה לך לסור מדרך החיים הלזה ... ועתה מי הוא זה אשר יבוא לגרוע או להוסיף, לתקן ולהעדיף עלי אורח חיים למשכיל הקדוש הזה ... הרם לך בכל עת תרומות מידות מלאך ה' צ-באות הזה, והיה לנוכח עיניך תמיד".

הרב פנחס מילר שלמד בישיבת פרשבורג אצל נכד מרן החתם סופר כתב בספרו "עולמו של אבא": "מספר פעמים אמרתי לבני חתני ותלמידי — שאינני מבין איך זכינו אנחנו, בני הדור היתום הזה שתהיה בינינו נשמה כל כך גדולה וקדושה, הגם שלא חי בינינו ממש, אבל אנו היינו מכירים את בניו ואת תלמידיו שספגו מאור רוחו וניצוצי תורתו, ולמדנו תורה מפיהם, ומתלמידי תלמידיו אנחנו, ומאין זכינו לזכייה גדולה כזו".

וסיפורת, ספרי ליקוטים של מאמריו, מנהגיו ודרכיו ועוד, יותר ממה שנכתב כמעט על כל גדול אחר מהדורות האחרונים. (עיקר ספרי הביאוגרפיה הם ספר חוט המשולש ואסופת הביאוגרפיות בספר זכרונות ומסורות על החתם סופר). ואם כן יש מקום לשאלה; מה מוסיף עוד חיבור על החתם סופר ועוד יותר, לאור מה שכתב עליו תלמידו הג"ר אברהם שאג (דרשות הרא"ש):

"מאן חשיב ומאן ספין להשמיע קולו מגדולת היראה והמעלות אשר היה לרבינו הקדוש, ושמו היא תהילתו", ואם בדורו נאמר עליו כך, הרי על אחת כמה וכמה לאחר תקופה של קרוב למאתים שנה.

למרות האמור, גמלה בלבו של הכותב החלטה לכתוב על מרן החתם סופר, כאשר זכה והתגשם חלומו לעלות ולהשתטח על ציונו של מרן ביום היארצייט כ"ה תשרי תשנ"ט בהיות כותב השורות בשליחות תורנית מטעם ארגון "מסורת" העוסק בקירוב רחוקים בגלות הונגריה, ונכדי החתם סופר נסעו מהארץ כדי לעלות על הציון הקדוש, ועברו דרך בודפשט מקום שבו שזה כותב השורות האלו ועמהם יחד השתטח על קברו של מרן זצ"ל. שם נפגשו תלמידי חכמים וסתם עמך — שבאו מארצות רבות בעולם לעלות על קברו של אותו גאון וצדיק, ושם, בלטו חוגים מסויימים בהעדרם, כיון שהם רחוקים מהחוגים של תלמידי תלמידיו, כמו כן, עברנו אז בעיר פרשבורג — מקום שבו גרו אבותי וחשתי עד כמה חורבן הקהילה וריחוק הזמן, משכיחים את המעשים הגדולים שעשה מרן בעיר זו, והשפיע על ידי כך על העולם

היהודי כולו*). לכן השתדלנו להעיר ולהאיר מספר נקודות בפועליו של מרן זצ"ל*).

*) אמנם החתם סופר הוא מן האישים שלעולם לא ישכחו הן משום השלשלת הגדולה של גדולי תורה שיצאה מזרעו ומתלמידיו ותלמידי תלמידיו וכמו שאמר בנו בעל כתב סופר בזמן שהספיד את אביו הגדול:

"שלעולם לא תשכח תורתו מפי זרעו ובניו המה תלמידיו".
הרב מיכאל הרצפלד כתב בענין זה דברים אלה (מובא זכרונות ומסורות על החתם סופר עמ' 243):
"כמו השמש במלוא תוקפה, ברוב גובהה, יאיר השם "משה סופר", שבאמצעות ספריו נעשה בן אלמות "משה סופר"!
רגשי קודש ממלאים לב יהודי נאמן בשומעו את צלילו של השם הזה.

הוא היה מפקד עליון של היהדות, נסיך התורה, מגורה המאירה, פלא הזמן, אור לחכמים, גאות ישראל, הוא היה כהן גדול, חגור בחגורת הצדק, עטוי מעיל אהבת הבריות והענווה, את האורים והתומים נשא בלבבו, ובפניו הקורנות בראי נשמתו, לא רק הרשים וזיכה, אלא הפגין לא מעט הדר מלכות נורא הוד, שרומם את החוטא כאילו ראה את מצח אהרן — שבהסתכלותו עליו, לדברי הזהר החוויר כל פושע".

הג"ר שלמה שפיצר בספרו תיקון שלמה גם כתב על השפעת החתם סופר לדורות עולם מילים אלו:

"החתם סופר ז"ל עשה לתורה קיום עד ימות המשיח על ידי אלפים תלמידים ותלמידי תלמידים"
בעזרת ה' נבאר במבוא הספר על השפעת החתם סופר על יהדות הונגריה ודרכה של יהדות העולם כולו.

*) חיבור זה אינו ספר ביאוגרפי ומשום כך הרבה פרטים לא יובאו בספר

ויהי רצון מפני אבינו שבשמים; שנזכה לכווין לאמיתתם של דברים ונצליח להעביר לבני הדור הזה ולו חלק מגדלותו

והרוצה לעמוד עליהם יקרא בספר "חוט המשולש", "תולדות החתם סופר", זכרונות ומסורות על החתם סופר, ועוד. אלא מטרת החיבור היא, לנסות ללמוד מאישיותו הכבירה וממפעליו הגדולים, וכעין שכתב גם הרכ ליב לאנדסברג שהיה בנו של אחד מגדולי תלמידי החתם סופר בפתח חיבורו על החתם סופר:

"נשגבה ונעלה היא התכלית והתועלת הצומחת על ידי דרישת וחקירת תולדות אנשי מופת וגדולי הדור, מקורות חייהם, ממעלליהם ומפעולותיהם, גידולם וחינוכם, נדעה נרדפה לדעת ידיעות רמות ונעלות, למען השג גם אנחנו תעודת ומטרת החיים, לתמוך אשורינו ומעגלותינו בנתיבות ישרות ומעגלי צדק ...

נערים ואבות ילמדו ויראו וכן יתאמצו לעשות, ובמסילה העולה בית אל, עד הגיעם אל הקודש פנימה ידרכו, האבות יחושו ללכת בעקבותיהם, ימהרו יעשו במתכונתם, לזרוע זרע צדק ואמת על תלמי לבב בניהם. והנערים יקנאו בגדולי חקרי לב ובצדיקים אשר באמונתם חייו, להקשיב כמותם בלימודים לתת תוקף ועוז למוסר אביהם ולתורת אמם, להאזין ולשית לב לקול מוריהם ולהתהלך בנתיבות הגדולים הדגולים אשר שמם וזכרם תאות נפש כל שומע ...

חשבתי למשפט צדק לרשום בכתב יושר דבר אמת, לתפארת זכרון דור דור, תולדות חיי אותו ואת בנו הלא המה רבינו הגאון, חד מן הראשון ויחיד בין האחרונים, רבי משה סופר ובנו הגדול נור הבנים ומופת דור, רבי אברהם שמואל בנימין סופר זכרונם לחיי עד, שניהם כאחד החזירו עטרת התורה ליושנה".

של מרן ומעשיו הגדולים. כדי שנלמד מהם ונלך בדרכו בעבודת השם יתברך ובלימוד תורתו הקדושה.

מבוא לתולדות מרן החתם סופר

במבוא זה, נשתדל לבאר בס"ד כמה ענינים, חלקם קשורים לכתיבת תולדות חייהם של כל גדולי ישראל, וחלקם הם ענינים הקשורים באופן מיוחד לתולדות החתם סופר.

הדברים השייכים לכתיבת תולדות חייו של כל גדול בישראל:

א. מה הן הסיבות שהביאו לכך שרבים מגדולי ישראל אינם מוזכרים בשמם והם מוזכרים רק בשמות הכינוי שלהם: לדוגמא; בעל ה"נודע ביהודה", בעל ה"קצות החושן", ובעל ה"פני יהושע". ואחרים — מכונים בשם ספריהם. אחרים כמו הרב מפונבית', הרב מברסק', הרב מצ'בין מכונים על שם מקום רבנותם.

ב. מה מקור כוחם של גדולי ישראל: הדבר הזה אמור הן בענינים הגופניים כמו יכולת ההתמדה שלהם במיעוט שינה באופן קיצוני, דבר שאדם רגיל אינו מסוגל לעמוד בו, וכמו שנהג גם החתם סופר במשך תקופה שלמה, ללמוד ברציפות ולישון רק כל לילה שני, או מה שנהג שלא לישון במטה במשך ארבע עשרה שנים, וכן כיצד כתב חיבורים רבים כל כך, ובמיוחד בזמן המועט שעמד לרשותו לשם כך, ועוד יותר צריך ביאור, סוד כוחם הרוחני לצפות עתידות, או לראות

למרחקים — דברים שעניי בשר לא מסוגלים לראותם, וכפי שהיו רואים החתם סופר ועוד גדולי דורו, שעוד טרם היוולדו צפו את לידתו ואת גדלותו התורנית, ועוד ענינים אשר יבואו בס"ד בתוך הספר.

ג. מעלתו המיוחדת של תלמיד חכם, אשר בנוסף לגדולתו העצמית הוא מעוטר בעטרת יוחסין: החתם סופר מלבד גדולתו העצמית היה צאצא לשלשלת של גדולי ישראל שמגיעה עד לרש"י, לרבי יוחנן הסנדלר ולדוד המלך.

ד. שורש ואילן: ביאור שני סוגי גדולי הדורות; אלו שהיו מכונים אילן גדול, כמו שצפו ונהיה החתם סופר, היינו אישי הסגולה המפורסמים בזכות גדולתם והשפעתם על דורם ודורות הבאים אחריהם, ואף שהיו גדולים מאד אך פרסומם הוא רק מכח תלמידיהם המפורסמים, כמו הג"ר נתן אדלר שעיקר פרסומו הוא בזכות תלמידו הגדול מרן החתם סופר.

ענינים המיוחדים למרן החתם סופר

ה. גלות התורה ממקום למקום: מרכזי התורה גולים ממקום למקום, והדבר הזה בא לידי ביטוי גם על ידי מעשיו של החתם סופר; שנולד בפרנקפורט שבגרמניה שהיתה הקהילה היהודית החשובה ביותר באותה עת כמו שכינה אותם החתם סופר: "יחידה לאומתה", ועבר להונגריה רבתית ובעיקר לפרשבורג, ושם הקים מרכז תורה ויהדות, ובאותה עת נסוגה ושקעה קהילת פרנקפורט, עד שהגה"צ ר' שמשון רפאל הירש קומם אותה והקים בה מרכז יהודי חשוב.

ו. תפקידו ההיסטורי של החתם סופר: החתם סופר, מלבד גדלותו בתורה ויראה, הוא הקים מבצר של תורה ועמד בראש פעולות חשובות לחיזוק היהדות והשפיע על ידי כך, על ההיסטוריה היהודית בכללה.

ז. הפירוד בקהילות היהודיות שבמרכז אירופה: הקהילות החרדיות במרכז אירופה נתפלגו ופרשו מהקהילות הכלליות שהיו מסורות בידי הריפורמים, או הניאולוגים — כפי שהיו מכונים בהונגריה, דבר זה נעשה על ידי בנו ותלמידיו של החתם סופר, במטרה להציל את היהדות הנאמנה, שאם בתחילה היו הריפורמים מעיזים לעשות שינויים שלכאורה נראו רק כקטנים, אך גדולי הדור ירדו לעומק דעתם, [וגם משום שעבירה גוררת עבירה לבסוף ביקשו לעקור הכל], וההתפלגות הזו הצילה את יהודי מרכז אירופה.

א. ביאור הסיבות שגדולי ישראל נזכרים לדורות עולם רק בשם כינויים ולא בשםם

"ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ" (שמואל ב' ז, ט').
 "שלושה שמות נקראו לו לאדם; אחד — מה שקראו לו אביו ואמו.
 ואחד — מה שקראו לו אחרים, ואחד — מה שקרא לו בספר תולדות
 ברייתו" (קה"ר ז, ג).

שמו של כל אדם בעולם מכון מלמעלה בהשגחה פרטית מיוחדת. וזאת, משום, שהשם מורה על מהותו של האדם כאמור (יומא פ"ג ב'): "רבי מאיר ברק בשמא" ... וכן בגמרא (ברכות ז, ב): "למה נקרא שמה רות? ! מנין לן דשמא גרים [=

ומנין לנו שהשם גורם למהותו של האדם] דאמר רבי אלעזר דאמר קרא (תהלים מו): "אשר שם שמות בארץ" – אל תקרי שמות אלא שמות, היינו, שמהשם של האדם אנו רואים את ההשגחה העליונה, כיון שכאמור; השם מורה על מהותו של האדם.

השמות של האדם, הם לא רק שמות שניתנו לו על ידי הוריו בעת לידתו, אלא גם שמות שהאחרים מכנים אותו בו, מפני חיבתם אותו, או מה שההשגחה מסובבת שיקראו לו כלשון המדרש הנ"ל: "מה שקראו לו בספר תולדות ברייתו".

וזה ביאור הענין: גדולי ישראל משום חיבתם בפי העם, נקראים, או בשמות חיבה, כמו שנקרא הג"ר זלמן מוולוז'ין בשם "ר' זלמלה", הגאון ר' יצחק זאב סולוביצ'יק היה קרוי ר' וועלוולע, האדמו"ר מסטמער הג"ר יואל טיילטבוים "ר' יואליש" וכן אחרים כעין זה, וזאת מפני חיבת והערכת הציבור אליהם.

ויש שנקראו בכינוי על שם גדולתם כמו, הגר"א שנקרא בשם "הגאון מווילנא", "העילוי ממצ'ייט" ואחרים כמותו. יש שנקראו על שם מקומם כיון שבאותם מקום זרחה שמש תורתם והנהגתם כמו, הגאון ר' רב בעריש ווינפלד שנקרא בשם "הרב מצ'יבין", או הגאון ר' יוסף שלמה כהנמן ראש ישיבת פוניב'ז בשם "הרב מפוניב'ז", וכעין זה הרבה אדמו"רים שנקראו על שם מקום שלשלת האדמורו"ת שלהם.

אחריהם נקראו על שם ספריהם שהקנו להם שם עולם, כמו בעל "התומים", בעל "נתיבות [המשפט]", ה"חפץ חיים".

והרבה אחרים, וכל זה ביטוי להערכתם ופועלם של אותם גדולי עולם*).

כמו כן כן, מרן החתם סופר נקרא לדורות על שם ספריו הרבים והחשובים, ומהם: שאלות ותשובות החתם סופר, חידושי על הש"ס בשם חידושי חתם סופר, חידושי לתורה, דרשות החתם סופר, ועוד.

את השם חתם סופר הגה מרן כבר בילדותו [יתכן שזה היה אחר שלמד את הסוגיה "חתם סופר" לענין עדותו של סופר הגט על הגט, הנידונה בפרק ו' של מסכת גיטין] על שם ראשי התיבות "ח'דושי ת'ורת מ'שה".

ב. כוחם של גדולי ישראל

"להודיעך שכוחו גדול"

(רש"י בראשית כט, י').

[בהסברת הכתובים שהאריכו בענין הרמת
האבן הכבדה שהיתה מונחת על פי הבאר
על ידי יעקב אבינו].

"נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה ...
וקווי ה' יחליפו כח יעלו אברים כנשרים
ירוצו ולא יגעו ולכו ולא ייעפו"

(ישעי' מ', כט', לא').

"וכל העם רואים את הקולות" (שמות כ,
טו'). [רואים ושומעין הנראה דבר שאי
אפשר לראות במקום אחר,

(מכילתא ורש"י על אתר)].

"ותגזור אומר ויקם לך" (איוב כב).

[צריק גזר והקב"ה מקיים (משלי ישראל

4940)].

גדולי ישראל בכל הדורות, הצטיינו בביצוע דברים שהם
מחוץ לגדר הטבע, כמו גילוי יכולת פיסית שהיא למעלה מגדר
אנוש, וכמו שהיו הדברים אצל החתם סופר: לימודו הבלתי
פוסק במיעוט שינה, מה שזכה לקפיצת הדרך, מה שהספיק
לכתוב כל כך הרבה במיעוט זמן שעמד לרשותו, כל אלו
דברים שנעשו ביכולת שהיא מעל הטבע האנושי. ב. ידע על

מקרים שאירעו במקומות מרוחקים, או את העתיד להיות. ג. מה שגזר והיה.

הכוח הפיסי של גדולי ישראל הוא כח רוחני, כמו שכתב מרן בדרשותיו (ח"ג עמ' לג):

"כי ידוע מדרך התורה להוסיף כח ואומץ ללומדיה בדכתיב: "קווי ה' יחליפו כח וגו'. ולזה רמז: "ויהי קול השופר הולך וחזק מאד — משה ידבר והא-להים יעננו בקול" ופירש רש"י "שלא כדרך שאר התוקעים שקולם מתקצר והולך והכא היה מתחזק יותר והולך" — והוא לרמז על העוסקים בתורה שמוסיפים כח לעת זקנותם מכח וגבורה של מעלה, וזהו: "משה ידבר" — שהוא התלמיד חכם הנקרא "משה" וכל שהוא מוסיף לדבר בדבר האלקים — יעננו בקול יותר".

וכבר אמרו חז"ל (יומא ע"א, א') על הכתוב "אליכם אישים אקרא" — אלו תלמידי חכמים שחלשים כנשים ועושים גבורה כאנשים.

מרן החתם סופר, אמנם נחון היה בכוחות פיסיים עצומים, כמו שסיפר בנו: שאירע פעם שהיכה על השולחן כמחאה על איזה דבר והשלחן למרות שעשוי היה מעץ עבה — נשבר תחת מכתו. בזקנותו שיבר אגוזים בשתי אצבעות. מה שבנו הכתב סופר לא הצליח לעשות בשתי ידיו. בזקנותו — היה מסוגל להלביש את מעיל העליון כשהוא עומד על רגל אחת, ועוד. אך אין בזה די כדי לבצע את מה שעשה בחייו, שהיה

במשך תקופה ארוכה ישן מעט מאד. בתקופה הראשונה לאחר נישואיו היה ישן רק כל לילה שני והיה דורש את הכתוב: ישנתי "אז" — שהוא בגימטריא שמונה — ינוח "לי" שהוא בגימטריא ארבעים שדי לו בשינה של שמונה שעות כדי ללמוד ארבעים שעות. במשך כהונתו כרב בדרעזניץ ובמטרסדורף שהם ארבע עשר שנים — לא ישן במיטה אלא היה ישן במקומו. והיתה לו קערת מים קרים כדי להפיג בה את עייפותו. עיתים היה שם מפתח מתחת למצחו וישן עד שהמפתח היה נופל והיה מתעורר ועוסק בתורה.

כמו כן, מה שאירע לו בנערותו; שבהיותו בן כשש עשרה שבע עשרה, הוא סיים את הש"ס, ושאל את רבו הג"ר נתן אדלר כיצד יחגוג דבר גדול זה, הוא אמר לו; שיצום ג' ימים רצופים, והוא עשה כך. ביום השלישי לתעניתו, הוא יצא עם חבריו להנפש בגנות שמחוץ לעיר, וכשחזרו כבר היתה השעה מאוחרת והוצרכו להתפלל מנחה בדרך, נוכרי אחד שראה אותם שם, רצה לפגוע בהם, החברים שכבר גמרו את התפילה נסו על נפשם, והוא שהתפלל — לא ראה את הנעשה, הנכרי המתין עד שהחתם סופר גמר את תפילתו ובא להכותו, החתם סופר הקדימו וסטר על לחיו של הגוי והלה צנח ארצה ללא רוח חיים! [החתם סופר היה מספר זאת בזמן פורים והוא ראה בזה רמז למחיית עמלק — עוצמתה של סטירת לחי כזו, אינה אלא כח על-טבעי, וכמו שמכתו של מנשה בן יוסף על כתפו של שמעון בן יעקב שכנעה אותו להכנס לבית הסוהר — ואמר: מכה זו מבית אבא היא!].

כאשר רבו נסע לכהן כרבה של בוסקוויץ, רץ החתם סופר

ברגל להשיג את מרכבת רבו, והוא השיג את מרכבתו של רבו שהשתומם מאד על כך שהוא הקדימו למרות שרץ רגלית, ואמר לו שבודאי היתה לו קפיצת הדרך!*

בספר תולדות אדם מסופר על הג"ר זלמן מוולוז'ין את הסיפור הזה: פעם אחת, הוא הוצרך לספר מסויים אשר היה נמצא בארגו שהיה מונח עליו ארון מלא ספרים שמשום מה לא ניתן היה לפנותם, ומשום כך, אי אפשר היה להסיר את הארון שמנע את האפשרות להוציא את הספר מן הארגו, בתחילה הוא היה סבור, כי כיון שאי אפשר היה להסיר את הארון שמנע את האפשרות להוציא את הספר מן הארגו, הוא פטור מכך, אולם לאחר שנזכר בדברי הגמרא (עירובין נ"ה, א') המבארת דברי הכתוב (דברים ל', י"ב) "לא בשמים היא" — שאין כונת הכתוב לאמר שאילו היתה התורה בשמים — היו פטורים מללמוד אותה, אלא הכונה, שאז היה צורך לעשות סולם ולעלות לשמים, והנה דבר ברור הוא שבסולם אי אפשר לעלות לשמים, אלא כוונת הדברים היא, שאם אדם רוצה להשיג את התורה כפי שצריך, הרי גם על ידי סולם הוא יכול להורידה. הג"ר זלמן התבונן בדברים, והנה הוא חש כוח פנימי עצום, והוא ניגש אל הארון הכבד והסירו ונטל את הספר שהיה נחוץ לו — ממש כמו שעשה יעקב אבינו באבן שעל פי

* מצינו שהארץ קפצה לאליעזר וליעקב, והמים עלו לקראת רבקה, וגם במקרה הזה, לכאורה יתבאר הענין באופן זה, ואולי יתכן שהיתה כאן סייעתא דשמיא על-טבעית שהוא היה מסוגל לרוץ במהירות כה רבה.

הבאר, וזאת, משום שעשה זאת לכבוד אמו כמו שהכתוב מדגיש בפסוק אחד שלש פעמים, וירא את רחל בת לבן אחי אמו, ואת צאן לבן אחי אמו, וישק את צאן לבן אחי אמו, — הכוח הגדול שלו נהיה היות וזה היה לצורך קיום המצוה של כיבוד אם.

בפיוט של תפילת גשם נאמר: "ייחד לב ויגל אבן מעל פי באר מים ... בעבורו אל תמנע מים", ופירש מו"ר הגר"ח שמואלביץ זצ"ל, שהכוח של יעקב לגול את האבן היה — משום שייחד את לבו לעשות את המצווה, ומשום זה, זכה לכוח הגדול שנתגלה בהרמת האבן הזו.

ראיית העתיד וראיית הנסתר: הצדיקים זוכים לראות דברים נסתרים וגם את העתידות. כמו שמצאנו שגדולי ישראל צפו מראש את גדולתו של החתם סופר, וכן מצאנו גם אצל החתם סופר — שקרע את בגדו על מות חמיו רבי עקיבא איגר מבלי שהודיעו לו על כך, ואדרבה, בני ביתו השתדלו להעלים זאת ממנו, אך השמש הודיע להם, שהחתם סופר כבר קרע וזאת בטרם נודע הדבר, וכבר כתב רבינו בחיי בספרו חובת הלבבות שמי שחי חיי אמונה בהשגחה פרטית; יראה בלא עין וישמע בלא אוזן^(*). ואף עתידות ראה החתם סופר.

(*) ותתכן סיבה נוספת לכך, על פי מה שנאמר בגמרא (נדה לא, ב). שהתינוק טרם נחסם במחסום הגוף, נשמתו צופה מקצה העולם ועד סופו. הצדיק שמזכך את גופו, זוכה לכך — שגופו אינו מהווה מחסום בין הנשמה לבין ההכרה, ומשום כך, צדיקים רואים בהכרה את מה שהנשמה יודעת.

ובמיוחד בולט הדבר בספר הזכרון שלו שנכתב בעת מלחמת נפליזן נגד המלוכה האוסטרית-הונגרית, שחלקה התרחש בעיר פרשבורג, והוא רשם בפתח הספר:

"ואילו היה לי רשות לכתוב את כל הנעשה והנראה — טרם ישמע — היה הדבר לפלא; אך פן יחסדני שומע והדור פרוץ במלואו, ושתיקה יפה מדיבורי, על כן כתבתי רק ראשי פרקים לזכרון בין עיני לי לבדי".

בנו בעל הכתב סופר ביאר שכיון שאביו כתב בקצרה ורק לעצמו: "ולכן היה ספר הזכרון כפי שהוא לפנינו — ספר החתום".

הוא חשב לכתוב הסבר לכל דבר כדי להבין משמעות כל פרט ופרט ומה נרמז ואז: "היה העולם משתאה, והיו מכירים כי רוח הקודש דיבר באמו"ר" וצ"ל.

במקרה אחד כשעסק בהתרת עגונה, והוא הסיק להתרתה, בכל זאת, הוא ביקש להמתין עם ההיתר עד אחר זמן מסויים (כשלושה חודשים), ואכן בתוך אותו הזמן חזר הבעל כשהוא חי.

בספר חוט המשולש מופיע סיפור מופלא על חזון שראה בהקיץ, בהיותו במטריסדורף הוא היה דר בבנין אחד עם השמש בשם ר' נתן, חלונות ביתו של החתם סופר היו צופות לבית הקברות, יום אחד הוא הסתכל לכיוון בית הקברות וראה את דמות שכנו עומד בבית הקברות כשהוא עטוף תכריכים! הוא מיד ארגן תפילה עבור שכנו זה, בתחילה

הצטרף גם ר' נתן לתפילות מבלי שידע כי על עצמו הוא מתפלל! והנה בלילה הבא הוא שוב ראה את אותו מחזה, והמשיך להתפלל, אך ר' נתן כבר שכב חולה ובלילה השלישי חזר אותו מראה ומיד לאחר מכן נפטר ר' נתן. והוא גידל את תינוקו היתום, משום שחש מחוייבות מסויימת לכך – כיון שראה את פטירת אביו בחזון האמור.

גזור ומקיים: הצדיקים מבקשים מהקב"ה והדברים מתקיימים, ואפילו רק מוציאים דבר מפייהם וככתוב (איוב כב), "ותגזור אומר ויקם לך", והיה נעשים להם דברים גם מחוץ לטבע כמו שכתב הגאון רבי שלמה זלמן עהרנרייך זצ"ל אב"ד שאמלויא (מובא בספר ספרא רבה דישראל עמ' קלב):

"שידענו מימות עולם: היו צדיקים בכל הדורות חסידי הדור שהיו עושים נסים ונפלאות שהן חוץ לגדר הטבע אף אחר שכלו הנביאים ... ושאר צדיקים גאוני עולם כמו החתם סופר ותלמידיו זי"ע וכמו שסיפרו לנו אבותינו וראינו גם בעינינו".

בנו של החתם סופר [מי שהיה לאחר מכן הכתב סופר], חלה בגיל שש והגיע כבר לשערי מוות, אנשי החברא קדישא כבר הדליקו את הנרות שנהגו להדליק בעת יציאת הנשמה, אנשי הבית קראו להחתם סופר, שיבקש רחמים להצילו, והוא הלך לבית הכנסת והתפלל מול ארון הקודש וביקש מהקב"ה שיתן לו את הבן לפחות למשך חמשים שנה, והוא נענה, ובנו אכן הבריא וחי כחמשים שנה נוספות, לקראת פטירתו חיפש את הנרות שהדליקו למראשותיו בהיותו ילד כדי להדליקם

בעת פטירתו, כי ידע שהבקשה של אביו היתה לחמשים שנה.

אחד האנשים בקהילתו, ביקש להקים מסגרת הנוגדת לרוח היהדות, ואמר החתם סופר עליו את דברי הכתוב "תאלמנה שפתי שקר" וכך קרה לאותו אדם.

חתנו הג"ר דוד צבי עהרנפלד בא אליו לשפוך את צערו שאשתו אינה יכולה להניק את בנה, ואין לו ממי לינוק, כיון שלא היתה לו אפשרות לשכור מינקת, והחתם סופר ענה לו שיבטח בה' ויוושע, והנה למרות שהיה באותו הזמן החורף בעיצומו, ושום עובר ושב לא נראה ברחוב, הנה באופן מפתיע הגיעה אשה ענייה לבושת קרעים ודפקה על הדלת ושאלה אם במקרה הם אינם זקוקים למינקת, הם קיבלוה בשמחה והיא שהתה אצלם במשך 9 חודשים, ולאחר מכן היא נעלמה כמו שבאה, והם לא ידעו מי היא, וגם לא ביקשה שום שכר על ההנקה, וראו בכך ענין של ההשגחה העליונה שסובבה את הדבר באופן מיוחד, על פי גזירת החתם סופר.

ג. מעלת תלמיד חכם שהוא מעוטר גם בכתר של שלשלת יוחסין גדולה

"בלב נבון תנוח חכמה — זה תלמיד חכם
בן תלמיד חכם ובקרב כסילים תוודע — זה
תלמיד חכם בן עם הארץ" (ב"מ פ"ה, ב.).

התורה היא נחלתו של כל אדם מישראל וככתוב (דברים לג, ד): "תורה ציוה לנו משה מורשה קהלת יעקב", וכמו

שפירשו רבותינו בספרי (שם) שהיא ירושה לכל אחד מישראל, ובקידושין (דף כא, א) נאמר בלשון זו: "ותורה ... הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית וכל הרוצה ללמוד יבוא וילמוד" ... וזה אמור גם במי שאינו בן תלמיד חכם. מכל מקום ישנה מעלה גדולה יותר למי שהוא עצמו תלמיד חכם וגם הוריו תלמידי חכמים, וכמו ששבחו בחז"ל את מי שהוא בר אוריין [=תלמיד חכם] שהוא גם בר אבהן [=בעל זכות אבות].

עוד אמרו רבותינו (ב"מ פ"ה, ב'): מי שהוא תלמיד חכם ובנו תלמיד חכם, ובן בנו תלמיד חכם — תורה מחזרת על אכסניה שלה".

זכות אבות היא מועילה גם במרחק של הרבה דורות, וכמו שמצאנו (ברכות כ"ז, ב') שרבותינו בחרו לנשיא את רבי אלעזר בן עזריה-אף שהיה צעיר מאד, כיון שהיתה לו זכות אבות — שהיה דור עשירי לעזרא הסופר, ולא בחרו ברבי עקיבא שהיה מבוגר ממנו בהרבה כיון שלו לא היתה זכות אבות.

לכל יהודי יש אמנם זכות אבות מאברהם יצחק ויעקב והשבטים. מכל מקום, כל תוספת מעלה באחד מאבות אבותיו של האדם מועילה לו וכמו שרבותינו (מגילה י"ג, ב') קישרו את תכונת הצניעות של אסתר לתכונת הצניעות של שאול המלך שהיא היתה מזרעו, ואת תכונת צניעותו של שאול לתכונת הצניעות של רחל שהוא היה מזרעה.

מִן הַחֶתֶם סוֹפֵר הָיָה עֵטוֹר בְּהִרְבֵּה מַעֲלוֹת שֶׁל יוֹחֲסִין; אָבִיו שֶׁהָיָה בַּעֲצָמוֹ תַלְמִיד חֶכֶם, הִתְיַחֵס מִצַּד אָבִיו לְרַבִּי

שמעון מפרנקפורט בעל הילקוט שמעוני שאמרו עליו: שאי אפשר לחבר חיבור כזה מבלי רוח הקודש! ורבי שמעון זה היה מצאצאי רש"י שהיה מיוחס להתנא רבי יוחנן הסנדלר שהיה מזרע דוד המלך, ומצד אמו היה בן בתו של הגאון המקובל רבי שמואל שוטן כ"ץ מחבר הספר כוס ישועות על סדר נזיקין.

על כוחה של מעלת היוחסין אנו יכולים לעמוד גם ממה שאמר מרן החתם סופר לפני פטירתו לבנו כשהכינו לקראת תפקידו כממלא מקומו (מובא זכרונות ומסורות על החת"ס עמ' 228):

"בני אל תערץ ואל תחת, כי אני מבטיחך שאתה ראוי לכך, וגם זכות אבותיך יעמדו לך. מצד אמך הרב הגאון מו"ה רבי עקיבא איגר נ"ע, ומצד זקני הגאון מו"ה שש"ך נ"ע, ואני אהיה תמיד עמך".

ד. שורש ואילן:

"וצדיק יסוד עולם" (משלי ח', כ"ה) [כמו היסוד חבוי במעבה האדמה כך יש והצדיק שעומד עליו הבנין כולו נסתר מן העין].
... "ששמך הולך מסוף העולם ועד סופו, אשריך שזכית לשם" (יבמות טז, א)

החתם סופר זכה לשמש כמה גדולי ישראל, ואלו הן: רבי זלמן חסיד מפרנקפורט, הג"ר נתן אדלר מפרנקפורט, רבי פנחס הורוויץ בעל ההפלאה רבה של פרנקפורט, הגאון רבי טעבלי ובנו הג"ר מיכל שייאר זצ"ל ראשי ישיבת מיינץ (מגנצא) והג"ר

שמואל קעלין בעל מחצית השקל, אבל רבו המובהק היה הג"ר נתן אדלר, והנה גאון זה למרות גדלותו המופלגת בתורה ויראה, הוא כמעט ואינו מוכר בעולם, ועיקר זכרונו הוא כרבו של החתם סופר, בכמה הזדמנויות ניתן היה להבין — כי ראה כמה ענינים מרכזיים בחייו, רק כאמצעי לקידומו של תלמידו — החתם סופר, וכאן אנו עומדים בפני תופעה המצויה בכמה וכמה גדולים נסתרים, שהעמידו תלמידים גדולים ששמשם הולך מקצה העולם ועד סופו, והרי הם בבחינת שורש לאילן רב פירות — כינוי שכונו גדולי ישראל, ובצילם של אותם גדולים חוסים אנשי הדור או אפילו אנשי הדורות הבאים, ולא תמיד ידוע כי השורש לכל זה, הם אותם גדולים החבויים בהסתר, והם נודעים רק בספרו של קורא הדורות.

על הג"ר נתן אדלר התבטא אחד הגדולים ואמר, שאין פלא שהחתם סופר הגיע למדרגותיו הגדולות — כיון שהיה לו רב כל כך גדול, שהיתה לו נשמה כל כך קדושה שמיני אז הבעל שם טוב-לא היתה נשמה כל כך קדושה. החתם סופר היה אומר על רבו שהוא היה יותר גדול ממלאך, ורבותינו הרי אמרו שאם הרב דומה למלאך ה' צבאות יבקשו תורה מפיו [ואי"ה נרחיב יותר אודות הג"ר נתן אדלר בפרק רבותיו של החתם סופר]. הג"ר נתן, היה במקרה של החת"ס, שורש לאילן הגדול, מלבד גדולתו העצמית הנסתרת.

ה. גלות התורה ממקום למקום בעולם [הכוללת את גלות התורה מאשכנז למזרח אירופה והונגריה].

עם ישראל גלה מארץ לארץ וזאת לא רק משום עונש

הגלות, אלא גם משום מטרות אחרות. בגמרא (פסחים פ"ז, ב') "אמר ר"א: לא הגלה הקב"ה את ישראל לבין האומות אלא כדי שיתווספו עליהם גרים", כמו אדם הזורע סאה כדי לקצור כמה סאים. עוד לימדונו המקובלים-שישראל נתפזרו כדי לאסוף את ניצוצות הקדושה שנתפזרו בעולם. יחד עם גלות ישראל גלתה התורה לכמה מרכזים והללו נעתקים במרוצת השנים ממקום למקום [וכעין האמור על גלות הסנהדרין שגלו בעת חורבן בית שני ממקום למקום כאמור (ראש השנה כ"ו)].

גלות התורה הראשונה — היתה מארץ ישראל לבבל — על ידי נבוכדנצר כאשר הגלה את יהויכין ועמו החרש והמסגר [=אלו גדולי הדור שבאותו דור], והם ייסדו מרכז תורה גדול שהתקיים עד סוף תקופת הגאונים היינו כאלף וחמש מאות שנה.

לאחר מכן גלתה התורה משם לצפון אפריקה. ספרד. ואשכנז [=גרמניה צרפת ואוסטריה ובוהמיה]. בדורות האחרונים גלתה התורה למזרח אירופה (פולין ליטא רוסיה) וסיומה של מרכז התורה באשכנז היה עם גלותה להונגריה הגדולה (הונגריה, צ'כסלובקיה, אוסטריה, חלק מרומניה, וחלק מאוקריינה) נדמה, כי מעברו של החתם סופר מגרמניה להונגריה רבתית — נועד על ידי ההשגחה העליונה לגמור ענין זה: החתם סופר נולד בקהילת פרנקפורט שהיתה מיוחדת במינה בגדולתה והחתם סופר כינה אותה במכתב שכתב לרבו (מובא חוט המשולש): "הנה באמת כי הקהלה הקדושה הזאת ישמור אותה הא-ל אחת היא לאומתה אין בכל העולם דוגמתה". והנה אחרי כן — היתה נסיגה גדולה — אחרי

שוויון הזכויות שניתנו ליהודים שם. בהקדמת הספר אגרות צפון (הוצאת נצח) מצוי תיאור קודר ביותר על מצב קהילת פרנקפורט שלאחר עזיבת החתם סופר. לפי עדותו מנתה הקהילה רק 11 משפחות יראים, ומהדור הצעיר היה רק נמצא שם רק אחד שהיה מניח תפילין בכל יום, חרד לדבר ה' שומר מצוות היה נחשב בעיני רובם המכריע של אנשי העיר כצבוע או כשוטה ופתי".

לעומת זאת, החתם סופר הקים מבצר של תורה בהונגריה על ידי ישיבתו המפוארת בפרשבורג. פרנקפורט זכתה אמנם להתחדשות על ידי הגה"צ ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל שעזב את רבנותו בניקלשבורג — שכללה חבל ארץ חשוב מאד, ובמסירות נפש עבר לפרנקפורט*). הרי שפרנקפורט הקהילה העתיקה שהיא היתה תפארת אשכנז סימלה פרשת דרכים: א. גמר תקופת אשכנז על ידי מעבר החתם סופר להונגריה ויסוד הישיבה שם. ב. הקמת "יהדות גרמניה", שנעשה על ידי תהליך הפוך, הליכת הרב הירש מהונגריה לפרנקפורט, אשר הקים את יהדות גרמניה החרדית שהיתה דוגמה לכל הקהילות שהלכו בעקבותיו, שאמנם היו אנשים שעסקו בהשכלה ובמדע אך יחד עם זאת היו חרדים לדבר ה'.

(*) כאן יש לציין את תפקידו של אחד הרוטשילדים שהיה משען כספי לקהילה הקטנה ולכן יכלו לקבל על עצמם רב (הערת הרב בנימין המבורגר שליט"א). יש לציין גם את מעברו של הג"ר עזריאל הילדסהיימר מאייזנשטט שבהונגריה לברלין שגם זה דומה למעברו של הרב הירש.

על כך נכתב בהקדמת המו"ל לספר אגרות צפון:

"דרכו של הרב הירש לא היתה סוגה בשושנים, העדה
החרדית נרדפה על צווארה על ידי הקהילה הרשמית
והרש"ר הירש נאלץ להאבק קשה על קיום עדתו.
מאבקו חרג במשך הזמן מהמסגרת המקומית
המצומצמת, הפך למלחמת תנופה בעד חופש המצפון
ובעד זכות היציאה מהקהילות המסרבות להכיר
בריבונות התורה הקדושה ומלחמה זו הוכתרה בנצחון
מלא".

המאבק של הרש"ר היה דומה למאבקו של החתם סופר,
ויישומה העיקרי נעשה על ידי בנו בעל הכתב סופר ויתר
תלמידי מרן — בעת הפילוג ההיסטורי של הקהילות, (ועל כך
בס"ד נוסף לקמן בקטע שעוסק בקהילות הנפרדות).

יהדות גרמניה-חניכת שיטת הרש"ר הירש-שהיא כאמור
שונה במקצת מיהדות אשכנז, אמנם תרמה באופן מכריע
להצלת היהדות; שהרי דרכו של הרש"ר השפיעה על האשה
הגדולה מרת שרה שנירר ע"ה שהתגוררה בווינה בעת מלחמת
העולם הראשונה, ושם היא הכירה את הרב ד"ר משה פלש
זצ"ל שהיה חניך השיטה של הרש"ר הירש שהשפיע עליה
מאד, והיא החליטה בעקבות כך ליסד את תנועת בית יעקב
אשר הביאה למהפכה הגדולה והחשובה בחינוך התורני, והיא
למעשה הצילה את היהדות כיון שבית יהודי — לא יכול
להבנות בלא אשה ואם — שהן שותפות מלאות לקיום
התורה והמצוות, וכבר הרחבנו בזה יותר בספר "מהפכת חינוך

הבנות בתקופתנו", אך למרות התרומה החשובה ביותר של יהדות גרמניה ליהדות העולמית, הרי שפועלה של יהדות זו לא הצליח להחזיר את יהדות אשכנז – היא היהדות שהקימה את הישיבות וגדולי התורה שחונכו בישיבות אלו. יהדות זו כבר גלתה למזרח אירופה או להונגריה רבתית-מקום שבו כאמור הקים החתם סופר את מבצר התורה. [הג"ר יעקב יוקב עטלינגר והג"ר יצחק דב במברגר היו ספיחי סיומה של תקופת אשכנז בגרמניה, ומי שרצה לגדול בתורה גלה למקום תורה בישיבות במזרח או במרכז אירופה]*.

בקטע זה, נבאר בס"ד, עד כמה ניכרת היתה ההשגחה העליונה שסובבה את הליכתו של החתם סופר מעיר מולדתו פרנקפורט להונגריה רבתית ובעיקר למקום שהקים בו את מבצר התורה היא פרשבורג, וככתוב (משלי כ, כד): "מה' מצעדי גבר כוננו" וגו'.

א. מקרה שאירע בנערותו כשהפריך את דברי סבו המהרשש"ך: בהיותו ילד עמד ודרש בקושייתו המופלאה של

* ראו לציין כאן את הנהגת הבורא יתברך בקיום היהדות בימינו; הבחורים – לומדים בישיבות והם חניכי שיטת אשכנז, והבנות – לומדות במוסדות בית יעקב, שהם תוצאה משיטת גרמניה, כך שהיהדות של דורנו בנויה משני השיטות שנקודת המפגש שלהן היתה כאמור פרנקפורט, ויתכן שזה קרה דוקא שם כיון שהמקום הזה היה משכנם של גאונים וצדיקים במשך דורות רבים, ולכן אפשר לומר, שכל בית תורני בימינו – הרי הוא מעין פרנקפורט בזעיר אנפין.

סב אביו המרשש"ך, ותוך כדי כך הוא התבטא כי הקושיה באמת אינה קשה כלל ועל כך זכה לתגובה חריפה של אביו, ואף שהצדיק את אביו באומרו; שאין ילד רשאי להתבטא כפי שהוא התבטא על סבו שהיה מגדולי ישראל. מכל מקום, הג"ר נתן אדלר שחשש שתגובת אביו בעתיד למקרים דומים של הילד — יעצרו את התפתחותו המופלאה, והורה לו, שלא לדבר יותר עם אביו, ועקב כך הוא עבר ללמוד במיינץ כפי שיתוארו הדברים בס"ד בפרקים הבאים. ולדעת נכדו הרב משה סופר (זכרונות ומסורות על החתם סופר עמ' 58) המקרה הזה גרם בסופו של דבר — שהוא עזב את עירו פנקפורט.

ב. הליכתו של רבו הג"ר נתן אדלר לכהן כרבה של בוסקוויץ (בצ'כסלובקיה). הג"ר נתן אדלר היו לו הנהגות מיוחדות בתפילה ועוד דברים — שבני עירו פרנקפורט התקשו להשלים עם זה, ועקב כך הוא הסכים בדיעבד לקבל עליו את תפקיד הרבנות של העיר בוסקוויץ. וכאן בלטו שני דברים המלמדים על ענין השגחתי כאמור: 1. הג"ר נתן לא נשאר שם לזמן רב, כיון שתושבי בוסקוויץ לא הבינו לרוחו הגדולה, עוד יותר מאשר בני עירו פרנקפורט ולכן הוא חזר לשם. אך את תלמידו שהתאהב מאד על תושבי בוסקוויץ, הוא השאיר בצ'כסלובקיה בעיר פרוסניץ. כיון שהוא ראה שהוא יפרח שם, ויוכל להרביץ שם את תורתו.

2. הליכת החתם סופר אחר רבו: בתחילה החליט הג"ר נתן אדלר לעבור לבוסקוויץ בגפו, ובשהוא נפרד מכל מכריו, מוקיריו ותלמידיו, שאל לכל תלמיד לרצונו, וכשנפרד מתלמידו המובהק משה סופר ושאל אותו לרצונו, אמר: אני

רוצה לשמש את רבי בבוסקוויץ כמו ששימשתי בפרנקפורט. רבו יצא לדרך והוא שם אל לבו שלא אמר את המילים: "בלי נדר" כשאמר שרוצה לשמש את רבו, ועקב כך הוא החליט ללוות את רבו, והוא עזב את עירו והחל לרוץ רגלית לכיוון העיירה שבה אמור רבו לחנות את תחנתו הראשונה, הוא רץ כל הלילה והשיג את רבו והלה שראה את מסירותו של תלמידו אליו, לקחו עמו והי לבן ביתו, והוא שימש אותו במשך כל אותו הזמן שהיה הגר"נ אדלר בבוסקוויץ והכל התגלגל בעקבות פליטת פה — שלא אמר ... בלי נדר.

ג. **שידוכו של החתם סופר:** אשתו הראשונה היתה בתו של רבה של פרוסניץ, ועקב כך הוא חזר לפרוסניץ שבצ'כסלובקיה. גם כשרבו הציע לו שידוך אחר מפרנקפורט, אירעו בענין זה עוד כמה דברים המלמדים על השגחה פרטית בדבר זה: יצא חוק שכל מי שלא נולד במורביה אינו רשאי לקבוע את מושבו שם. החתם סופר היה במבוכה שהרי כל מה שעשה את השידוך שלו היה מפני שהובטח לו לגור ליד גיסו בפרוסניץ — כדי שיפרנסו והוא יוכל ללמוד בלי הפרעה, ועתה דבר זה אינו מתאפשר לו, הוא כתב מכתב לרבו הג"ר פנחס הורוויץ רבה של פרנקפורט, ותשובת רבו השתתתה בדרך כשלושה חדשים, סבר החתם סופר — שרבו אינו מוכן ליטול את האחריות לבטל את השידוך, ונשא את משודכתו בעיר סימניץ שבהונגריה שם החוק לא היה בתוקף, והנה אך הוא יצא מחופתו והנה הגיע לו המכתב של רבו שהדבר אין בו שום שאלה והוא יכול לבטל את השידוך, ובנוסף לכך היתה מצורפת לזה בקשה — שיבוא חזרה לפרנקפורט ושם

יקבלוהו בתופים ובמחולות, החתם סופר ראה בזה יד
ההשגחה שישאר בהונגריה.

דבר נוסף היה שגם בו רואים ענין השגחי מיוחד: כשיצא
החוק האמור — שמי שאינו יליד המקום אינו רשאי לקבוע
דירתו, רבה של פרוסניץ למרות שהיה יליד מורביה
(צ'כסלובקיה) הוא כבר נשא אשה בבודפשט ושם כיהן כרב,
ומשום כך נאסר עליו להתגורר במורביה. אנשי הקהילה
וראשיה פנו אל השלטונות בבקשה להרשות לרב שהיה יליד
המקום, וגם ודחל לכהן כרבה של פרוסניץ בטרם יצא החוק
החדש — להשאר על כנו, תוך כדי הכנת הבקשה, אמר אחד
הנוכחים: נוסיף עוד בקשה גם עבור רבי משה סופר, שהוא
היה מלמד תורה במקום, וכך נימקו את בקשתם: יש כאן
בחור מפרנקפורט שמלמד את ילדינו חינוך אין כסף והוא בעל
מידות טובות באופן מיוחד. תשובת השלטונות לא איחרה
לבוא. הרב קיבל רשות לשהות שלוש שנים במקום ותוך זמן
זה עליו לחפש משרת רבנות במקום אחר. [וכן היה והוא עבר
לשמש כרב בחלק ההונגרי של הממלכה אוסטרי-הונגריה],
ולעומת זאת הבחור משה מפרנקפורט רשאי להתגורר בכל
מורביה ללא הגבלה!

ד. פגישתו עם הג"ר משולם איגרא: כשהלך מהעיר
דרעזניץ לכהן במטרסדורף — הוא עבר דרך פרשבורג ושם
פגש את הגאון הגדול רבי משולם איגרא שהיה רב העיר, אחר
ששוחחו בדברי תורה הם נתפעלו זה מגדולתו של זה, הג"ר
משולם איגרא נהג בו כבוד גדול וליווה אותו החוצה, דבר שלא
עשה לאף רב אחר, אנשים שראו זאת שאלו על מה ראה

לעשות כך, והוא ענה: הוא גאון וקדוש ואור תורתו יזרח מפה פרשבורג, דבר זה היווה שיקול חשוב בעת שדנו ראשי קהילת פרשבורג במי יבחרו לרבם אחרי פטירת הג"ר משולם איגרא.

יתכן גם, שהשריפה במטרסדורף — שהביאה לכך שהוא נשאר לכהן כרבה, למרות שכבר נפרד מהם והתכוון לכהן בעיר נוישטט, גם היא תרמה לכך שיכהן כרבה של פרשבורג; הן משום שהדבר פירסם אותו לטובה, והן משום שהוא לא רצה לעבור מעיר לעיר ללא סיבה אמיתית ולכן נשאר שם שבחרוהו לרב דפרשבורג.

ה. תפקידו ההיסטורי של מרן החתם סופר מרן החתם סופר, זכה לא רק להיות גדול בתורה ומרביץ תורה גדול, אלא הוא השפיע גם על ההיסטוריה היהודית. בקטע הקודם כבר עמדנו על כך — שמעברו של החתם סופר מפרנקפורט להונגריה רבתית סיים תקופה בעולם היהדות — מרכז אשכנז עבר להונגריה. החתם סופר הקים בפרשבורג שלשלת מפוארת של גדולי תורה ומרביצי תורה מצאצאיו ומתלמידיו. [בבואו לפרשבורג אמר בתוך דרשתו הראשונה: אם הייתם "זריז" כיון שחשבתם שאני "סריס" — בלא ילדים ולכן הוצאותי לא יהיו גדולות, דעו לכם, כי כאן בפרשבורג אזכה לבנים. ואכן מלבד בניו הגדולים והחשובים שנולדו שם, זכה מרן החתם סופר לבנים רבים מאד, אלו התלמידים, וכאמור (ספרי ואתחנן): "ושננתם לבניך — אלו התלמידים". משיבת פרשבורג יצאו אלפי תלמידים ביניהם רבנים גדולים ראשי ישיבה חשובים, סתם תלמיד חכמים, ויהודים בעלי בתים יראים ושלמים, שהיו למנהיגי הונגריה, על ידי כך הוא חיזק

את יהדות הונגריה שלאחר מכן השפיעה רבות בעולם כולו.

הצדיק האדמו"ר מליסקא אמר: בקצה האחד של הונגריה עמד הגאון הצדיק ר' משה סופר ובקצה השני האדמו"ר הצדיק ר' משה טייטלבוים רבה של אויהעל ושניהם יחד החזיקו את יהדות הונגריה*).

הגאון רבי ברוך בער מקמניץ אמר (צוטט בספר אור אלחנן ח"א עמ' קמט):

"גידולי הקודש של מדינת אונגארן אשר יראתם ואהבתם לתורה — הוא מרבינו הקדוש האמיתי והחסיד רשכבה"ג רבינו משה סופר זכה צדיק וקדוש לברכה זיע"א בעל החתם סופר".

על יהודים אלו סיפר לי אחד מגדולי הדור שליט"א מה שאמר החזון איש זצוק"ל.

כאשר החזון איש הגיע לארץ והשפעתו הברוכה על הישוב היהודי החלה להתפשט, הוא החל להאבק נגד היתר המכירה בשנה השביעית, קבוצה של רבנים באה אליו

*) מן הראוי להתבונן בענין מופלא שלושה אישים היו באותה תקופה ושלושתן מכונים בשם משה וכולם כתבו פירוש לתורה. אך מה רחוקים השנים הג"ר משה סופר והאדמו"ר משה טייטלבוים — מהשלישי משה מדסוי (מנדלסון) בעל הביאור, ואולי ככתוב למעלה ההשגחה העליונה העמידה את שני גדולי הדור החתם סופר ובעל הישמח משה כדי להציל את האומה מהשפעת החכם משה מנדלסון כמו שהזהיר החתם סופר בצואתו: "בספרי רמ"ד לא תיגע בו יד".

בבקשה; היות והשפעתו היא חיונית, אנא, יניח את ענין מאבקו בענין השמיטה שהרי היא בזמן הזה רק מדרבנן לרוב הפוסקים, כדי שלא יאבד את השפעתו הברוכה, החזון איש הגיב על כך בקצרה: הניחו לי, אני כבר אכניס את שמירת השמיטה לתוך הציבור יחד עם ההונגרים שלי!

על השפעת גדולי התורה על היהודי ההונגרי נכתב בספר האיש על החומה (ח"א עמ' 10):

"מעמדו של הרב בהונגריה היה איתן יותר משל רבנים במקומות אחרים ובידו היה לעצב את דמות כל הקהילה" [הוא משער שסיבת הדבר היא העובדה שבקרב הקהילה היו מצויים פחות למרנים מאשר בקהילות פולין וליטא, ועובדה זו הקנתה לרב את סמכותו הגדולה בקרב בני קהילתו, אולם יתכן, והסיבה האמיתית היא — יראת השמים שהוחדרה בקרב הבעלי בתים על ידי החתם סופר, צאצאיו ותלמידיו, המחבר עצמו שם הוסיף וכתב]:

"מעמדו של הרב בהונגריה התחזק והשפעתו הלכה והתרחבה מאז תקופת הפאר של מרן בעל החתם סופר, תקופת המפנה של יהדות התורה במדינה זו. מחזורים של תלמידים גדולי תורה גידל והצמיח מאור הגולה הגדול, שביהנו במרוצת השנים כרבני הונגריה. שוב לא נזקקו קהילות ישראל בארץ זו להזמין רבנים מארצות שכנות. שוב לא חסרו מועמדים מוכשרים ומתאימים לתפקידים החשובים. מסורתו של החתם

סופר הפכה למסורת מקודשת של רבני הונגריה כולה, מסורת שחייבה את הרב להקדיש את מרבית זמנו, ולשמש גם כראש ישיבה כשחברי קהילות קטנות כגדולות קיבלו עליהם ברצון את הנטל להחזקת בני הישיבה ולסעדם על שולחנם.

כשהוציא המינסטריון להשכלה בהונגריה, בתקופה יותר מאוחרת פקודה אשר לפיה יוכל רק יליד הונגריה ואזרח המדינה לשמש ברבנות, שוב לא הדאיגה הפקודה את היהדות הנאמנה בארץ זו.

השפעת החתם סופר היתה על כל החוגים, הוא היה מקובל הן על קהילות אשכנז של הונגריה והן על החסידים. הרב טוביה יהודה טביומי (זכרונות ומסורות על החתם סופר עמ' 370) כשכתב על ייחודו של החתם סופר בין הרבה גדולי עולם שההשגחה העמידה להגן על היהדות בתקופת הריפורמה, הוא ציין: "כי החתם סופר היה גדול הדור העממי, שהשפעתו היתה גדולה רבה ועצומה על כל הדור כולו, על כל בני האומה לכל פרטיהם, על ההמונים, על סתם יהודים, על הרבנים, וגם לרבות על הגאונים. את זה נראה, כי במלחמתם מלחמת התורה או, עם "מתקני הדת" הראשונים אח"ר וחבריו שר"י, כולם שמו עינם ברבינו משה סופר, כולם חפצו לשמוע מה בפיו, וכולם ביקשו אותו כי הוא יעמוד בראש, החתם סופר היה האישיות המרכזית בכל שאלה עממית שעלתה על הפרק בחייו.

... הוא היה רבן של ישראל ואביהם של ישראל ברוחב מובן המילים; הוא היה רבן של החסידים ורבן של המתנגדים ביחד, ובכל התהום העמוקה שהבדילה אז בין שני שבטי ישראל אלה, בכל שינוי ההשקפות ביניהם על דבר גדול הדור, עד כי לפעמים האהוב לחסידים היה מושנא למתנגדים, וכן להיפך, הנה לרבנו משה זי"ע כולם התייחסו באהבה עצומה, כולם קיבלו מרותו, כולם סרו למשמעתו, ועם כל זה היה גם רבן ואכהן של ההמונים הפשוטים, בקצרה: דבריו היו לאורים לכל בני העם, ובית מדרשו למדרש העם, או יותר נכון למרכז העם" ..

ולא רבן של ישראל בתקופתו לבד היה ה'חתם סופר', כי אם גם רבן של ישראל בתקופות שאחריו. עד היום הזה, וגם זה מהמעלות של גדול הדור העממי שערכו לא יופחת וזהו לא יועם לעולם" ...

ו. הפרדות הקהילות האורתודוכסיות מהקהילות הריפורמיות והניאולוגיות בהונגריה וגרמניה.

"פיזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם"

(סנה' עא, ב)

אמנם, מצווה גדולה היא לקרב רחוקים ולשמור על כל יהודי ויהודי שלא להרחיקו, וכמו שאמרו רז"ל (סוטה מז, א): "ולא כרבי יהושע בן פרחיא שרחאו לאותו האיש בשתי ידיים, אלא לעולם תהיה שמאל דוחה וימין מקרבת". עד למדונו

חז"ל ממצות ד' המינים שבלולב הניטלים בחג הסוכות. שגם את הערבה צריך לאגוד בתוך שאר המינים. משום שאף שהערבה שהיא אין לה לא טעם ולא ריח — היינו שאין לה לא תורה ולא מעשים טובים. אף על פי כן-כשהיא אגודה בין יתר המינים, היא מתעלה על ידם, ועוד יותר, היא גם מוסיפה להם, וכמו שאמרו (כריתות ו, ב): "כל תענית ציבור שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, שהרי החלבנה ריחה רע, והיא בכל זאת נמנית בתוך סממני הקטורת", שבהיותה מעורבת בתוכם היא מוסיפה לריח שאר הסממנים.

אולם למרות האמור בגודל חשיבות הקירוב וההתחברות שצריך כדי לקרב כל יהודי, כל זאת רק אם הוא מוכן לקבל עליו מרות התורה ולא כן כאשר הוא רוצה להיפך להטיל מרות על הציבור שהיא היפוך התורה, וכמו שנאמר בעדת קרח (במדבר טז, כא): "הבדלו מתוך העדה הרעה הזאת" *).

החתם סופר נלחם קשה במהרסי הדת. בספר תולדות החתם סופר (דף לה, לו, ב) מסופר על נסיון להקים בפרשבורג

* נראה ללמוד ענין זה גם ממצות קרבן פסח, שנצטוו במצרים לקחת לפי מספר הנפשות שבבית-ואם ימעט הבית מהיות משה, צריך לקחת הוא ושכנו עמו. — כי קרבן הפסח מסמל את הכח השיתופי, וכן יש תנא הסובר שאין שוחטין את הפסח על אדם יחיד, והנה נאמרה בו הלכה מיוחדת — "כל בן נכר לא יאכל בו" ופירשו רז"ל שזה אמור על "מי שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים", יש ללמוד מזה: שמי שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים צריך להמנע מלהתאחד עמו. וראה גם ביאור הלכה סי' א'.

בית ספר שיחנך את ילדי ישראל שלא בדרך התורה, שעיקר הלימודים יהיו לימודים כללים ורק מעט מאד תורה. וסימן לקילקולם היה-שעשו סעודה ביום ט' באב, והחתם סופר יצא חוצץ נגדם בדרשתו בש"ק פרשת ואתחנן. ודיבר על הכתוב: "עיניכם הרואות את אשר עשה ה' לבעל פעור כי כל האיש אשר הלך אחר בעל פעור השמידו ה' א-להיך מקרבך, ואתם הדבקים בה' א-להיכם ... וכו'". .. כי מה טעם השמידם ... "למען אתם הדבקים בה' א-להיכם חיים כולכם היום" ולא יסיתו ולא ידיחו אתכם מלהסתפח בנחלת ה' כל הימים.

דבריו הקדושים אלו, עשו רושם גדול למטה בלב כל השומעים, אבל גם עשו רושם למעלה ורישומם ניכר "ותגזור אומר ויקום" — כי כל אלו האנשים אשר העזו נגדו — נענשו מן השמים ולא השלימו שנתם ונאבדו כולם במיתות משונות: באחד נתקיים קללת התורה "לצבות בטן ולנפיל ירך", ואחד תלה עצמו באילן גדול, ואחד טבל עצמו בנהר ראני טבילה עולמית, וכן כולם, ואחד מהם כאשר ראה את הנעשה עם חבריו תחת השמש וכי מרה אחריתם, ברח לנפשו לעיר מלוכה וויען, וכתב מכתב לזקיני זצ"ל וביקש מתילה ממנו — שישא עול פשעיו ושיזכיר אותו בתפילתו שלא תאונה אליו רעה, וענה זקיני זצ"ל: אני אזכיר אותו בתפילתי: "ולמלשינים אל תהי תקוה" ולא ארכו הימים, אשר גם זה נאבד מן העולם" וזאת, משום שראה שלא חזר בתשובה אלא רק ביקש הצלה לעצמו.

אחר מות החתם סופר — הרימו ראש פורקי העול והתחזקו בסיוע אנשי השלטונות שעמם היו להם קשרים והם

תפסו את שלטון הקהילות. ולא היתה ברירה אלא להתפלג מהם וכך עשו. וזה היה על פי דרכו ושיטתו של מרן החתם סופר^{*)}. יציאה זו היתה קשה ומאבקים רבים נאלצו לנהל

*) הג"ר שמעון סופר נכדו של החתם סופר כתב בהקדמתו לספר חתם סופר לתורה על הפילוג של הקהילות: "עוד זכור יזכרו בני עמנו מאסיפת הרבנים הצדיקים בארץ אונגארן בעיר פעסט בשנת תרכ"ט על דבר מלחמת ד' אשר לחמו או שלומי אמוני בני ישראל, נגר אחיהם היהודים – אשר פרצו גדרות עולם, וישפכו סוללה על תורתנו הקדושה, ודמו להשחיתה עד היסוד בה. אך בתחילה לבשו אדרת שעיר למען כחש באומנם – כי רק המנהגים הישנים אשר רוח הזמן יקוץ בם, המה על אפם וחמתם, וכבר היו או מגדולי הרבנים הצדיקים התלמידי חכמים ז"ל, שהיה בדעתם להעלים עין מהם לבחור הרע במיעוטו כדי שלא לדחותם ולא יבואו לעבור על חמורות מהם. אך באמת – העיוז פניהם ויום ביקשו יותר טרף לשיניהם, ויבקשו לשלוח יד בתורה שבעל פה, כאשר היא לנו מסורה בארבעה חלקי שו"ע, ויהיו מלעיבים בדברי חז"ל, ובזוים לגאוני עולם ראשונים ואחרונים ושתו בשמים פיהם ולשונם תהלך בארץ, אז ראו והבינו כל איש אשר לבבו נאמן לאלקים, כי המנהגים שמו רק לאורב והכונה היתה על מבצר הדת בכללו להרסו ולהחריבו, אזי נתקבצו יחדיו כל גאוני ארץ הרבנים תלמידי חכמים צדיקים ויראים ונתעצו יחדיו והמתיקו סוד; כדת מה לעשות למען כבוד ד' ולתורתו ולחזק את בדק בית ישראל שלא יבלעו ח"ו את נחלת השם בני ישראל הכשרים, לצודם במצודתם הרע, אשר כמו מכה המתהלכת היתה מוספת בכל יום ויום, וכמעט דמינו לארץ אשכנז אשר שמה מאז ומקדם היו כולם קדושים ויראת ה' חתולתם, עתה נהפכו וירדו בעשר ירידות אשר כמעט שם ישראל לא זכרו, לולי ה' ברחמיו השפיע רוח ממרום על הרבנים הצדיקים האלה.

מנהיגי הקהל עד שהשלטון הסכים להכיר בהם כקהילות.

לגדור גדר ולעמוד בפרץ ועלה בהסכמתם לעשות להם כמו הכתוב בספר שלחן ערוך (יורה דעה סי' שמה, סעי' ה' יעויין שם) במי שפורק עול ופורש עצמו מדרכי ציבור, ובפרט אלו שפרשו מדרכי התורה המקובלת והמסורה בידינו מעולם ומשנים קדמניות ויצאו מכלל בני ישראל אשר דינם כבר אמור שם, ויוציאו קול במחנה העברים לאמר: הבדלו מתוך העדה הרעה הזאת, וסורו מעל אהלי האנשים הרשעים האלה, כי אין להם חלק ונחלה באלקי ישראל בעמו ובתורתו, וכינסו לצדיקים נאה להם ונאה לעולם, ומאז פרשו אלו מאלו, הוסיפו יום ויום היראים ושלמים לחזק את הבדק ולגדור הפרצות — פרצות הדת, ואין לירא עוד מארסם — ארס נחשים צפעונים — ואלו לחיי עולם ואלו לדראון וחרפת עולם" ...

כתב הג"ר מאיר שפירא במאמרו המאלף "פרשבורג-פרג" על הנהגת החתם סופר שהוכיחה את עצמה, ונעתיק מדבריו המאלפים כאן [כפי שצוטט בספר זכרונות ומסורות על החתם סופר עמ' 386 ואילך]

"לפני מאה שנה בערך נלחמו ביהדות שני זרמים שונים: האחד, מתון ופשרני, והשני, חזק ושונא ויתור, שניהם הרגישו, כי רק טובת העם והדת לגד עניניהם.

לזה שעמד מן הצד והביט במלחמה הקשה, [מוטל] היה להבחין ולהגדיר את הצדדים והלוחמים [אבל] חסרה לו הבהירות בפשוטה שידע לאיזה מן הצדדים להצטרף, אך לנו היום מפאת הזמן הריחוק בזמן, נקל להוציא את המסקנה.

ספר תולדות התפתחותם ופירותיהם אחריהם כבר מאפשרים לנו [לסכם את] הסך הכל.

פרשבורג ופראג — שתיהן יצא שמן בעולם היהודי והתפרסמו בגלל רבניהן וגדוליהם וחיי הציבור היהודי המפכים בהן, אך כשבא זרם העת החדשה, התחלת תקופת ההשכלה, מצאו

המציאות הוכיחה, שהקהילות הנפרדות הצילו את יהודי
הונגריה והמאבקים הקשים חישלו אותם לעמוד בנסיונות

הרבה ממנהיגי ישראל לנכון, לחוב קדוש, לשנות את אופי החיים
היהודיים, ל'תקנו', להפיג טעמו ולהתאימו לסביבה הלא-יהודית,
הרבה מן 'המתקנים' האמינו בטעות, שבגמישותם וותרנותם יעלה
בידם לרכוש את ליבם של החוגים הכי רחבים ולהצילם מטמיעה
ושמד ר"ל, אך לא כן דמו מנהיגי ישראל המושרשים והמוצקים
באמונה, הם לא נתנו את עצמם להתעות על ידי רוח הזמן המתעה
וקראו באומץ לב ובגאון: "לא! אסור לתת מקום לחצאיות
והתפוררות! לא פשרה ולא וויתור! אנחנו רוצים לקיים את המלא
והשלם, ולתכלית זו נלחם ונעבוד במסירות נפש ועוז!"

בפרשבורג נתקלה מלחמת התנופה של ההשכלה בחומה
הבצורה והחזקה כברזל — באישיות הסלעית של היחסם סופר' ז"ל,
בסיסמתו: "חדש אסור מן התורה" כילה עד אפס כל נסיון 'לתקן' את
התרבות הישראלית, גם בנו וממלא מקומו 'הכתב סופר' לא שינה אף
קוצו של יוד מתורתו הקדושה של אביו "יקוב הדין את ההר".

לא כן בפראג, תנועת ההשכלה פה מצאה לפניה מנהיגים
מתונים, שהיו בטוחים ששום התנגדות לא תעצור בעד הרעה,
סיסמתם היתה: 'שמאל רוחה וימין מקרבת', הם אמרו בנפשם, שאין
לך אמצעי טוב יותר מאשר ליטול, כלי זינה מידה של זו; הם דימו כי
בפשרנות יעשו את הריפורמים פחות מזידים ומשחיתים הם שאפו
למצוא חן בעיני כל ועל הכל מצאו תירוץ: 'הוראת שעה שאנני!'
וכך התלקחה המלחמה בין בעלי 'חדש אסור מן התורה' ובעלי
'הוראת שעה שאנני', וכל צד היו לו סניגוריו ומתנגדיו.

... ומי ניצח?

... היתה לי הזדמנות לבקר בפרשבורג ופראג ולסקור את מצב

החיים בהם.

הקשים של התקופה האחרונה. ויהודים אלו היו יסוד של הרבה מרכזי יהדות בעולם; בחוץ לארץ ובארץ ישראל וכמו

אם פרשבורג מתגאה בגדוליה וצדיקיה הנחים בבית החיים שלה, יכולים גם גדוליה וצדיקיה הקדמונים לא פחות להתגאות בפרשבורג דהשתא. הגדולים ההם הנם בני אלמות בעבור חידושי התורה הנאמרים בשמם. שפתותיהם דובבות לא רק בקבר כי אם גם בחיי הדור הזה. עוד היום שונים בפרשבורג מה ששאל מהר"ם ברבי ז"ל (שהיה אב"ד בפרשבורג) ומה שהשיב 'החתם סופר' ז"ל. ואם אנחנו בפולין יודעים לספר הרבה מחריפות המהר"ם איגרא ז"ל. יודעת הרבה יותר היהדות הפרשבורגית לספר מצדקתו, כי מטרתה היא לסדר את אופי חייה על פי דוגמת גאוניה. (הדגשת המעתיק).

על כל צעד וצעד אתה מוצא את הדופק החי של היהדות, פה אתה מוצא את חדר השיעור של 'החתם סופר' שלומדים בו מאות בחורים תלמוד ופוסקים;

שם תמצא מנינים קבועים עוד מזמן מהר"ם ברבי ומהר"ם איגרא ז"ל. קשר אמיץ פה בין החיים ובין אלה שהלכו לעולמם. במשך העת הרבה השתפר והשתלם על יסוד הישן; הרבה מוסדות ציבוריים נוסדו, ביניהם האכסניה המפורסמת ובית מלון לתלמידי הישיבה, ומסורת 'החתם סופר' עוד היום הזה הינה גורם עיקרי וגדול בחיים.

... אתה רוצה לראות את פראג היהודית ... בא המלווה אליך ומנהל אותך ישר ... לבית החיים הישן. הוא מראה לך מצבות מהר"ל מפראג, כלי יקר, רבי דוד גאנו ז"ל, ואחר כך הוא מנהלך לבית החיים השני והוא מראה את מצבת היצודע ביהודה ז"ל, משם הוא מביאך למקום שממנו תראה את אבני בית הכנסת הישן נושן, וכשהינך שואל: ואפוא היא פראג החיה היהודית? או [באה] התשובה, כי חיים פה חיים דתיים רק מאה ושש נפשות, וכשאתה

תמה אז ותאב לדעת את המספר כללי של היהודי פה, שומע הנך שמגיע הוא לשלושים וחמשה אלף.

כמובן בעל הלוייה שלך רואה תיכף כי אינך שבע רצון מזה והוא נחפו להודיע לך כי שכח להראותך חרשה נחוצה. הוא חפץ לטשטש את הרושם הרע, והוא מראה לך פלאים הסטוריים: הגנה הקהילה היהודית ועל בנינה שעון עם אותיות עבריות.

כן, זו הצרה בפראג היהודית: השעון הולך קדימה ... ומראה עברית, אך החיים מראים פנים שונים לגמרי, 'החתם סופר' ניצח!

פרק א'

הוריו וילדותו של מרן החתם סופר

הוריו של מרן החתם סופר

במבוא, כבר פירטנו חלק משלשלת היוחסין המפוארת של ר' שמואל אבי החתם סופר, וגם לאמו ריזל הצדקנית היתה זכות אבות. היא היתה בתו של המקובל הרב אליהו חזן, וכל זה הוסיפו מעלות על מעלותיו העצמיות הגדולות.

שם משפחת האב היה "סופר" [באידיש שרייבר]. על שם שאחר מראשי המשפחה היה סופר סת"ם. הוריו של מרן החתם סופר התפרנסו מחנות קטנה שממנה התפרנסו בצמצום (זכרונות ומסורות על חתם סופר עמ' 164)*.

אביו:

האב רבי שמואל היה חכם תלמודי וצדיק תמים במעשיו. והיה בעל מעלות רבות, כמו שנתבאר כמה מהם כאן:

(*) כמו כל יחיד סגולה שבכל דור ודור, שכותרים לראשם כתרי אגדה, גם במקרה הזה סיפרו, שאביו היה סופר סת"ם של עיר פרנקפורט וכי הוא כתב ספר מיוחד לסגולה להפקד בבנים, כיון ששנים רבות הם

א. מסירותו ללמד תורה את בנו בעל החתם סופר: כאשר בנו משה, היה ראוי ללמוד אצל מלמד, הוא הביאו אל המלמד (זה היה בגיל צעיר מאד כבן שלוש), והיות ובדרך אל המלמד היתה כנסייה נוצרית הוא היה מובילו כשפניו מכוסים, ובזמן שהוא לא הובילו אלא אמו היתה מובילה אותו לשם, גם היא הביאה אותו והחזירה אותו כשפניו מכוסים לבל יפגום את עיניו בראיית דבר טמא.

הילד בן השלוש, כבר למד חומש אצל מלמדו-כיון שהיה בעל כשרונות גדולים כבר מינקותו. פעם אחת חזר הילד כשהוא ממורמר, הוריו המודאגים שאלוהו מה אירע, והוא ענה המלמד היכהו וכשנתבקש לבאר למה המלמד היכהו, הוא ענה: שאלתי את הרבי שאלה, על מה שהוא הסביר את דברי הכתוב (בראשית ב, ז) "ויצר ... את האדם עפר מן האדמה" – שהרבי הסביר שלקח הקב"ה ערד מן הערדע, ושאלתי אותו: הרי מאין לוקחים את הערד אם לא מן הערדע ואם כן מה חידש הכתוב, הרבי לא ענה לי וכשחזרתי ושאלתי הוא היכני על כך. הדבר הזה כאב מאד לר' שמואל, שלא די שהמלמד לא ידע לבאר את הפסוק [שהרי דברי רש"י שם,

המתינו עד שזכו להפקד בבנים, וכי בהגיע ר' שמואל לפרשת "זה" פקד את שרה", הוא ואשתו הרבו בתפילה וברמעות וכי בזכות זה נפקדו באותה שנה, אך ככתוב, אביו לא היה סופר סתם, אלא רק אחד מראשי המשפחה בדורות קדמים יותר, זכות של כותבי סת"ם לשם שמים היא זכות גדולה, וכמו שאמר המגיד [=הוא המלאך שלימדו תורה] למרן הבית יוסף שכוכות אביו שהיה סופר סת"ם קיים חצי עולם.

מבארים את הענין] אלא הוא גם היכה את הילד על שאלתו ואם כן, קיימת סכנה שהמלמד יחניק את רצון השאלה אצל הילד, ויעצור את התפתחותו הלימודית. הוא הלך אל הג"ר נתן אדלר להתייעץ עמו מה לעשות. הג"ר נתן אדלר אמר לו: אם הקב"ה חנך בבן מוכשר כזה, למד לא תקיים בעצמך את דברי הכתוב (דברים ו, ז): "ושננתם לבניך". ר' שמואל מיד התפנה מכל עסקיו וישב ולימד את בנו, ולימד אותו הרבה תורה, ואפילו את עניני הקודשים הוא לימדו כבר בילדותו.

פעם אחת בעת שלימד אותו אביו עניני ברכות, הוא לימד אותו את הספק שיש בברכת הסוכר; אם לברך עליו העץ או שהכל, והילד הרך למרות שאהב לאכול סוכר ככל הילדים — קבל על עצמו מיני אז — שלא לאכול סוכר בעצמו אלא רק כשאכל עמו דברים אחרים המוציאים אותו מכל ספק. [גם לאחר שגדל והיה בידו להכריע והוא קבע שברכת הסוכר היא שהכל, לא היה אוכל סוכר כשלעצמו, כיון שכבר נהג כך, וכל מנהג שנהג בו האדם הרי הוא כנדר].

קבלתו את הוראת הג"ר נתן אדלר שלא לדבר עם בנו: כשהילד משה התקדם בלימודיו, הוא עבר ללמוד בבית מדרשו של הג"ר נתן אדלר, ושם היה נהוג שכל שבוע דורש אחד הבחורים בסוגיות הנלמדות, וכשהגיע תורו של הילד משה הוא הכין את חידושו להגידם והחל בדרשתו. הוא הביא קושיה נפלאה של סבו המהרש"ך ותוך כדי כך הוא התבטא בסגנון שאינו מכובד כלפי סבו, באומרו שהקושיא אינה קשה כלל וכלל, אביו שנכח במקום הגיב קשה על כך וסטר לו על לחיו, והפסיק את דרשתו. הבן משה אכן התנצל

בפני אביו על שהתבטא כילד באופן בלתי ראוי נגד הגאון הגדול המהרשש"ך. הג"ר נתן כשהתעניין במה שאמר הילד משה, נודע לו כל הסיפור וחשש להתפתחות הילד אם אביו יתערב בלימודיו, ובמיוחד במקרה הזה שהנער צדק בהערתו, והוא ראה לנכון לנקוט בצעד קיצוני מאד, והורה לילד משה – שלא יוסיף לדבר עם אביו, והאב קיבל את ההוראה הזאת ומיני או לא דיבר עם בנו, וכן הבן לא דיבר עם אביו, אף שנהג בו בשאר עניני הכבוד הראוי.

מצב זה היה קשה מאד לנער להמצא בבית ולא לדבר עם אביו, והג"ר נתן אדלר לקחו אל ביתו ושם גידלו. אולם גם בהיותו בביתו של הג"ר נתן, היה קשה לנער המצב הזה, והוא החליט לנסוע לישיבת מיינץ (מגנצא) ללמוד אצל הג"ר מיכל שייאר, והוריו לא מנעו זאת ממנו חרף געגועיהם עליו.

מכל האמור אנו למדים עד כמה היו הוריו מוכנים להקריב כדי שבנם יגדל בתורה כראוי לכוחותיו.

אמו:

אמו ריזל נקראה בשם "ריזל הצדקנית", כיון שהיתה מפורסמת במעשיה הטובים ובמיוחד במעשי הצדקה הרבים שלה. שהיתה דואגת לנזקקים, אוספת כסף ומחלקת לעניים, וגומלת חסדים לכל מי שנזקק לכך.

על גדולתה וערכה סיפר תלמיד החתם סופר רבי משה המבורגר (זכרונות ומסורות על חת"ס עמ' 363): החתם סופר

העריך את צדקותה כל כך. עד שאמר: אילו היתה בדור הנביאים היתה נביאה! והחתם סופר גם העיר עליה, שלא היה דבר גדול בעולם שהקדוש ברוך עשה והוא לא גילה לה את זה לפני כן בחלום. (בזהר פרשת וישב נאמר: כי כל דבר שהקב"ה עושה הוא מגלה זאת לפני כן; בדור הנביאים – היה הקב"ה מגלה זאת לנביאים, וככתוב (עמוס ג' ד'): "כי לא יעשה א-דני א-להים דבר כי אם גילה סודו אל עבדיו הנביאים" וכשאין נביאים נביאים בדור, הוא מגלה זאת לחכמים שבדור, שהחכמים גדולים מהנביאים.

גם בהיותו כבר רב בישראל, כל משאלה שלה היתה אצלו כפקודה, והיא היתה הסמכות הגדולה ביותר בעיניו והוא חש תמיד כי הוא חב לה את גדולתו.

כשחלתה בזיקנותה יצא החתם סופר לבקרה, וכבר עבר יותר ממחצית הדרך מפרשבורג לפרנקפורט ושם נודע לו, כי היא חוששת לביטול תורה שלו, הוא הפסיק את נסיעתו וחזר לעירו ולא ראה אותה עד יום מותה.

[אמנם לפי נוסח אחר, או, שהיה זה בהודמנות מאוחרת יותר. הוא נתבקש מאמו שיבוא לבקרה, והוא התלבט בכך מאד, והוא שלח לשאול את חברי בית הדין בפרנקפורט כיצד יש עליו לנהוג בזה, והם פסקו שביטול התורה של התלמידים הרבים שלו עדיף, והוא לא נסע אלא שלח את אחד העסקנים של העיר לבקר אותה למסור לו את דרישת שלומו, וכן לספר לה על הנעשה עמו ועם משפחתו כדי לעשות לה נחת רוח].

היא נפטרה אחר אריכות ימים מופלגת בהיותה בת 96.

באותו היום שבו נפטרה, הלכה לבית הכנסת להתפלל, וכשחזרה לא היה ניכר עליה שום דבר מיוחד, אבל היא פנתה אל כלתה וביקשה ממנה להביא את התכריכים שהיו מוכנים לה, וכן לקרוא לנשים הצדקניות של החברא קדישא, כיון שהיא עומדת להפטר מן העולם, כלתה ההמומה ניסתה להשיאה לדברים אחרים, אך היא התעקשה וכלתה עשתה ככל שנצטוותה, לאחר שהגיעו נשות החברא קדישא היא נכנסה למיטתה שקעה בתרדמה עמוקה ונפטרה.

לפני פטירתה היא השאירה צואה בה היה כתוב: כי כל מי מצאצאיה – שיהיה חלילה במצוקה או בצרה ויעלה על קברה – היא תבקש עליו, ואכן כמה מצאצאיה עשו כן ונפקדו בעת צרתם. נשות פרנקפורט עד השואה, היו פוקדות את קברה בימים שפוקדים את הקברות.

יראת השמים שלה באה ליד ביטוי גם על ידי בקשתה בעת שילדה את בנה משה; הלידה היתה סמוך לכניסת השבת – והיא שלחה לבקש מן הרב שימתינו בקבלת השבת, כדי שלא יחללו את השבת בגללה.

רבה של פרנקפורט רבי אביש אכן נענה לבקשתה, ואף הוסיף ואמר: שכראי להמתין עבור ילד זה שהוא עתיד להאיר את העולם בתורתו ויושיע את ישראל בתפילתו.

לירדתו של החתם סופר

שנים רבות היו הוריו של החתם סופר, חשוכי בנים, וכיון

שעבר עליהם יותר מעשר שנים ולא נפקדו, חשבו גם על הפרדות, למעשה לא נפרדו והרבו בתפילה כדי להפקד [רבותינו אמרו במדרש, שהאמהות היו עקרות, כיון שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים וכנראה גם אמו של החתם סופר לא נפקדה זמן רב, כדי שירבו בתפילה!].

כך עברו השנים והיא כבר היתה בת 36, ואז הגיע אליהם קרובה ר' זליגמן שהיה איש צדיק וקדוש שלמד תורה כל הזמן (נפשו חשקה בתורה כבן עזאי) כשהוא עטוף בטלית ותפילין, ובשורה בפיו): תפילותיכם נתקבלו בשמים, והיא עתידה להפקד למחרת במוצאי צום עשרה בטבת, ואכן נפקדה בבנה הראשון, הוא החתם סופר, ולאחר מכן זכתה בעוד ילדים.

כשהיא הרתה בהריון זה, היא נשאה כל הזמן שאיפה זו בלבד — שהבן שיוולד ילמד תורה ויהיה עבד ה'. לאחר מכן כשנולד הבן גידלה אותו בקדושה, וכאמור לעיל כשנשאה אותו אל המלמד היא היתה מובילה אותו כשהוא מכוסה לבל יראו עיניו דבר שאינו טהור.

(*) בספר חוט המשולש כתב המחבר נכד החתם סופר הגי' ר' שלמה סופר: "מי שבאמת יושב ועוסק בתורה כשהוא עטוף כל הזמן בטלית ותפילין, ואינו נהנה מן העולם הזה יותר מכדי חייו ואינו מסיח שיחה בטילה, ומקדיש עיתותיו ודבריו בלתי לה' לבדו — לזה יפתחו לו שערי שמים וכל רז לא אניס ליה [תרגום: כל סוד לא יהיה מכוסה ממנו] כמבואר בספרים, היסוד לדבריו הם דברי החת"ס (מובא ספרא רבה בישראל עמ' קיז) שכתב: "מי שיודע ש"ס ופוסקים אשר למד לשמה, בודאי יש לו רוח הקודש, ומי שאינו יודע אין לו רוח הקודש".

החתם סופר נולד בז' תשרי שנת תקכ"ג סמוך לכניסת השבת שהיא "שבת תשובה", קדושת השבת בודאי הוסיפה לקדושתו. רבותינו גם אמרו (שבת קנו, א) שמי שנולד בערב שבת יהיה חזרן במצוות ופירש רש"י: שכן דרך ערב שבת לחזור אחר מצוות שבת. והוא כאמור, הקפידה על חילול השבת ולכן שלחה לבקש לאחר את כניסת השבת בגלל הלידה. בעת הלידה אמרה המיילדת כאילו דברי נבואה: "העולם מחכה לילד זה".

באותה שנה שנולד החתם סופר נפטר רבה של פרשבורג הג"ר יצחק דוקלא, ונתקיים זרח השמש ובא השמש – שאין צדיק נפטר לבית עולמו עד שנולד צדיק אחר כמותו.

הילד נימול בערב חג הסוכות* ונקרא בשם משה על שם דודו זקינז הגאון הישיש משה פרנקפורט* שהיה דיין בק"ק אמסטרדם והיה גיסו של המהרשש"ך ובעל המחבר ספר "זה ינחמנו" וספר "נפש יהודה" ו"שבע פתילות".

* הוא סבר שאין לעשות זכרון ליום הלידה אלא ליום המילה וכך נהג בכל שנה.

* לפי ספר חוט המשולש סבו של החתם סופר אבי אביו גם היה שמו משה, ואם כן מדוע לא נקרא משה על שם סבו, ואולי נקרא על שם שניהם ורצו שיקרא גם אחר דודו זקינז משום חשיבותו וגדולתו? החת"ס סבר שהוא ניצוץ מנשמת הרמב"ן ומשום כך היה חותם רק משה הק' סופר ולא חתם גם בשם אביו. כיון שבאופן שחתם יותר רמזו שמו של הרמב"ן (כמבואר בספר ספרא רבה דישראל).

ילדותו

כבר מקטנותו, ניכרים היו בו סימני טהרת נפשו והיתה בו קדושה יתירה עד שאמרו עליו "שהיה קדוש מרחם", ויצא שמו בק"ק פרנקפורט והכל אמרו עליו: זה הקטן גדול יהיה (ר' שמעון סידן מובא זכרונות ומסורות על החת"ס).

הוריו גידלוהו בקדושה ובמיוחד אמו, והיה אומר עליה כמו שאמר רבי חנינא על עצמו: חמין ושמן שסכתני אמי בילדותי המה שעמדו לי בעת זקנותי — והוא אמר את הדברים האלו כך: החמימות והשמנונית של היהדות שהשקיעה בי אמי בילדותי היא שעמדה לי בזקנותי.

הילד היה מוכשר מאד כבר בגיל רך ביותר, והוריו הוליכוהו אל המלמד בגיל מוקדם מאד. וכמו שכבר כתבנו לעיל: אמו ואביו כשהובילוהו ללמוד היו מובילים אותו כשעיניו מכוסות כדי שלא יראה את הכנסיה הנוצרית, ובוה היה דומה לרב סימאי שאמרו עליו חז"ל "שהוא בן של קדושים" כיון שלא הסתכל בצורות שהיו על המטבע שהוא דבר השייך לעבודה זרה.

הוא היה ילד כשרוני מאד — כל מה שלמד לא נשכח ממנו. בגיל חמש כבר ידע את כל החומש בעל פה, והיה בקי בדיני הקרבנות וידע להוציא מסקנות הלכתיות ממה שלמד.

כאמור לעיל, אביו לימד אותו — מאחר שהמלמד לא התאים לו, והיה אביו מלמדו ומחנכו לגדול בתורה וכל יום היה מציג לפניו שאלות כדי שיחשוב לתרצן, ואם לא מצא

תירץ היה תובע אותו: "יגעת ולא מצאת אל תאמין". לעיתים אף היה מעורר אותו אם היה נרדם תוך כדי הקושיות שהיה נשאל מאביו, עד כדי כך היה אביו משתדל עמו! היתה כאן סייעתא דשמיא גדולה, כיון שבדרך כלל ילד שניטלה ממנו ילדותו, כשהוא גדל, הוא חש בחסרון הילדות ועלול לעשות הרבה מעשי ילדות, אך לא כן אירע אצל החת"ס סופר, וזה משום קדושת הוריו וכונתם לשם שמים.

בהיותו בן ארבע, עבר בעיר פרנקפורט הגאון בעל השאגת אריה והציגו בפניו את הילד הפלא, הוא השתעשע עמו ונתפעל ממנו ונשקו על ראשו ואמר: ילד זה יהפך להיות לאילן גדול*).

כשהגיע הילד להבנה כמו בחור בישיבה קטנה, הביאו אביו ללמוד לפני רבי זלמן חסיד שנקרא בשם זה על שם חסידותו וצדקותו הגדולה, אשר היה יושב ומלמד בחורים, והילד משה נצטרף אליהם. בהיותו בן שבע כבר ידע כמה

* הגאון רבי יצחק וויס אבד"ק ווערבווי כתב: שמעתי שהגה"ק רבן של ישראל מו"ר איש חסיד אב"ד דפרנקפורט לקח את הילד משה על ידיו הקדושות ועשה עמו הקפות בשמחת תורה, במקום לקחת ספר תורה בידו, ואמר: כי הילד הלזה יהיה שר התורה וספר תורה. הרב בנימין המבורגר שליט"א העיר על כך בספר זכרונות ומסורות על החת"ס, שבבית הכנסת של פרנקפורט לא נהגו לעשות הקפות בשמחת תורה לא בלילה ולא ביום, ואולי הדבר אירע בבית מדרשו של הג"ר נתן אדלר ששם נהגו לעשות הקפות כיון שנהג כמנהג האריז"ל !?

מסכתות בעל פה, וכשסיימו ללמוד מסכת ביצה, הוא נתכבד לומר את ההדרן והוא חידש פילפול נפלא. כשאמרו שוב לאחר כשבעים שנה לפני בחורי הישיבה בפרשבורג ואמר להם שאת זה חידש בהיותו בן שבע, הם נדהמו מכך.

בהיותו בן שמונה, עבר בעירו הגאון בעל פני משה על הירושלמי, כשמטרת פניו להגיע לארץ ישראל, וכששמע על הילד הפלא, הוא רצה לעמוד על טיבו, הוא ביקש ממנו להכין דף גמרא, וכשחזר והרצה את הגמרא, הוא הופתע מידיעותיו והוא חשב אולי אביו הכין עמו את הדף הזה, ולכן הוא ביקש ממנו להכין דף נוסף בנוכחותו, וגם ביקש ממנו שיהיה זה דף גמרא בסדר קדשים, אבל הילד משה הפתיע בידיעותיו גם בזה, ובמיוחד שהוא כבר למד קדשים עם אביו, בעל הפני משה התפעל מאד מהילד וביקש מהוריו שיניחוהו לעלות עמו לארץ ישראל, וגם רצה לתת להם תשלום עבור זה. אך אמו לא הסכימה לכך, וגם דבר זה מצטרף לרשימה של דברים שניכר היה בהם — שההשגחה העליונה סובבה את הדברים שיגיע לפרשבורג, וכמו שדברנו על כך במבוא, וכך הוא שימש את שני גדולי הדור, בעל ההפלאה והג"ר נתן אדלר, שמהם הוא קיבל הרבה מאד.

נעוריו

כאשר הוא גדל עוד מעט הוא נכנס ללמוד בישיבתו של הג"ר נתן אדלר, וכיון שהיה נער צעיר — היה צריך לפעמים לעמוד על התנור כדי שיראוהו וישמעוהו כאשר הקשה או תירץ.

הג"ר נתן היה לרבו המובהק אך הוא גם שימש את הג"ר פנחס הורוויץ רבה של העיר כיון שרז"ל אמרו (ע"ז, יט, א) הלומד מרב אחד אינו רואה סימן ברכה.

כשלמד אצל הג"ר נתן אדלר, אירע מה שכתבנו למעלה; אביו הגיב בחומרה על התבטאותו נגד סבו המהרשש"ך ורבו אסר עליו לדבר עמו, ועקב כך אספו רבו הג"ר נתן לביתו והיה לבן בית אצלו.

בהגיעו לגיל ארבע עשרה הוא נסע למיינץ ללמוד שם כיון שהיה קשה לו לשהות באותה העיר מבלי לדבר עם אביו, וגם כדי לקיים הוזה גולה למקום תורה. בעיר מיינץ לימד הג"ר מיכל שייאר בנו של הג"ר טעבלי רבו של הג"ר נתן אדלר, ושם הוא המשיך להתעלות בתורה, בתחילה היה לו קשה, כיון שלא היה מי שיספק לו את צרכיו, אך במשך זמן לא רב התפרסם שמו, ועשיר אחד דאג לצרכיו, הוא גם זכה בעודו נער – לקבל תואר "משוחרר", תואר זה היה ניתן לתלמידים שהגיעו לדרגת תלמיד חכם, לומר שהם משוחררים מדין תלמיד שחייב לשמש את רבו.

באותה עיר היה תואר זה מזכה את נושאו בהטבות כספיות, והחתנים היו צריכים לסייע לבעלי תואר זה, פעם אחת הגיע חתן לעיר, וכשנדרש על ידי הנער לתת לו את המגיע לו הוא סירב, כיון שלא האמין למראה עיניו שלילד זה יש תואר "משוחרר" אך שוטר הקהילה העמידו על האמת, וכשנודעה לו האמת, הוא מרוב התפעלות הכפיל את המתן שמגיע ל"משוחרר" הזה.

במיינץ הוא למד לא רק לימודי קודש, אלא גם השלים את ידיעותיו בדברים הנחוצים כמו עניני חשבון הנחוצים לקידוש החודש, ואנטומיה הנחוצים לעניני טריפות, ועוד, כיון שהיו לו שם הספרים הנחוצים לכך. בשנים יותר מאוחרות הוא התחיל לכתוב ספר מדעי כדי שילמדו ממנו ולא מתוך ספרי כפירה, אך לאחר שנודע לו על ספר הברית הפסיק בזה, והודה לה' שכבר חיברו ספר כזה אשר חסך לו הרבה ביטול תורה.

במיינץ אירע לו דבר שהיה חשוב מאד כעבור זמן, ואפשר היה לראות בזה עוד אחד מגילגולי ההשגחה העליונה, וכמו שהוא פירש את הכתוב (שמות לג, כג) "וראית את אחורי ופני לא ייראו" — פעמים רבות אנו רואים דברים וסיבות שונות הנעשים בארץ באין מבין על מה ולמה עשה כן הקב"ה ולא יזה צורך ותכלית אירעו, אבל כעבור ימים רבים, אנו רואים ומבינים למפרע, שלא לחינם וללא הועיל עשה ה' ככה, ואלו היו הכנות והקדמות שיעשה על ידן דברים גדולים ותשועה ופורקן לישראל אם בכלליות או בפרטיות, וזהו: "וראית את אחורי" — לאחר שנעשה תכלית הדבר — אז תבין ותראה למפרע לאיזו כוונה היו הסיבות והענינים הקודמים אבל "פני" — מה שלפני מה שעתיד לבוא — קודם עשיית הדבר והתכלית לא ייראו ולא יבינו.

כך גם קרה להחתם סופר בהיותו במיינץ, הוא פגש בחייל צרפתי מצבא הכיבוש שכבש את מיינץ שהתגורר באותה דירה שבה התגורר החתם סופר, והוא מצא ענין בחתם סופר וביקש ממנו שילמד עמו כמה דברים שהיו נחוצים לו לדעת.

ובתמורה הוא הבטיח לשרת אותו בנקיון בגדיו ושאר דברים, החתם סופר לא יכול היה לסרב לו כיון שהוא היה מצבא הכיבוש, וכך נקשרו קשרי הערכה בין החייל הצרפתי לבין החתם סופר — אותו חייל הפך לקצין גבוה ולשופט צבאי, והוא אשר ישב כעבור הרבה שנים בראש בית הדין הצבאי, אשר דן את החתם סופר — בקשר לדין תורה שנעשה בבית דינו של החתם סופר — כאשר שני יהודים הסתבכו בעסקי נשק לא חוקיים, אף שהוא עצמו לא היה קשור ישירות לדין תורה זה, אך בתור רב העיר — הטילו עליו את האחריות על כך. בבואו למשפט הכירו הקצין הצרפתי, והוא עשה ככל שביכלתו לשחרר את ידידו מנוער, וכך הפך דבר של מה בכך — הפגישה עם חייל הצרפתי, לראש פינה של הצלתו ממשפט צבאי.

כעבור שנתיים לשהותו במיינץ, הוא חזר לפרנקפורט, כיון שהתגעגע להוריו ורבותיו, [שוב נראית יד ההשגחה שחזר לעירו כאשר נגמר תפקיד מיינץ בחייו לימוד החכמות הנחוצות לו והפגישה עם החייל הצרפתי].

בהיותו בן 16 זכה לסיים את הש"ס כולו, והוא גילה זאת לרבו הג"ר נתן אדלר כדי לדעת כיצד לנהוג בעת הסיום, והוא אמר לו: לצום ג' ימים רצופים וכך עשה, ביום השלישי לתעניתו יצא עם עוד חבירים לפוש בגנות שסביב לעיר, והם התאחרו ומשום כך הם התפללו שם את תפילת המנחה, גוי אחד בא כנגדם ורצה לפגוע בהם והם ברחו, מלבד החתם סופר שעמד באמצע התפילה, הגוי המתין עד שגמר להתפלל

וביקש להכותו, החתם סופר הקדימו וסטר על לחיו והוא צנח ארצה ללא רוח חיים.

בתקופה זו של חייו כשהוא בן 16 נפטר עליו אביו, והוא התאבל עליו מאד.

אחר תקופה זו הוא כבר נמצא בהונגריה רבתית (בעיקר במורביה היא מעהרן שבצ'כסלובקיה) כשהוא עזב את ביתו להלוות אל רבו שהלך לכהן כרבה של בוסקוויץ, ושם למד עם רבו גם ענינים רבים מתורת הסוד, ואפילו קבלה שימושית — כמו שנראה מענין הקמיעות שלמד מרבו, על שימושיו את רבו נפרט בס"ד בפרק הבא.

מתכונותיו וכשרונותיו

כשרונותיו: כאמור היה בעל זכרון מופלא, בנוסף לכך, הוא היה מסוגל להעסיק את מחשבותיו בשלושה דברים גם יחד; היה יכול לשוחח עם אדם, ותוך כדי כך לחשוב על תשובה בהלכה שצריך לכתוב אותה, וגם תוך כדי כך להכין שיעור או דרשה.

הוא היה מתמיד בלימודו ותמיד היה חושב בלימוד. בהיותו צעיר לימים ביותר, הגיע מחבר הספר מראה כהן לפרנקפורט כדי להדפיס את ספרו, וביקש מהג"ר נתן אדלר שישלח לו את אחד התלמידים המוכחרים לעבור על הספר ולסייע בידו להכינו לדפוס, כאשר הגיע הנער משה שנשלח על ידי רבו לשם כך, הלה נפגע מאד כיון שביקש תלמיד חכם

ולא נער שליחויות כפי שהבין מכך שנער בא אליו, והוא חזר אל הג"ר נתן אדלר בפליאה למה שלח לו נער שליחויות, והג"ר נתן אמר לו: לא נער שליחויות שגרתי אליך אלא תלמיד חכם שיסייע לך רבות, וכך היה, הוא מסר את כתב היד להנער משה והוא התפלפל עמו בכמה וכמה ענינים והכין עמו את הספר לדפוס לשביעות רצונו המלאה של בעל המראה כהן. כיון שהספר עסק בטהרות, החליט החתם סופר ללמוד את הדברים ונהיה עקב כך בקי מאד בענינים הללו, למרות גילו הצעיר.

כשרון כתיבה: החתם סופר היה רגיל להעלות על הכתב את חידושיו הרבים, ובהלוייתו הלכו 52 תלמידים ובידי כל אחד חיבור אחר של החתם סופר, הוא היה בעל יכולת כתיבה מעולה, והיתה לו כח כתיבה על טבעי (השבעת קולמוס) ומשום כך; כשהיה כותב תשובה הלכתית, הוא לא היה כותב טיטות אלא סמך שמשימים מכוונים את הדברים שיהיו נכונים.

על יכולת הכתיבה המרובה של גדולי ישראל אמר מרן החתם סופר את הדבר הזה: "מקום הארון אינו מן המידה", היינו כח זה הוא מתנה משמים ואינו בגדר הטבע. בכל זאת, יש גם מקום לכשרון טבעי של האדם, וכמו שכתב בעל ספר חסידים שנקבע לכל אדם מה יכתוב במשך חייו. ומרן החתם סופר היה ספרא רבה בישראל.

תפילותיו: למרות התמדתו הגדולה הוא היה מאריך בתפילה וכמו שנאמר (שבת י, א): "זמן תפילה לחדר וזמן

תורה לחוד", חביריו אמרו לו שבזמן שהוא מאריך בתפילה, הם גומרים ללמוד סימן בשולחן ערוך עם פירוש המגן אברהם — והוא ענה להם: חז"ל אמרו: "שכל המאריך בתפילתו מאריכים לו את חייו" ואם כן, בזמן שיוסיפו לי אוכל להשלים את מה שאתם למדתם בזמן התפילה ואולי אף יותר.

ידיעתו ללכת לפי רוחו של כל אדם: למרות התמדתו הגדולה ויראת שמים המופלגת שלו, הוא היה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות וידע לתת לכל אחד את ההרגשה הטובה הנחוצה לו, והיה מעורה בין הבריות וידע להלך לפי רוחו של כל אחד ואחד, זה הכשירו לעתיד להיות מנהיג של ציבור, וכמו שדרשו רבותינו את בקשת משה רבינו (במדבר כז, טז): "יפקד ה' א-להי הרוחות לכל בשר איש על העדה — אמר לפניו: רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך דעתו של כל אחד ואחד, ואינן דומין זה לזה, מנה עליהם מנהיג שיהא סובל כל אחד ואחד לפי דעתו". גם מרן דרש כעין זה את דברי רבותינו שאמרו (ברכות ו, ב) על הכתוב: כרום זולות לבני אדם — כיון שנצרך האדם לבריות, פניו נשתנות ככרום" [היינו עוף בעל צבעים רבים] ומרן פירש את הדברים כך: כשהאדם עוסק עם ציבור — הוא צריך להראות פנים שונות לכל אחד ואחד כפי טבעו ודרכו.

עמידתו התקיפה בעניני היהדות: בהיותו עם רבו בעיר בוסקוויץ-הם שהו בביתו של עשיר אחד, פעם נכנס החתם סופר בטעות לאיזה חדר, וראה שם את כלתו הנשואה של בעל הבית, יושבת וספר מסדר את שערותיה, והוא למרות גילו הצעיר הוכיחה על כך, איך אשה נשואה מגלה את שעררה.

האשה התמרמרה מאד על שהעיוז להוכיחה, והיא הודיעה לחמיה, שאם שני הרבנים ישהו בביתו היא תעזוב את הבית ותסע לבית הוריה, בעל הבית חשש לחילול יום טוב על ידיה ואמר: שאמנם טוב עשה שהוכיחה, אך למען השלום הוא מבקש שהם יעברו להתגורר בבית אחר, וכך עשו. [אשה זו לא זכתה ובניה אכן יצאו לתרבות רעה]. התקיפות של מרן החתם סופר כבר מגיל צעיר, היתה אבן פינה בדרכו להבא לשמור מכל משמר את היהדות, ולעמוד בתקיפות לקיום ההלכה.

פרק ב'

רבותיו של מרן החתם סופר

"עשה לך רב" (אבות א. ו).

"גדול שימושה יותר מלימודה"

(ברכות ז. ב).

"מיהו הנקרא תלמיד? מי שלומד עם רבו,

ואוכל עם רבו ויושב עם רבו, וישן עם רבו,

רוצה לומר: כל מעייניו ברבו לעשות

כמעשהו, ואינו מסיח דעת מקדושת רבו"

(החת"ס מצוטט שבט יהודה פרשת במדבר

מובא בספר לבן הישיבה).

מרן החתם סופר זכה לגדולתו גם משום רבותיו, ובמיוחד בגלל רבו המובהק הג"ר נתן אדלר כמו שאמר על זה אחד מגדולי האדמו"רים; שאין פלא שזכה החתם סופר למדרגותיו הגדולות כיון שהיה לו רבי כזה, שמאז הבעל שם טוב לא ירדה נשמה כל כך קדושה כמו נשמתו!

החתם סופר שימש כמה רבנים; בתחילה את אביו, ולאחר מכן את רבי זלמן חסיד, ואת הגאון ר' מיכל שייאר, ואת בעל מחצית השקל. אך עיקר רבותיו היו שני גדולי התורה המפורסמים הג"ר נתן אדלר והג"ר פנחס הורוויץ בעל

ההפלאה שהיה רבה של פרנקפורט אחר הסתלקותו של הג"ר אביש.

גם בענין לימודו עם רבותיו אפשר לראות את יד ההשגחה העליונה, שהרי המצאותו של בעל ההפלאה כרבה של פרנקפורט הוא דבר מיוחד במינו, שהרי הוא היה מחוגי החסידים, ויהודי פרנקפורט שהיו בני קהילה אשכנזית, בשום אופן כרגיל, לא היו ממנים עליהם רב מחוג שונה מהם כל כך, וכך מסופר על "הסיבות" שסובבו מלמעלה את בחירתו לרבה של פרנקפורט:

אירע, ובגלל שאלה בדבר גט מסויים נחלקו הפוסקים, היה הג"ר אביש בעיקר בצד אחד ועליו חלקו הרבה גדולים, לאחר שנפטר הג"ר אביש, חיפשו ראשי קהילות פרנקפורט, גדול בתורה שיתאים לכהן כרבם רק כזה שלא חלק על רבם, ולא נמצא אלא בעל ההפלאה. [וגם בענין זה ישנה מסורת מופלאה, כיצד קרה שהוא לא נחלק עם הג"ר אביש: בעל ההפלאה אכן גם הוא היה בין החולקים, והוא ישב וכתב תשובה הלכתית מפורטת להסביר את דעתו, אך בסיום הכתיבה כאשר רצה לספוג את הדיו שעל גבי הגליון, לקח בידו במקום קסת החול שעשוי לכך, את קסת הדיו ושפך על הגליון, הוא ראה בכך איתות שמיימי המורה לו – שלא לשלוח את התשובה ולסמוך על האחרים שכבר הביעו דעה דומה לשלו, ובעקבות אי שליחת המכתב, הוא נתמנה לרבה של פרנקפורט, ועל ידי כך היה גם לרבו של החתם סופר.

רבו המובהק, היה כאמור הג"ר נתן אדלר – שהיה יליד

פרנקפורט ובבית מדרשו למדו בחורים, והחתם סופר למד אצלו כבר מגיל צעיר ביותר כמו שכתבנו בפרק הקודם, ולא עזב את רבו עד שגדל והיה לרב בעצמו, מלבד שנתיים שלמד בעיר מיינץ מגיל ארבע עשרה עד שש עשרה, והחתם סופר חזר אל פרנקפורט ללמוד עם רבו זה שהיה רבו המובהק, ורבו זה שאספו לביתו היה גם כאביו. הג"ר נתן אדלר לימדו תורת הגולה, ותורת הנסתר, והדריכו בעבודת ה', והוא שימש את רבו במסירות רבה, ובמיוחד בתקופה שרבו היה מכהן כרב בבוסקוויץ. החתם סופר היה תלמידו במסירות נפש, וכמו שנביא להלן שאמר בהספרו על רבו זה: "אני רצתי אחריו מאה פרסאות, ועזבתי את בית אמי חדר הורתי כידוע ומפורסם לכל, והתעניתי בכל אשר התענה אביו", וכן היה רגיל לספר לתלמידיו כיצד יצק מים על ידי רבו כפשוטו, זה היה כשהיו בדרך, והג"ר נתן חיפש מים ליטול ידיים ולא נמצא — כי הכל היה קפוי מהקור, ואז נטל החתם סופר את כוסו של רבו והתרחק מעט מהעגלה כדי שרבו לא יראה מה שהוא עושה, ונטל גוש קרח והמיסו בידיו הקפואות עד שהיה לו מים כדי נטילה.

כיון שהג"ר נתן אדלר היה כאמור רבו המובהק, נתאר כאן מעט מגדלותיו וממה שעבר עליו בחייו כפי שהובא בספרי "תולדות החתם סופר" ובעיקר בספר "חוט המשולש":

הג"ר נתן אדלר כאמור נולד בפרנקפורט, וכבר מילדותו הצטיין בכשרונות מופלאים, וכן נהג בקדושה יתירה כבר מילדותו.

על כשרונותיו מסופר: כל מה שלמד לא שכח לעולם,

ומשום כך, הוא לא כתב לעצמו שום חידושי תורה משום שסבר שעליו לא נאמר ההיתר לכתוב – שהוא משום הכתוב: "עת לעשות לה' הפרו תורתך" – שמשום שהדורות המאוחרים שוכחים – התירו לכתוב תורה שבעל פה, והוא הרי אינו שוכח מאומה! ורק זה עשה, הוא ציין נקודות על ספר המשניות שלו, כדי להזכיר לעצמו קושיות והערות, בזקנותו הצטער גם על כך, כיון שגם אז לא שכח מאומה (תלמיד חכם אחד, כתב בעקבות אותן נקודות ספר בשם משנת דרבי נתן, כדי לבאר את כונתו באותן נקודות).

כבר בגיל צעיר הצטיין בהבנה עמוקה, ובהיותו ילד קרא את המשניות של פרק איזהו מקומן בקול רם, ניגש אליו אברך ושאל אותו: מהו ההבדל בין קרבנות פרים הנשרפים לבין קרבנות יום הכיפורים, והוא לא היסס רגע וענה את התשובה הנכונה-והאברך שלא ציפה לתשובה כלל – עמד מופתע מאד.

כבר בצעירותו הקדיש את חייו ללימוד, וכיון שהתמיד גם בשעות המאוחרות של הלילה, אירע ואיחר לקום ובא בסוף תפילת שחרית, הגאון החיד"א שהיה באותה עת בפרנקפורט, קרא עליו עקב כך את הכתוב: "איש קדוש עובר עלינו תמיד" [עלינו מלשון "עלינו לשבח" שהיא תפילת סיום השחרית].

הנהגתו היתה הנהגה גבוהה כזו שאנשים רגילים קשה להם לא רק לנהוג כמותו, אלא אפילו להבינם, לדוגמא: הוא הפקיר את כולו לה' יתברך, על ביתו כתב: כי ביתו וכל אשר בו הם הפקר לכל, כיון שלא רצה לגרום להכשיל שום אדם בגזל.

ביתו היה תמיד מלא תלמידים ושאר אנשים שבאו להתייעץ עמו או ללמוד ממנו. בין ביום ובין בלילה כולל השעות הקטנות של הלילה, מלבד ליל שבת וליל יום טוב.

כשנסע לשמש רב בבוסקוויץ, נתקעה העגלה בשלג, והיה צריך להביא תגבור של בעלי חיים כדי למשוך את העגלה מהמקום בו נתקעה, העגלון הנכרי הלך והביא מכפר סמוך צמד שוורים להוסיפם אל הסוסים שהיו רתומים לעגלה, הג"ר נתן אדלר כשראה שרותמים שוורים יחד עם הסוסים, קפץ מיד מן העגלה כדי שלא להכשל באיסור כלאי בהמה, של "לא תחרוש בשור וחמור יחדיו", והחל לרקוד בתוך השלג מרוב שמחה שזכה לקיים מצווה נדירה זו שבדרך כלל אינה נקלעת לאדם רגיל.

על פי הנהגתו הנשגבה, אפשר להבין את הוראתו להחתם סופר, שלא ידבר עם אביו כלל, וזאת בעקבות מה שאביו הגיב בחומרא על התבטאות בנו שאמר על קושית סבו המהרשש"ך שאינה קשה כלל, ומתוך חשש שמא ימנע מהבן את התפתחותו בתורה כפי יכולתו, הוא צוהו על צעד כל כך נדיר, רק משום, שהוא היה בעל מדרגה גבוהה וגם הכיר את משפחת סופר שראויים להנהגה כזו.

הג"ר נתן אדלר נהג גם בכמה מנהגים בשונה מהנהוג בקהילת פרנקפורט, ואף ממנהגי שאר הקהילות של חו"ל, הוא התפלל בבית מדרשו בנוסח האריז"ל, הוא גם שכר תלמיד חכם מארץ ישראל שילמדנו להתפלל בהברה עברית, היה עולה לתורה בשבת גם עליה רגילה וגם למפטיר, ככהן היה

נושא כפיים בכל יום כמו בארץ ישראל ולא רק בחגים כפי שנהוג בחו"ל. מנהגים אלו ואחרים, כיון שהיו שונים מאד ממנהגי הקהילה, גרמו לכך, שלמרות שאנשי הקהילה העריצו אותו מפני גדלותו בתורה וקדושתו הרבה, הרגישו חייץ בינו לביןם.

לעיל כבר כתבנו, שהחתם סופר גדל אצלו כבן, כיון שהיה קשה לו להמצא בבית ויחד עם זה-לא לדבר עם אביו כפי הוראת רבו. החתם סופר היה חלק מתלמידיו החשובים למרות גילו הצעיר, והיה רגיל לעמוד על התנור בעת שהיה מקשה או מתרץ כדי שיוכלו לראות אותו, שמפני גילו הרך הוא היה עדיין נמוך קומה ולא נראה.

התלמידים היו יושבים ולומדים בינם לבין עצמם, אך בכל קושי או קושיה היו נכנסים לחדרו של רבם לשאול, הוא נהג שבכל מקרה כזה, לא התייחס ישירות אל השאלה, אלא היה מבאר ומלבן אתם את הענין, וממילא הקושי והקושיות נעלמו.

באחד הימים אירע מקרה נורא בקהילה, והוא מצטרף לשרשרת המקרים של ההשגחה הפרטית שסובבה את מעברו של החתם סופר מפרנקפורט להונגריה:

חתן וכלה בני עשירי הקהילה עמדו ליד ביתו של הגר"נ אדלר והתהוללו ביניהם, כיון שהדבר הפריע את הלימודים ביקש רבי נתן מתלמידו משה סופר לבקשם להפסיק מלהפריע ללימוד, הם לא נענו לו והמשיכו בהוללותם, ורבי נתן חזר ביקש מתלמידו שיבקשם להפסיק ואף להזהירם שאם לא

יפסיקו מרה תהיה אחריתם, אך הדברים לא שכנעו אותם ואדרבה החתן הזהיר את הנער משה כי אם יחזור שוב הוא יכנו, כיון שהתנהגותם הוסיפה להפריע, ביקש הג"ר נתן מתלמידו לשכנעם להפסיק, אך במקום להפסיק, החתן הרביץ לחתם סופר. כשהוא שב אל רבו ראה רבו כי במקום להפסיק — החתן אף היכה את תלמידו. וקרא לו לתקוע בשופר והג"ר נתן הכריז חרם, והנה לא עברו כד' שעות ושני הצעירים החתן והכלה ר"ל מתו. הדבר הסעיר מאד את אנשי הקהילה, שרבים מהם היה בלבם על הג"ר נתן אדלר על מנהגיו הזרים להם, והגאון ר' פנחס הורוויץ ביקש מהגר"נ שיאות לקבל על עצמו נידוי. בתחילה הוא סירב כיון שעשה על פי ההלכה, אך הג"ר פנחס חזר וביקש והסביר לו שהדבר נעשה לטובתו, כדי להשקיט את הסערה, והוא קיבל על עצמו נידוי למשך ששה שבועות, וכשהוטר הנידוי הוא קרא את ששת הפרשיות שלא שמעו בעת הנידוי.

המאורעות לא שככו לגמרי והיו עוד דברים הקשורים לתלמידיו, ואלו גרמו לכך, שמערכת היחסים שבינו לבין הקהילה הוחמרה, ואז למרות שכל ימיו ברח מן השררה — הוא החליט לקבל על עצמו את רבנות העיר בוסקוויץ.

כשיצא לבוסקוויץ נפרד הג"ר נתן מכל מכריו ומוקיריו וגם מתלמידיו, ותוך כדי פרידה הוא שאל לכל תלמיד לחפצו, וכשהגיע לתלמידו המובהק הוא שאל בחיבה: "מושלח" [כפי שכנהו מתוך חיבה]: ומה אתה מבקש, החל התלמיד הנאמן לבכות ולומר: "מי יתנני לשרת את רבינו בק"ק בוסקוויץ כמו שהייתי באמנה אתו פה בק"ק פרנקפורט.

כאן נצטט את לשון בנו שתיאר את הדברים כך (מוכא זכרונות ומסורות על החת"ס עמ' 35):

"עודנו מדבר, ותפעם רוחו, יראת ה' בקרבו לאמור: אולי דברי ההם כמו נדר, אשר ידור אדם לה', וישאל את רבו הקדוש: יורנו נא אדוני היש עלי חוב נדר בדברים אשר מפי יצאו, יען לא נזהרתי לומר "בלי נדר", ויאמר רבו: מה תשאל בני? אם נקי שפתיים אתה, מוצא שפתך תשמור, ויאמר: אנא אלך דרך רב כזה ורצי כסף לא לקחתי אתי, ואין לי חליפות שמלות כי אם את אשר אני לבוש בו עתה ומה תאמר אמי? הלכתי מאיתה עזבתי את ביתה ואת פיה לא שאלתי, אך גם לזאת לא אשית לבי ומה אעשה נלכדתי בלשוני ומאת ה' היתה זאת למען רוות צמאוני ממים חיים תורת רבי — יעבור עלי מה! ויחזק משה בעגלה לשבת ליד רבו, ויאמר לו רבו: בני לא תוכל לישב עמדי כי צר לי המקום (למען נסות אותו החזיק בתומתו, אם יראה כי אין לו עוזר הישמור מוצא שפתיו), אך ידי משה אמונים את ה', ויאמר אל לבו: אתה ה' מעוזי וגוחי מבטן, ראה כי לעשות רצונך חפצתי ובאהבתך אשגה, כך ארוץ גדוד ובא-להי אדלג שור, אלכה לרגלי ואם מה' מצעדי גבר כוננו — ליעף יתן כח, אך מוצא שפתי אשמור ואת רבי קדוש ה' לא אעזוב כי ממנו תוצאות חיים.

וישא את רגליו שמח וטוב לב וירץ אחר העגלה מהלך ב' שעות, ויהי כאשר ראה הגאון מו"ה ר' נתן את

תומת לבו וכי חשקה נפשו בתורת ה', ויקרא אליו מעל העגלה: בני משה משה צלח ורכב במרכבתי, ויאמר אליו: עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה וצמאת לתורת ה', בחיקי תשב מפתי תאכל ומכוסי תשתה, כי בני אתה, וילכו שניהם יחדיו^(*).

הרב בראותו עד כמה מסור לו תלמידו זה, אסף אותו אליו, ולא זוה ידו מתוך ידו, וכך נסעו שניהם לבוסקוויץ. בדרך הם עברו דרך העיר פרג וסרו לביתו של הנודע ביהודה רבה של העיר, הנודע ביהודה ניהל משא ומתן בהלכה עם הג"ר נתן, והחתם סופר היה המוציא והמביא ביניהם, והיה מוסיף גם משלו תירוץ אחד על קושית רבה של פרג בספרו הצל"ח, התירוץ נתקבל על ידו והוא הדפיס את דברי החתם סופר בספרו. בהלכה אחת של טומאת כהנים, חזר בו הנודע ביהודה עקב דברי הג"ר נתן אדלר.

הג"ר נתן גם נתכבד לדרוש בבית הכנסת המרכזי של העיר פרג, והוא דרש פלפול עמוק בסוגיית "הציץ מרצה" ודבריו העמוקים הובנו רק למעטים, ותלמידו החתם סופר הוצרך לבאר לאחרים את דברי הרב וביאוריו התקבלו אצלם.

^(*) ישנם גירסאות קצת שונות מהנוסח האמור, ראה חוט המשולש, ועיקרן: שהוא רץ מעצמו ולא מחמת דברי רבו, וכן שרץ רק אחרי כן [כשסידר את הנחוך ביותר] ובכל זאת, הוא הגיע למקום לינת רבו טרם הגיעה לשם עגלתו של הרב, והוא השתומם מכך, ואמר: כי בודאי זכה לקפיצת הדרך.

בהגיעם לבוסקוויץ הם מצאו שם את הג"ר שמואל קעלין מחבר ספר מחצית השקל. גאון זה נתבקש על ידי כמה קהילות לכהן כרב והוא לא רצה, והיה רק מלמד תורה לבחורים, ובהזדמנות סיפר להחתם סופר: שנגזרה עליו להיות לרב, אך הצליח להתחמק מגזירה זו. אך על החתם סופר נגזרה גזירה זו והוא לא יוכל להתחמק מזה. החתם סופר שהיה מספר דבר זה היה נאנח ואומר: ראו עד כמה גדולה קללת חכם, שהפכתי לרב בעל כרחי.

הג"ר נתן אדלר לא קנה את לב אנשי הקהילה היות והוא נהג הרבה מנהגי פרישות, ועקב כך אנשי הקהילה לא ירדו לסוף דעתו, ונוצרו גם חיכוכים בינם לבין הרב, לעומת זאת אהבו את תלמידו, והיו נוהגים לומר, לא בא האשכנזי הזה — הג"ר נתן, אלא בשביל האשכנזי הזה — שהביא עמו את התלמיד שלו, ורצו שהג"ר נתן אדלר יחזור למקומו הראשון וישאיר את תלמידו במקומו לרב למרות היותו צעיר לימים ניתכן, ובעקבות זאת גמלה ההחלטה בלבו של הג"ר אדלר שלא להחזיק עמו את תלמידו אלא להשאירו בהונגריה רבתית, כיון שראה שהוא מכיר את אופיים של בני המקום, והוא שיוכל להשפיע עליהם וכפי שאכן אירע בעתיד].

יחסם של פשוטי העם אל הג"ר נתן היה כה מנותק ממנו, עד שאירע, שהיה מי שמסר לשלטונות כי הג"ר נתן מחזיק כלי כסף נגד החוק, באותם ימים הוחרם כל הכסף והזהב לטובת השלטונות כיון שהווקקו לזה מחמת המלחמה שניהלו, ולהג"ר נתן היה ספר תורה שכתבו בעצמו וידיותיו היו עשויים מכסף, הדבר נודע להג"ר שמואל מקעלין, אך לא רצה לצער את

הג"ר נתן אדלר, לכן הוא הלך בלילה והסיר את ידיעות הכסף, וכשבאו אנשי השלטונות וחיפשו אחריהם לא מצאו אותם, ואז הוא החזירם להג"ר נתן אדלר.

אירע גם, והשלטונות באו לחפש שוב אחר כסף, והיה זה באמצע קריאת התורה, והג"ר נתן אדלר מסר את הספר לתלמידו החתם סופר שיאחזנו בידו, והשוטרים שחיפשו לא מצאו דבר [כיון שקדושתו של הג"ר נתן העלימה זאת]. כיון שמערכת היחסים שבין הג"ר נתן אדלר לחלק מהקהילה היתה עכורה, החליט הג"ר נתן אדלר לחזור לעירו, וכך עשה. תלמידו המסור נלווה עמו והיה משוכנע שיביאנו עמו לעירו, אך באמצע הדרך, ציוה לו רבו שיחזור להונגריה — ללמד בעיר פרוסניץ שבאותה עת לא היה לה רב, ואחד מאנשי השבתאים הפיץ את דעותיו הכחבות והיה צריך להעמיד אדם שיעמוד בפרץ, וכך הלך החתם סופר לשם בעל כרחו והחל ללמד נערים ומבוגרים עד שהגיע לשם רב, הוא הג"ר וולף בוסקוויץ בנו של בעל מחצית השקל, ואביו הורה לו שישמע לדברי הבחור משה סופר ולא יסור מכל אשר יורה אותו ימין ושמאל, וכך החל החתם סופר ללמד בישיבת פרונסקי כשאת השיעור העיקרי אמר הרב ואת השיעור הנוסף (שיעור טפל כפי שקראו לשיעור הבקאות או לשיעור המשלים) היה אומר הוא, והיה אומר גם את השיעור העיקרי כשהרב היה נאלץ להעדר מהישיבה.

הג"ר נתן אדלר שחזר לפרנקפורט נתקבל שם בכבוד גדול, ותלמידו היה שומר על קשריו עמו דרך מכתבים, כשהיה הג"ר נתן אדלר בן 58 חלה ואנשי פרנקפורט כולם הצטערו עליו

והתפללו לשלומו והכריזו: שכל מה שעשה, עשה לשם שמים כדי שלא יהיה קטרוג עליו, וביטלו את כל החרמות וההקפדות נגדו, אך כבר נגזירה גזירה והוא נפטר בכ"ז אלול התק"ס. הדבר נודע להחתם סופר דרך חלום: באותו חלום הוא ראה ספר תורה מעוטפת שחורים כמו שנהגו לעשות בעירו פרנקפורט בעת תענית ציבור, אך הוא לא הספיד עד שהגיע מכתב המודיע על כך, והוא הספידו רק אחר סוכות.

וכך הספידו לפי מה שכתב בדרשותיו:

"ואני בחלומי ראיתי מחומשת ספרים שחורים, ושאלתי מדוע שחורים לבושיך?! והשיבוני: הלא ידעת מנהג עיר מולדתך פרנקפורט – ביום התענית ציבור מלבישים ספר תורה שחורים, ואיקץ והנה חלום, והנה אמת כן מנהג ק"ק פרנקפורט, אבל פתרון נודע לנו עתה, התורה היא מתאבלת על מות צדיק מרנא זצ"ל הריני כפרת משכבו, כי מי יגדור בפירצה, מי יתרץ שבריה, ומי יפרק הרים, אוי לנו שהחיינו לזמן הזה והגיענו ללילה הזה לאכול בו מרורים, אל תאיצו לנחמני כי גדול כים שברי, ולי ראוי לבכות ולמיעבד הספידא – אני ראיתיו יושב ודורש כמשה מפי הגבורה, אני רצתי אחריו מאה פרסאות ועזבתי בית אמי וחדר הורתי כידוע ומפורסם לכל, והתעניתי בכל אשר התענה אבי, ועתה לא זכיתי לראות בהילולא דמרנא, לא זכיתי להוריד דמעות על קבר איש האלקים, ולא זכיתי לחזות פניו בהסתלקותו, כי או [היה] נאצל מרוחו עלי כמאמר אליהו לאלישע:

אם תראה אותם לוקח מעמך יהיה לך כן*).

החתם סופר קיבל בירושה את סכין המילה של הג"ר נתן אדלר ובהיותו נשיא הכולל של ארץ ישראל, קיבל מתנה

(*) בספר הזכרונות של עיר פרנקפורט (מצוטט תולדות חתם סופר עמ' יז) כתוב עליו:

"זכור אלקים את נשמת הנשר הגדול בענקים החרף ובקי עניו וחסיד מפורסם כמוהר"ר נתן בהרבני המופלא מהו' שמעון אדלר כ"ץ זצ"ל, עם נשמות אברהם יצחק ויעקב שרה רבקה רחל לאה עמורי עולם, זה האיש ידענו בינה היה לו יד לשוטט בים התלמוד ולהכריע בין הפוסקים ראשונים ואחרונים ושו"ת, ולא הניח דבר קטן, וגדול מרבן שמו, הלך וגדול בחריפות ובחקירות עד אשר זכה לכתר תורה שנתקבל לאב"ד בק"ק באסקאוויץ, ושב הכהן ובא הכהן שלום בתורתו לקהילתנו ומשנה לא זזה מתוך כותלי בית המדרש, והתנהג בחסידות ופרישות פרוש וטהור גברא גבר בכולא שמעתא לאסוקי אליבא דהלכתא, הליכותיו בקודש קדושת הגוף וקדושת תמים, מיום שעמד על דעתו לא עבר עליו חצות לילה בשינה, ולא יכבה בלילה נרו שעסק בתורה, למד וקיים אמרין לו, תוארו ענוה ושפל ברך, וביתו פתוח לרווחה לכל מאן דבעי למיעל ביה, והעמיד תלמידים הרבה, והלך מחיל לחיל שהתפלל ביני עמודי דגרסי ואיתמחי קמיע לעזר ולסעד שריפא כמה בני אדם ורבים השיב מעוון, הן כל אלה פעל וקצרה היריעה מהכיל ולספר ולגמור עליו ההלל הגדול בשאר מעלות ומדות שמנו חכמים, וכשמת אמרו עליו: הי חסיד הי עניו וחבל על דאבדין ולא משתכחין ... נפטר לעת תפילת המנחה יום ד' ז"ך אלול ונקבר ביום ה' כ"ח אלול תק"ס לפ"ק, וכבוד גדול עשו לו במותו שנשפד כהלכה, ואחים הספדא בבכיה גדולה, גנוחי גניח וילולי יליל מהגאון אב"ד נר"ו ושני ראשי בית דין נר"ו, בסמיכת מורנו נקרא"

מאנשי ארץ ישראל. חתיכת עץ מהעץ שתחתיו ישבו לפי המסורת שלושת המלאכים אצל אברהם אבינו, והוא עשה מהעץ הזה ידית לסכין המילה, והוא העיד על עצמו, כי מיני

ועל מצבתו נחקקו דברים אלו:

פה נטמן הנשר הגדול, החריף ובקי, החסיד והעניו, הפרוש והקדוש, המפורסם כמור"ה נתן בן הרבני המופלג כמור"ה שמעון אדלר כ"ץ וצ"ל, הנשר דרכו השמימה עלה, והלך לעולמו יום ד' כ"ז אלול, ונקבר בשם טוב למחרתו בהספדא רבא יום ה' כ"ח אלול תק"ס לפ"ק. הלוא זה האיש הקדוש מרחם אמו, מבן ט' שנים החזיק ביראה כמעט שלא פנה לבו לבטלה כי אם בתורת ה' תמימה ולבו פתוח כאולם, ונתגדל מאד בתורה ובים התלמוד לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, וידע להכריע בין הפוסקים ראשונים ואחרונים, והרביץ תורה לתלמידים ותיקים וראה בחייו כמה וכמה תלמידים היותם רבנים גדולים והוא ברח מן הגדולה, אף על פי כן נתקבל לאב"ד בק"ק באסקוויץ, ונהג בחסידות ובפרישות, גם ביתו הפקיר כמדבר לכל הבא ללמוד או לחסות בצילו, והציל כמה וכמה נפשות לקוחים ממות ועניים באו ביתו יום יום, כי פיזר ממון רב לאביונים, ויהי כטל לישראל, והחזיק בעמוד העבודה זו תפילה, ומסר נפשו לאהבת בוראו בכמה נסיונות, הי חסיד והי עניו חבל על דאבדין, כל אלה הוא קצות שבחיו, אבל לכל שבחיו לא יכילו כל ידיעות ושמו יצא למרחוק".

החתם סופר היה גם תלמידו של בעל ההפלאה, והגאון ר' זלמן מרגליות כתב בהקדמתו לספר פנים יפות שחיבר הג"ר פנחס הורוויץ: "אם תרצה לידע מי ומה היה הרב ראה את התלמיד ה"ה הגאון רבי משה סופר — הפעולה מעידה על הפועל".

בשנת תקס"ה ביום ד' תמוז נסתלק גם רבו זה, וגם אותו הספיד תלמידו הספד מרורים והתאבל עליו ימים רבים.

או שמל בסכין ההיא לא אירעה שום תקלה בכל הבריתות שמל.

כמו כן, הוא קנה בדמים רבים את ספר התורה שכתב הג"ר אדלר, ועוד ספרים שלו והכל מפני הערכתו את רבו. הוא מאד הקפיד על כבוד רבו. ונביא כאן שני סיפורים שמהם בולט ענין זה:

א. בהיותו חתן, הוא נסע לעירו פרנקפורט כדי לקבל את ברכתה של אמו. בדרך שבת בעיר קעלין שם דרש רב זקן מרבני האזור, והחתם סופר הפריך את כל חידושי, הרב הזה בירר על ידי משמשו מי הוא אותו בחור שפרך את דרשתו, ואז אמר החת"ס אני מקטני תלמידי הגר"נ אדלר, ואם בפניו לא יכול היה לעמוד, כיצד העיז לדבר נגד הג"ר נתן אדלר. הדבר היה בעת החיכוכים בבוסקוויץ. אותו רב אמר: כך יאה לקהילת בוסקוויץ, כיון שלא בחרו בו לרבם, אלא בחרו לרבם את האשכנזי הזה.

ב. פעם בא לפניו אדם שהיה זקוק לעזרה כספית, והחתם סופר דאג לו יותר מכדי הרגלו, וכאשר נשאל לסיבת התעניינותו המיוחדת באיש זה, ענה, איש זה היה מיריבי הג"ר נתן אדלר בבוסקוויץ, ורבו אמר לו: דע לך כל אלו שעמדו נגדי, כעונש להם, עוד עתידים לבוא לפניך לבקש את עזרתך, וכולם אכן כבר היו מלבד איש זה, וחששתי שמא דברי רבי לא יתקיימו במלואם ועתה שגם איש זה בא לפני לבקש עזרה שמחתי מאד, כי ראיתי שכל דברי רבי התקיימו במלואם ולא נפל שום דבר מדברו ארצה.

למרות מסירותו ונאמנותו לרבו הגיע הזמן והוא הפך לתלמיד חבר והיה בר פלוגתא לרבותיו וכמו שהיו שאר גדולי ישראל חולקים על רבותיהם כאשר הגיעו לדרגת תלמיד חבר.

הדבר הראשון שבו עמד על דעתו היה אחר שהשתדך עם אשתו הראשונה, שהיתה אלמנה ומבוגרת ממנו בהרבה, והג"ר נתן אדלר, הציע לו שידוך אחר במקומה כיון שהיא היתה מבוגרת ממנו בהרבה, והוא סירב כיון שלא רצה לבייש את בת ישראל.

וכן דחה את בקשת רבו בעל ההפלאה שרצה שיחזור לפרנקפורט, ולא רצה כיון שבפרנקפורט שבאותה עת, נהגו הבחורים שנפשם חשקה בתורה, לשאת אשה רק בגיל שלושים, והוא גרס שדבר זה לאחר כל כך את הנישואין אינו ראוי לפי האמת. כן עמד על דעתו כאשר נפרד מרבותיו והפך למורה. ועוד יותר היה זה אחר פטירת רבותיו, וכמו שביאר (תורת משה פרשת נצבים) שעיקר התגדלות התלמיד היא אחר הסתלקות רבו וכך כתב בזה:

"שקבלתי מדי מורי חסיד שבכהונה הגאון מהו' נתן אדלר זצ"ל: שכל ימי הרב אין התלמיד זוכה לחזות בתכלית נועמו הראוי לו, כמו שלא זכה יהושע להאיר בפני לבנה, עד אחר סילוקו של משה רבינו, ולא נזכרה השראת השכינה על יצחק עד – "ויהי אחר מות אברהם, ויברך אלקים את יצחק", ויעקב כל זמן שהיה בבית אביו לא נודע ממנו דבר ה', עד "ויצא יעקב

(*) בעין זה ראינו אצל הגה"צ ר' יחזקאל לונשטיין, אחד מתלמידיו שהיה אדם מצליח בחינוך בחורים, נתבקש על ידי רבו שהוא שימש במשגיח בישיבה שבו הוא למד ורצה שיבוא לסייע בידו, והמשגיח ייעץ שלא לעשות כן, משום שאם התלמיד נמצא תחת כנפי רבו הוא לא יכול להתפתח באופן עצמאי, כמו שהוא התפתח כשהוא אינו חוסה תחת כנפות רבו.

פרק ג'

נישואיו של מרן החתם סופר

"מנחה טהורה – זה הלומד תורה בטהרה,

נושא אשה ואחר כך לומד תורה"

(מנחות קי, א).

כבר כתבנו לעיל, כי הג"ר נתן אדלר שלח את החתם סופר לעיר פרוסניץ כדי להרביץ שם תורה כיון שבאותה עת לא היה רב לעיר, ובעת ההיא היה שם מי שהפיץ שבתאות. והחתם סופר למרות שהיה צעיר לימים התאים לתפקיד הזה לחזק את היהדות ולהרביץ תורה לתלמידים, באותם ימים כבר מלאו להחתם סופר עשרים שנה ויותר, והוא עדיין לא נשא אשה. בנו של החתם סופר הג"ר שמעון סופר רבה של קרקא שאל אותו: מדוע הוא איחר מלשאת אשה והרי חז"ל אמרו שלא יאחר אדם מלשאת אשה יותר מכ' שנה, אמר לו החתם סופר: קול דמי אביך זועקים – כיון שהרבה להקזיז דם בימי נעוריו – כדי לצנן את רתיחת הדם של ימי הנעורים כדי שלא להכשל בהרהור חטא, וכי עד עתה הוא מרגיש חולשה מאותן הקזות דם.

כיון שהיה לפני כן בבוסקוויץ, הכירו הגאון ר' שמואל קעלין בעל "המחצית השקל", וכאשר בא אליו עשיר מקהילת

ניקלשבורג וביקש שיציע לבתו בחור מופלג בתורה — הוא הציע לו את החתם סופר, והוא הוזמן לניקלשבורג ועשה רושם טוב ביותר, אלא שהאב של המיועדת, מלבד שדיבר על הנדוניא ושאר דברים שבכוונתו לתת-כדי לעזור לזוג הצעיר הוא הוסיף ואמר: כי כבר הכין קהילה שתקבל אותו לרבה, דבר זה גרם להחתם סופר לסרב להצעה זו, וחזר לבוסקוויץ כלעומת שבא. הג"ר שמואל קעלין שביקש לדעת מה עלה בענין השידוך נענה בקצרה: לא! הוא הבין מיד כי הסיבה לכך היא אי רצונו להיות רב, ואז אמר לו את הדברים האלה שכבר הזכרנום לעיל: גם עלי נגזר להיות רב, אך הצלחתי לצאת ממנה, אבל עליך נגזרה גזירה להיות רב ולא תוכל להתחמק מגזירה זו, ומרן החת"ס כאשר היה מספר את הדברים היה מוסיף ואומר בצער: ראו עד כמה קללת צדיק עושה רושם שאכן הוא הפך לרב בעל כרחו.

הוא כאמור היה בעיר פרוסניץ כפי שהורהו רבו הג"ר נתן אדלר, והנה הנגיד התורני המאוה"ג רבי הערש בנו של רבה המנוח של פרוסניץ הג"ר משה יורוויץ, הציע להבחור משה להשתדך עם אחותו, והבטיח לו כי יהיה סמוך על שלחנו והוא ידאג לכל צרכיהם, כדי שיוכל לשבת על התורה ועל העבודה ללא הפרעות. והבחור משה הסכים לכך, למרות שהיא היתה מבוגרת ממנו בהרבה שנים וגם היתה אלמנה, וזאת, כיון שכל מטרתו בחיים היתה לשבת על התורה ועל העבודה וכיון שהיא היתה יראת שמים גדולה וגם בת של תלמיד חכם, והובטח לו שלא יצטרך לבטל מזמנו על צרכי פרנסה וכולי, הסכים לכך, למרות היותה מבוגרת ואלמנה.

אחרי שנגמר השידוך נסע החתם סופר לעירו פרנקפורט כדי לקבל את ברכת אמו, וגם כדי להביא עמו את כספו שהקדיש לו דודו בעת שבנו היה חולה, והוא נדר שיתן סך כסף — שהופקד בידי רבה של פרנקפורט בעל ההפלאה, כסף זה נמנע ממנו בסופו של דבר, רבו בעל ההפלאה רצה שישאר בפרנקפורט, לכן סירב לתת לו את הכסף באומרו שאמו של החתם סופר אינה מסכמת שיתנו לו את הכסף הזה אלא אם כן ישאר בפרנקפורט. לבסוף, הכסף הולווה לדוד שהקדיש עבורו את הכסף — כיון שדוד זה ירד מנכסיו, ולבסוף השתקע הכסף בידו של הדוד.

ממן החתם סופר לא רצה להשאר בפרנקפורט, משום, שהיה צריך לבטל את השידוך שלו, וגם משום שבפרנקפורט: אלו שחשקה לבם בתורה היו מאחרים מאד את נישואיהם, גם כשרבו הגיר נתן אדלר הציע לו שידוך הגון, הוא סירב לכך כיון שלא רצה לבייש בת ישראל — היא משודכתו שבפרוסניץ, וחזר לפרוסניץ. בזמן הזה יצאה גזירה חרשה של השלטונות במורוביה (צ'כסלובקיה) שמי שאינו יליד מורוביה אינו יכול לגור שם, והוא התלבט אם לבטל את השידוך או לא, וזאת, משום שכל מה שהשתדך עם אשתו זו — היה רק כדי לגור ליד גיסו שהבטיח לדאוג לכל צרכיו, ועכשיו שיצטרך לעזוב את המקום, הרי הטרדות עלולות להפריע לו בלימודו. הוא החליט לפנות בשאלה זו אל רבו בעל ההפלאה, ושלח אליו מכתב, הגאון בעל ההפלאה השיב לו תשובה, שאין ספק שהוא רשאי לבטל את קשרי השידוכין והוסיף לו וכתב חזר לפרנקפורט, שם יקבלו את פניך בתופים ומחולות. מכתב זה

התעכב בדרך במשך כשלשה חדשים, והחתם סופר בראותו שאין תשובה מרבו סבר: כי רבו אינו מוכן לקבל על עצמו את האחריות לביטול השידוך, ומשום כך ערך את נישואיו עם אשתו זו. והנה למחרת נישואיו הגיע המכתב הנזכר של רבו, והחתם סופר ראה בכך סימן שמשמים עיכבו את המכתב, כדי שלא ימנע מלישא את אשתו [במבוא עמדנו על כך שגם זה היה חלק מענייני ההשגחה העליונים שהיתה בולטת בהרבה ענינים כדי שהחתם סופר יהיה בהונגריה רבתית ולא בגרמניה] — כיון שבפרשבורג הוא הקים את מבצר התורה הגדול — ישיבת פרשבורג.

כיון שכאמור, היתה גזירה שלא יוכל להתגורר במורביה אלא מי שהוא יליד המקום, החתונה נערכה בעיר סמניץ ההונגרית שם לא היו החוקים האלו, ובמשך זמן מה התגורר שם החתם סופר. הגזירה שלא יגור במורביה מי שאינו יליד המקום — פגעה גם ברבה החדש של פרוסניץ, שאמנם הוא היה יליד מורביה, אך היות והוא כבר שימש רב בהונגריה ואשתו היתה ילידת הונגריה חלה הגזירה גם עליו, ראשי הקהילה פנו בבקשה מיוחדת לראשי השלטון והסבירו, שיש להרשות לרב לכהן בעירם, הן משום שהוא יליד המקום, והן משום שהוא כבר החל לכהן לפני הגזירה. תוך כדי כך, חשב אחד העוסקים בענין, אולי נצרף לבקשה הזו גם בקשה עבור משה סופר, וכתבו בבקשה, שדרך אגב הם מבקשים זכות ישיבה גם עבור הבחור משה סופר מפרנקפורט אשר מלמד את ילדי המקום חינוך אין כסף, וכי הוא בעל מידות טובות באופן מיוחד.

תשובת השלטונות הגיעה ובה נאמר: הרב יורשה להשאר עוד שלש שנים ותוך זמן זה עליו לחפש מקום רבנות אחר מחוץ למדינה, והוא אכן עבר לכהן בהונגריה, ובנוגע לבקשה הנוספת עבור משה סופר, ניתנת לו הרשות להתגורר בכל מורביה כרצונו. [גם בכך ניכרת יד ההשגחה העליונה — שרבה של בוסקוויץ למרות היותו יליד מורביה לא הורשה להשתקע במקום, והחתם סופר למרות היותו יליד גרמניה שלא היתה חלק מהקיסרות האוסטרו-הונגרית, הורשה להשאר במורביה].

כאשר הושג רשיון השהות במורביה, חזר החתם סופר לפרוסניץ, והיה סמוך על שלחן גיסו, אשר סיפק לו את צרכיו, והוא עסק בתורה בהתמדה עצומה ללא הפסק וישן מעט מאד. במשך שנתים הוא ישן רק כל לילה שני באומרו "ישנתי אז" [=אז בגימטריא 8] "ינוח לי" [לי בגימטריא 40] ומימיו לא ישן בשעת חצות, או שהיה קם לפני כן או שהיה הולך לשכב לאחר מכן, דבר זה סגולה להנצל מעוון קרי ר"ל. בפרוסניץ שהה שבע שנים ובכל אותם זמנים לא אכל בשר כיון שהיו לו פקפוקים על השחיטה שם. וכך ישב על התורה ועל העבודה, למד ולימד, אך משמים נגזר עליו להיות רב ומנהיג לציבור. גיסו העשיר החל מצבו הכלכלי להדרדר, הוא אמנם המשיך לתמוך בגיסו אשר לא ידע ממה שקורה לו, אך הגיע יום והוא חש בדבר, זה היה בראש השנה, כשאשתו לבשה לראשה את השביס של חול, והוא שאל אותה לפשר הדבר מדוע אינה חובשת את בגד השבת, והיא ענתה בעצב, השביס של שבת מושכן כדי שיוכל לרכוש יין לקידוש וצרכי הסעודה! החתם

סופר, לא נבהל מכך, והחליט מיד ללמוד מקצוע כזה — שלא יבטלנו מהתורה יותר משעות העבודה, והלך אל חייט שילמדנו את המקצוע, כמו שאמרו רבותינו (קידושין פב, א): "לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה", ופירשו בגמרא שזה מקצוע חייטות, אולם הדבר לא עלה בידו יפה, והוא ראה בזה סימן שזה כדי לאלצו לקבל עליו את עול הרבנות, והוא הסכים לכך, ומיד הוצעה לו הצעת הרבנות של קהילת דרעזניץ והוא הסכים לכך, ועבר לדרוזניץ שם קיבלו אותו בקבלת פנים מיוחדת: אנשי המקום הסירו את הסוסים מהעגלה והובילו אותו! כשהוא ראה את הכבוד הזה, הוא ירד מהעגלה כיון שלא חפץ בזה, אך הם כפו את דעתם עליו.

אשתו זו היתה עזר כנגדו בהיותו בדרעזניץ ואחרי כן במטרסדורף וכן בתחילת כהונתו בפרשבורג, שם היא נפטרה מבלי שזכתה ללדת לו ילד, כאשר הוא היה בן 49.

באותה עת שנפטרה אשתו — נתאלמנה בתו של הג"ר עקיבא איגר^(*) ורבי עקיבא איגר שלח מכתב בקשה אל החתם סופר; שבאם הוא מכיר תלמיד ראוי לבתו שיציע אותה לו. במכתב ההוא תיאר הג"ר עקיבא איגר את מעלותיה הרבות, החתם סופר העביר את המכתב אל ידידו הג"ר דניאל פרוסניץ וביקש ממנו לחפש שידוך מתאים לבתו של רבי עקיבא איגר, והוא מצא; כי השידוך הטוב ביותר הוא החתם סופר עצמו.

(*) כבר ציינו את ההשגחה העליונה הנראית גם בזה: אשתו השנייה נולדה כאשר הוא התחתן עם אשתו הראשונה ובעלה של אשתו השנייה נפטר כאשר אשתו הראשונה נפטרה.

והוא הציע את השידוך לרבי עקיבא איגר, ואז אחיו של רבי עקיבא פנה אל החתם סופר והסביר את מעלותיה של אחייניתו, החתם סופר חשש בתחילה, שמא רבי עקיבא איגר לא ירצה בו כחתן כיון שבודאי הוא מחפש "תלמיד חכם לבתר", חשש דומה, הביע רבי עקיבא איגר; שמא החתם סופר לא ירצה בו כיון שאינו "תלמיד חכם", והוא בודאי מחפש בת תלמיד חכם. השדכן שידע מחששותיהם של כל אחד מהצדדים, אמר: הרי כל אחד מחזיק את עצמו לאדם פשוט, הרי זה שידוך מתאים, כיון ששניכם "אנשים פשוטים".

בתחילה, מנעו בני הקהילה מרבם לשאת את בתו של רבי עקיבא איגר, כיון ששמעו עליה שהיא משונה בגופה במידה רבה, וגמרו בדעתם לפגוש אותה ולהתרשם ממנה, השלוחים שפגשו אותה התפעלו ממנה וממעלותיה, וכשחזרו הודיעו לחתם סופר ש"מאת ה' היתה זאת" — השידוך הזה, ואז נשא אותה החתם סופר, היא הביאה עמה שתי בנות מבעלה הראשון, האחת מתה בגיל צעיר, ואת השניה גידל החתם סופר כאילו היתה בתו, והוא השיאה ונתן לה לנדוניא את כל הסכום שהכניסה לו אשתו כנדוניא.

גם את אשתו זו הוא העריך מאד ואמר לבניו, שרובי תורתו בזכותה הם, היא ילדה לו עשרה ילדים, ארבעה בנים ושש בנות, ונפטרה בגיל צעיר כשמרן היה בגיל 69 כעשרים שנה לאחר נישואין, כשבדק את החמץ מצא צוואה שלה, והצטער על כך, כיון שחשש שזה היווה סיבה למותה המוקדם, כיון שברית כרותה לשפתים, ואין לפתוח פה לשטן.

החתם סופר ביכה את מותה, ושמר על קשרים חמים עם אביה רבי עקיבא איגר, וקראו אחד לשני חותן וחתן אף לאחר פטירת אשתו. רבי עקיבא איגר שהיה צעיר אך בשנה אחת מחתנו נפטר בשנת תקצ"ו, בני הבית שרצו להעלים זאת מהחתם סופר נודעו על ידי השמש, כי הוא כבר קרע קריעה בעת פטירת רבי עקיבא איגר עוד טרם נודע הדבר לאחרים בדרך כל שהיא.

כעבור זמן הוא חלם, שאשתו המנוחה באה אליו ומרמזת לו כי הבית צריך שמירה, היינו שצריך לשאת אשה שהרי האשה נקראת "חומה" וכמו שאמרו חז"ל (יבמות סב): "כל השרוי בלא אשה שרוי בלא חומה", ואז הוא החליט לשאת אשה, הרבה הצעות היו לו והוא נשא לאשה את הרבנית אלמנתו של הרב צבי הירש הלר בעל טיב גיטין, שטיפלה בו במסירות, וכן בילדים שלו, והיא גם אמרה: אמנם ראיתי אצל בעלי הראשון הרבה מעשי צידקות, אך מה שראיתי אצל החתם סופר זה היה הפלא ופלא.

היא אכן הכירה את החתם סופר כראוי, ולכן כאשר בניו רצו למנוע אותו לעת זקנותו מאמירת קצת מהשיעורים, כיון שהוא היה מתאמץ מאד בשיעוריו עד שהיה אפשר לסחוט מבגדו זיעה כמים, והחת"ס סירב למעט בשיעוריו, והיא עמדה לצידו ואמרה: הניחו לו כי אני חוששת שאם לא יגיד את השיעור, זה יזיק לו, כיון שהתורה מרפאה אותו" וכמו שאמרו (עירובין נב, א) "החש בכל גופו יעסוק בתורה שנאמר: רפאות תהי לשרך ולכל בשרו מרפא".

פרק ד'

רבנותו של החתם סופר בקהילות: דרעזניץ, מטרסדורף, פרשבורג

"כל הבורח מן השוררה, השוררה רודפת

אחריו" (עירובין יג).

"אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות"

(אבות א, י).

"אהוב את המלאכה שברבנות ושנא את

הרבנות שברבנות"

(הג"ר חיים עוזר גרודז'ינסקי זצ"ל).

"ובמקום שאין אנשים השתדל להיות

(אבות ד, ה).

איש"

גדולי ישראל, בדרך כלל, השתדלו לא לקבל על עצמם שררה של רבנות והיה צריך לשכנעם לקבל על עצמם את תפקיד הרבנות. בספר חוט המשולש הובא סיפור על הגאון רבי יוסף שמואל מקרקא מחותנו של המהרשש"ך – סבו של רבי שמואל אבי החתם סופר, שהסכים לקבל על עצמו את רבנות פרנקפורט רק אחר שכמעט ונפטר מן העולם, עקב סירובו זה*).

* וכך היה המעשה, רבה של פרנקפורט ממשפחת השל"ה פינה את

גם חותנו של החתם סופר, הגאון רבי עקיבא איגר, ביקש להיות שמש בבית כנסת, אך בני משפחתו מנעו ממנו את הדבר כיון שהדור היה זקוק לו כרב.

הרבנות בעירו פרנקפורט והשאיר הוראה שמי שיתרץ את שלושת הקושיות שהוא הניח לתרצן הוא יהיה הרב שימלא את מקומו. פרנסי העיר שלחו משלחות של תלמידי חכמים לחפש את המעומד המתאים, ודרך חפושם הגיעו לעיר קרקא, בזמן שהם הגיעו לשם, התקיים ברית מילה אצל אחד מנכבדי הקהילה, והוא הזמין את המשלחת הפרנקפורטית לברית, בסעודה, דרש אחי הנימול בדברי תורה; הוא הקשה את שלושת הקושיות האמורות וגם תירצן בתירוצ' המתקבל על הדעת, השלוחים שהיו מופתעים למשמע אזניהם, ביררו מי הוא המלמד של אותו נער, ואז הצביעו על אדם אחד שישב מן הצד, הם ניגשו לקבוע עמו פגישה, אך הוא ניסה להתחמק מהם באומרו כי אין זמנו פנוי משום שעסוק ללמד את תלמידיו, כאשר לחצו עליו, הוא קבע להם זמן שאינו לא מן היום ולא מן הלילה, כאשר הם באו לפגישה והציעו לו את הצעתם הוא סירב בהחלט, והשליחים נסעו מן העיר, אך לא הרחיקו ללכת — העגלה שלהם נשברה, וכן ידו של אחד מהם נשברה, והם הוצרכו לשהות בכפר סמוך לקרקא, בינתיים חלה המלמד הזה אנושות, עד כדי כך, שאנשי החברא קדישא כבר החלו להתכונן ליציאת הנשמה שלו, ואז הוא קם לפתע ואמר: רבונו של עולם, אם בכל זאת רצונך שאהיה לרבה של פרנקפורט, הריני מבטל את דעתי ואני מסכים לכך, מיד הוקל ממנו החולי והוא הלך והתחזק עד שהבריא, השלוחים ששהו בכפר סמוך נודע להם הדבר, והם חזרו לקרקא והביאוהו עמם לפרנקפורט והוא כיהן שם כרב העיר משנת ת"ן. החיד"א בשם הגדולים כתב עליו בספרו "שם הגדולים"; שלמד כמה שנים מעומד, ולמד תורה לשמה, והיו דבריו נשמעים בשמים כאחד הראשונים.

הג"ר שמואל קעלין בעל מחצית השקל, שגם אצלו למד מרן החתם סופר היה מלמד לבחורים וכשהציעו לו פעם את רבנות פרשבורג השיב להם, שהוא מוכן להיות אחד השמשים שם אבל לא רב.

כמו כן, החתם סופר כמו שכתבנו עליו בפרק הקודם, ביקש להיות חייט ולא רב, עד שהוא נאלץ לקבל עליו את תפקיד הרבנות ושימש לראשונה כרבה של דרעזניץ.

דוגמאות אלו ואחרים כמותם מלמדים עד כמה גדולי ישראל ישראל התרחקו מהשררה משום ענותנותם* וכן

* בספר חוט המשולש כתב הג"ר שלמה סופר מחבר הספר — הסבר לכך שאין הצדיקים רוצים בשררה ציבורית, וזה, משום שהם רוצים להשלים את עצמם וכאשר מוטלים עליהם צרכי ציבור הם לא יכולים למלא את תפקידם בשלימות, וכמו שאמר רבוננו (סנהדר' יג, א): "הטל עליהם עול ציבור והן כלים מאליהן". ואף אצל החתם סופר מצאנו, שינוי בין הזמנים שהיה רב בקהילה קטנה יותר היא דרעזניץ, שם היה לו יותר זמן ללמוד להתעלות, והוא היה שמח במצבו הרוחני, ולכן היה כותב שירים, לא כן בתקופת היותו בפרשבורג שם היה מוטלת עליו מעמסה ציבורית גדולה יותר, והוא הרגיש, כאילו אינו משלים את מה שהוא יכול בעבודה סדורה להוציא לפועל ולכן לא היה כותב שירים.

ברם, ההסבר הנזכר, צריך עיון, שהרי כל קהילה צריכה לרב כמו שהג"ר שלמה שרייבר עצמו כתב ונביא בס"ד את דבריו לקמן. ועוד, הרי מזכה הרבים הוא זוכה לדרגות הגדולות ביותר, והחתם סופר עצמו הטיל עול רבנות על תלמידיו גם בשעה שהם רצו להימנע מכך. וכבר כתוב בספר חובות הלבבות (שער הבטחון פ"ה) שאין אדם

משום חשש חילול השם שיש בחיזור אחר המשרות התורניות, וכמו שהורה מרן החתם סופר, לא לחזור אחר משרות אפילו תורניות, וכעין שאמר בן עזאי (יומא לח, ב): "בשמך יקראוך ובמקומך יושיבוך ומשלך יתנו לך, אין אדם נוגע במוכן לחבירו אפילו כמלוא הנימא".

החתם סופר, אמנם השתדל לא לקבל עליו משרת רב, ומשום כך לא יצאה לפועל הצעת השידוך הראשונה שהציע לו הג"ר שמואל קעלין, כיון שאבי הבת הודיע לו כי הכין לו כבר קהילה שבה הוא יכהן כרב, וכיון שלא רצה להיות רב, השידוך הזה לא יצא לפועל. אלא, שהג"ר שמואל קעלין אמר לו- שהוא לא יוכל להתחמק מהגזירה שנגזרה עליו לשמש כרב בישראל.

בפרק הקודם, כבר כתבנו, כי החלטתו של החתם סופר לקבל עליו רבנות היתה עקב ענין השגחתי; גיסו שתמך בו ירד מנכסיו, ולא היתה לו ברירה אלא לקבל על עצמו עול רבנות. לאחר שהוא החל לכהן כרב, חזר גיסו למעמדו הכלכלי הקודם.

יכול לזכות לעולם הבא אלא או דרך חסד אלוקי החונן מתנת חינם, או דרך זיכוי הרבים, גדולי החסידות אף אמרו, שהאדם צריך למסור נפשו על קידוש השם, ופירשו שמסירות נפש למות אינה המדרגה הנשגבה ביותר, שהיא רק מסירת הגוף להקב"ה ומסירות נפש הנעלית, זה כשאדם מוסר גם את הצלחותיו הרוחניות למען הרבות כבוד שמים. אלא יותר נראה כמו שכתבנו, שמתוך ענותנותם — חששו, שמא אין הם ראויים לתפקיד האחראי של הרבנות.

מקום רבנותו הראשון היתה קהילת דרעזניץ – בקהילה זו החל שמו להתפרסם, וכבוד גדול זכה לו כבר בעת התמנותו, האנשים התירו את הסוסים מן העגלה שהביאה אותו והובילו אותה בעצמם, אמנם החתם סופר קפץ מן העגלה, כיון שסלד מהכבוד, אך הקהל החזיר אותו לעגלה בעל כרחו, עד כדי כך היה חביב ומכובד בעיני הקהל. כמו כן, לשם החלו לבוא השאלות בהלכות רבות, והן היוו את הבסיס לספריו החשובים – "שו"ת החתם סופר" (לפחות תשע תשובות נושאות את שם המקום – דרעזניץ).

בדרעזניץ הוא הקים את ישיבתו הראשונה, אמנם בפרוסניץ הוא כבר לימד תלמידים – שלמדו אצלו ובישיבת רב המקום, אבל בדרעזניץ הוא הקים ישיבה משלו, ותלמידים החלו לנהור אל ישיבתו, ולאחר מכן, עברו התלמידים עמו לישיבתו החדשה במטסדורף.

רבנות מטסדורף

בהיותו רבה של דרעזניץ, שמו הלך והתפרסם יותר ויותר, הרבה הצעות רבנות חשובות באו אליו, אך הוא לא קיבל אותם. הוא הביע התנגדות לעבור למקום רבנות חדשה בשעה שיש לו פרנסה, וקרא עליהם את הכתוב "וימירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב" – השור למרות שיש לו עשב במקומו, ובכל זאת, הוא מתאמץ בכל כוחו לטפס לראש ההר לאכול את העשב שבראש ההר. בכל זאת, כאשר באה אליו ההצעה להיות רבה של מטסדורף הוא הסכים לכך, כיון

שהקהילה ההיא היתה קהילה חשובה באופן מיוחד וגדולי תורה שמשו בה כרבנים, וחשב שעל ידי כך יוכל להשפיע יותר, ואף שיצטרך להיות עסוק יותר בצרכי הציבור, ועל זה נאמר (ב"מ פה) "גדולים מעשי חייא" — שעשה שלא תשתכח תורה מישראל, ללמד תורה אף לתינוקות של בית רבן, הוא עבר לשם אף שמבחינה חומרית היה טוב לו יותר בקהילת דרעזניץ. בעת שנתן הסכמתו לקהילת מטרסדורף, הוא קיבל בקשה מהעיר פרוסניץ שבה נשא את אשתו וכבר החל ללמד שם, והיה קשור נפשית עם בני העיר, — להיות לרב שם, אך היות וכבר נתן את הבטחתו לקהילת מטרסדורף הוא לא ביטל את הבטחתו, למרות שרצונו היה יותר לשמש בקהילת פרוסניץ.

בדרכו מדרעזניץ למטרסדורף הוא עבר דרך פרשבורג ונכנס לבקר את רבה הגאון העצום ר' משולם איגרא, וכאשר דיברו ביניהם בדברי תורה, נתפעלו אחד מהשני. החתם סופר אמר: אלמלי שהוא למד את אותה הסוגיה וחידש את אותם חידושים — היה קשה לו אפילו להבין את דבריו העמוקים של הגאון ר' משולם איגרא, גם הגאון התפעל מגדולתו של החתם סופר, ובלכתו ממנו הוא ליווה אותו עד הפתח, דבר שלא עשה לרבנים חשובים שכיהנו בקהילות מפורסמות, וכאשר נשאל הגאון מה ראה לכבד את הרב הצעיר הזה בכבוד רב כל כך? ענה: הוא גדול בתורה וצדיק אשר תורתו ומעיינותיו ישלח חוצה מפה — פרשבורג! (דבר זה היה גם חלק מעניני ההשגחה העליונה שסובבה שיתמנה לבסוף לרבה של פרשבורג, כפי שיסופר לקמן בס"ד).

בהגיעו לוינה ביקשו ממנו להגיע לשעה מסויימת שבו הקהל יקבל את פניו בקבלת פנים מיוחדת. אך החת"ס סופר חישב ומצא שבאופן זה לא יוכל להתפלל בציבור לא בוינה ולא במטרסדורף, לכן הקדים את נסיעתו ויצא עוד בלילה למטרסדורף, כך שהוא הגיע לקראת שחרית כשהוא מתחמק מכל הכבוד שהכינו לכבודו בקבלת הפנים, והדבר התקבל בהערכה, שראו שכבוד שמים יקר בעיניו ולא כבוד עצמו, אף על פי כן השתדלו לכבדו, ושטחו פרחים בכל הדרך, והקהל עמד והריע לכבודו בלא הרף.

הוא כאמור הביא את תלמידיו מדרעזניץ ונוספו עליהם עוד תלמידים שמהם יצאו הרבה רבנים חשובים וגדולי תורה.

את חייו בדרעזניץ ומטרסדורף הקדיש ללימוד תורה ולהרבצת תורה. באותם שנים לא ישן במטתו במשך כארבע עשרה שנה אלא היה ישן במקום עבודתו, קערת מים קרים היתה מונחת לידו, שם הפיג את עייפותו כדי שלא להרדם, עיתים היה מנמנם בעמידה כדי לא לישון הרבה, ויש שהיה שם מפתח תחת למצחו וכך נרדם עד שהמפתח היה נופל והוא היה מתעורר וחוזר ללימודו.

בקהילת מטרסדורף הוא המשיך להשתלם בתורת הסוד ורכש ספרים נדירים בחלק זה של התורה, למרות ההערכה הרבה שרחשו לו בני העיר, והצלחתו בהרבצת התורה בישיבתו שהלכה וגדלה, הוא החליט לעזוב את הרבנות שם וקיבל את הרבנות של העיר נוישטט, זאת, משום, שבעיר פרצה מחלוקת סביב שכירת מבשלת השכר שם, וכל

השתדלותו להשכין שלום בין הקבוצות היריבות לא עלתה יפה. וכיון ששנא מחלוקת הוא החליט את ההחלטה האמורה. אך "מה" מצעדי גבר כוננו והאדם מה ידע דרכו, והתכנית הזו לא יצאה לפועל. בשבת האחרונה לפני עזיבתו את העיר הוא נשא דרשת פרידה מקהילתו, ותוך כדי כך, פרצה שריפה גדולה מתוך מבשלת השכר המקומית (שהיתה מופעלת בשבת, אמנם על ידי נכרים, אך היתה בזה משום פירצה, ואחד הרבנים שכיהן שם קילל שהמבשלת הזו תשרף וכמו שחז"ל אמרו, שעונש חילול שבת שתהיה שריפה במקום ההוא) השריפה כילתה כמעט את כל בתי היהודים שבעיר מלבד בית הכנסת שנשאר לפליטה, ואז כמנהיג שאינו עוזב את הספינה בעת שהיא מצויה בסכנה, הוא כותב לנוישטט אודות מה שקרה, ומודיע להם שהוא נשאר לסייע לבני עדתו. הוא מתחיל מיד בעבודת שיקום המקום; הוא פונה לקהילות האחרות שיסייעו לשקם את הקהילה ובקשותיו נענות. מיד החלה לבוא עזרה לקהילה שאיבדה את בתיה ורכושה, והעזרה היתה כזו שאיפשרה לשקם את העיר, מעשיו לשיקום העיר זכו להערכה רבה בקרב הציבור כולו, הן בני ברית והן בעיני שאינם בני ברית, ובמיוחד אנשי השלטון העריכו זאת מאד. (גם דבר זה היה חלק מעניני ההשגחה שיקבל לבסוף את רבנות פרשבורג, הן שתהיה נכונות מצידו לכך – כיון שמצב הכלכלי של הישיבה היה קשה מאד, והן משום ששמו הלך לפניו, ועל ידי כן הכירוהו אנשי פרשבורג והעריכו את גדלותו).

במשך תקופת השיקום הוא לא שקט לא ביום ולא בלילה, והוצרך גם לפשר בדברי ריבות רבים, כיון שלכל בית היו

בדרך כלל כמה בעלים, כיון שבאותם ימים על פי החוק לא היה יכול יהודי לגור במטרסדורף, אלא אם כן היה רשום על שמו בית, לכן קנו היהודים חלקים שונים בכל בית, זה חלק פנימי של הבית וזה החלק החיצוני וכדומה, וכשנשרפו הבתים היה צריך חכמה גדולה לפשר בין כל אחד כדי לתת לו את חלקו המגיעו, והחתם סופר עסק בזה הרבה. אחד מבני הקהילה עז פנים הלשין על החתם סופר שהוא מחלק את בתי העיר בצורה שרירותית כפי ראות עיניו, שאל שופט העיר את החתם סופר, על פי מה הוא סומך, לקח החתם סופר קרדום ובקע בקירות השרופים והראה שחלק מהלבנים מונחות בכיון כזה, וקיר האחר הלבנים מונחות בצורה אחרת. ואז שאל אותו השופט, אבל לפני הבקיעה כיצד ידעת, והראה לו את מקום הדלף שהוא כרגיל נחל בין שתי קירות, ותמה השופט על רוב חכמתו גם במילי דעלמא.

מצבו הכלכלי באותם הימים היה קשה מאד — והוצרך לכתוב את חידושי התורה על כל נייר ריק כמו עטיפת ספרים ובפנקסים של עניני החול.

כשעסק בשיקום הקהילה, יום אחד חלם; והנה הסופר מניח את הפרשיות בבתים ללא המחיצות, וכשהתעורר נסער אודות החלום, הוא התבונן בזה והבין: הסופר, זה הוא, והוא בנה את בניי הקהילה, אולם הבנינים אמנם בנויים, אך המשפחות לא דרות בנפרד, ויש בזה חוסר צניעות, ומיד דאג לחלק את הבנינים בקירות פנימיות ולתת לכל משפחה ומשפחה מקום נפרד.

המצב החדש הזה קישר אותו עוד יותר למטרסדורף, ולמרות שבאו אליו ממקומות שונים בבקשה שיבוא לכהן אצלם, הוא לא הסכים לשנות את מקומו, וכך עברו תשע שנים במטרסדורף.

רבנותו בפרשבורג

בשנת תקס"ב, נפטר הגאון הגדול ר' משולם איגרא שהיה רבה של פרשבורג, וכיון שהיה קשה למצוא ממלא מקום גאון כמותו — נשאר כסאו פנוי שנים אחדות, בינתיים חשבו מנהיגי הקהילה להושיב רב הגון שימלא את מקומו, בתחילה הועלה שמם של שלושה רבנים, הג"ר עקיבא איגר, הג"ר ברוך פרענקל בעל הברוך הטעם, והג"ר שלום אולמן, תוך כדי דיונים, אמר אחד מראשי הקהל למה אנו מבקשים לנו רב ממרחק, הרי יש לנו רב גדול בשכנות הוא הג"ר משה סופר רבה של מטרסדורף המפורסם בשמו הטוב כגאון וגם כרב המסור לקהילתו כמו שהוכח בשנות כהונתו במטרסדורף, ובמיוחד היטה את לב הממונים לבחור בו כרב, מה שרבים אמר תשע שנים לפני כן כשביקר אותו מרן החתם סופר: שהוא עתיד להאיר מפרשבורג, אולם אחר שהוזכרו שלושת השמות של גאוני עולם האחרים, החליטו שיטילו גורל, והגורל יכריע כיון שאין זה מכבודם להסירם מהמועמדות סתם ככה, הגורל עלה על רבי משה סופר, וככתוב: "בחיק יוטל הגורל ומה' כל משפטו".

כשנודע הדבר לאנשי מטרסדורף, הם פעלו בכל כוחם

לבטל את הענין כי רצו שרבים ישאר עמהם, אך הוא הציב להם מספר תנאים ואמר, שבאם הם ימלאו הוא ישאר, השליח שאמור היה למסור את התנאים, לא מסרם, ומשום כך החליט החתם סופר לקבל את רבנות פרשבורג, וכשנשאל השליח מדוע מעל בשליחותו? ענה: אמנם אהבתי את קהילתי וכן אהבתי את רבי, אך ידעתי כי לפי גודל מעלותיו וכוחותיו התורניים, קהילתנו קטנה למולו, ורציתי שהוא יעבור לפרשבורג כיון שלפי האמת הקהילה ההיא יותר מתאימה לגדלותו, אנשי מטרסדורף כששמעו את דברו הצודקים הפסיקו להתנגד וכך הוא יצא לפרשבורג.

בדרך בהיותו בכפר בשם פאראנדורף, הגיע אליו מכתב מפרשבורג ובו נכתב: כי רוב תלמידי החכמים שבעיר, וביניהם גדולי תורה מתנגדים להתמנותו לרב המקום. [הדבר היה עקב רצונם של בני משפחה של אחד מתלמידי החכמים שבעיר למנות את קרובם הזה לרב העיר]. מרן החתם סופר עמד והתלבט מה עליו לעשות מעתה, והנה הגיע אליו הצדיק הרב הקדוש מרדכי ברודא בנסיעה מיוחדת לומר לו: שלא יירא ולא יפחד מלקבל את התפקיד הזה וה' יהיה עמו וישפיל את כל המתנגדים לו, והנה הוא רק גמר את דבריו אלה הוא נעלם ממנו, והחתם סופר ראה בכך אות משמים להגיע לפרשבורג.

מתנגדיו הצליחו להשיג את תוכן דרשתו שהתכוון לשאת בבואו לפרשבורג, במטרה ולהקשות ולפרוך את חידושיו, הדבר נודע לו והוא שינה את תוכן דרשתו. הוא ניגש לארגו ספריו והוציא שם גמרא איזו שמצא, למד סוגיא היכן שנפתח

לו, ותוך כדי לימוד הסוגיה, העלה קושיה עצומה ועל אותה קושיה הציב את דרשתו, אותם תלמידי חכמים שרצו לפרוך את שיעורו נבוכו, כיון שראו שלא דרש על מה שהם התכוננו, וגם התפעלו מהחריפות והבקיאות הגדולים שלו, וגם אותו תלמיד חכם שקרוביו רצו למנותו לרב העיר, קרא לו: רבי אתה! לאחר שראה את גדולתו בתורה, ומאז נקשרו ביניהם קשרי ידידות והחתם סופר אף סייע בידו להתמנות לרבה של דונאסרדהלי.

בתוך דרשתו הראשונה להתמנותו כרב הוא הוסיף דברי אגדה וביניהם הכניס משפט זה: אם אתה חושבים להיות זריז לבחור אותי לרב כי אני סריס — לא זכיתי עדיין לבנים ועל כן הוצאתי אינם מרובות, כאן אני אזכה לבנים, ואכן הוא זכה לכך, אלא שלא מאשתו הראשונה שהיא נפטרה עליו, והוא הקים את שלשלת התורה המפוארה מאשתו השניה, בתו של רבי עקיבא איגר.

מיד עם התמנותו לרב, הוא התקין הרבה תקנות חשובות בעיר; הקים מסגרות של לימוד תורה לרבים, לתלמידי חכמים, להמוני העם, והעמיד בראש החבורות האלו רבנים, וכן הקים אגודות של צדקה וחסד, וכן השתית בסיס לבני הישיבות הרבים שנאספו לפרשבורג בזכותו, וכך הקים את מבצר התורה של תקופתו. בישיבתו למדו כשלוש מאות תלמידים שבאו מכל כנפות הארץ, כך ישב והרביץ תורה, ופרשבורג הפכה לתל תלפיות לכל מיני שאלות הלכתיות שנשלחו אליו וכן היה כתובת לעניני ציבור, ואפילו אנשים מאומות העולם פנו אליו, כמו חברי הפרלמנט הבריטי שרצו

לברר משהו על היהדות. פנו אליו שיבאר להם את מה שרצו לדעת.

כך היה החתם סופר, עטוף כבוד והערצה רבה של בני קהילתו ובני קהילות רבות בעולם, וישב בשלום ושלוה עד שנת תקס"ט, אז פרצה מלחמה בין צרפת לקיסרות האוסטרית-הונגרית, והצרפתים כבשו את פרשבורג, והוא העלה על ספר בשם "ספר זכרון" את מה שאירע לו ולקהילה באותם ימים, כדי לזכור את חסדי ה' שנעשו לו ולקהילת פרשבורג.

באותה תקופה הסתבכו שני יהודים במסחר בנשק שנמכר לשלטונות האוסטריים, והצרפתים ערכו משפט צבאי גם לו, משום שהסוחרים התדיינו בבית דין של פרשבורג והוא כרב העיר נתפס על מעשיהם של אותם אנשים, וכאן נתגלתה שוב ההשגחה העליונה – שבראש בית הדין הצבאי – ישב מכרו משכבר הימים, אותו חייל צרפתי שהתידד עמו בהיותו במיינץ כנער, והוא למד אצלו כמה וכמה דברים, והוא הכירו, ודאג שהחתם סופר יצא מיד זכאי.

החתם סופר הנהיג את הקהילה ביד רמה, ומשום כך זכו כמעט כל אנשי הקהילה להיות יראים ושלמים, והוא עמד בתוקף נגד הריפורמים, לכן בפרשבורג קהילת הניאולוגים היתה קטנה במיוחד, והיא שפרשה מהקהילה המרכזית, מה שבדרך כלל היה להיפך בשאר קהילות, שהחרדים פרשו מהקהילה הכללית, כך שבזכותו היתה פרשבורג עיר ואם בעם ישראל, וכבר הבאנו לעיל במבוא את דברי הג"ר מאיר שפירא על פרשבורג ועל פרג, למדנו מכאן עד כמה חשובה הרבנות

שתונהג על ידי גדולי תורה יראי שמים. כאן נביא ציטוטים מדברי נכדו של מרן החתם סופר הג"ר שלמה סופר בספרו חוט המשולש המנתח את מה שאירע להרבה קהילות בתקופת המשבר שהיה בעידן הריפורמים, ואלו דבריו:

"והנה אם ישאל השואל שאלת תם: מה זאת ששתי קהילות הקודש האלו [פרג ופרנקפורט], אשר עד לפני קרוב למאה שנים היו מצוינות בתורה ויראה במידה גדולה, איך הכסיפו פניהם ופג טעמם וריחם נמר, וירדו אלף מדרגות אחורנית, מה היתה הסיבה לכך?! אך אני אומר; לא עליהם לבד רבתה התמיהה כי אם גם על שאר מקהלות ישראל במדינתנו, אם רב אם מעט?! ולדעתי; שורש פורה ראש ולענה היה זה האיש משה רמ"ד ואחוזת מרעהו אשר המציא דרך חדשה — להיות נקרא חכם בישראל בלא תורה ובלא יראה. כי בימים הראשונים אשר היו טובים מאלה, מי שלא היה לו יד ושם בתורת רבינא ורב אשי — איש בער יקרא, ובין המון עם נמנה, אף כי היתה לו ידיעה במקרא ודקדוק לשון הקודש, אבל זה משה האיש לא ידענו מה היה לו — המציא דרך עקלתון, למעט בלימוד הגמרא עם פירוש תוספות, ולהעמיק שאלה במקרא ושפת לשון קודש, נגד מאמר חז"ל: "מנעו בניכם מן ההגיון" ופירש רש"י: "אל תגדלום במקרא יותר מדאי" ...

וביותר קהלת פרג אשר אחר הסתלקות פני הדור מגן ומחסה בהקהילה והמדינה הגאון בעל נודע ביהודה

— לא קיבלו עליהם אחריו עוד אב בית דין, וכן בפרנקפורט אחרי פטירת הגאון בעל לחמי תורה זצ"ל, ותחת אשר בימים קשים הללו היה הכרח גדול להעמיד אדם גדול אשר ירביץ תורה וטהרה ויעמיד הדת על תילה ולגדור בער הפירצה הגדולה, נשאלו כצאן בלא רועה. ואף כי היו ביניהם הרבה חכמי תורה, אבל לא היה להם הוד והדר כמו שיש לרב אב"ד ולא היו דבריהם נשמעים, והמשכילים החדשים כהדיוט קופץ בראש השתררו על הציבור להיות ראשי העדה, והמה ביערו הקודש מן הבית — בית שמגדלים בו תורה ויראה, עד שנשאלו ריק מכל ידיעת בית רב לדאבון נפש הישראלי, — ובזה נקח מוסר השכל: שלא תשאר שום קהילה בישראל בלי רב ומורה תורה, וכן הזהיר גאון קדוש זקיני החתם סופר שכתב:

אמרו חז"ל: אסור לדור בעיר שאין בה רופא, והדבר כולל גם את הרופא לנפש ולא רק את הרופא לגוף, ועל דבר רופא הנפש בעונה"ר רבתה פשתה המספחת הזאת — שלא לקבל רב ומורה, דבר אחד לדור הזה בעונה"ר פרוץ במלואו, וכל מקום שיש מנהיג ומושל בשבט התורה רואה לגדור באופן האפשרי, אבל במקום שאין רב יושב על כסא, עולה הפורץ אחת לאחת והחוצפה יסגי, ואפילו אם לומדי העיר ומנהיגיה צדיקים, מכל מקום; "אין נביא לעירו" ועוד "דבר אחד לדור", ו"קדרא דבי שותפי לא קרירא ולא חמימא". ויש אשר אומרים: מי אדון לנו — אין כל

רב בעולם ספון וחשוב להם מגבהותם — כי המה מופלגי תורה ואנשי מעשה. והן אם האמת אתם, בכל זאת עליהם לזכור שכמו רבי עקיבא ורבי יהושע קיבלו עליהם את רבי אלעזר בן עזריה לנשיא, והם היו גדולים ממנו, ואפילו הכי היה נשיא עליהם, כי השלימים האלו לא חסו על כבודם נגד תקנת הכלל שצריכים לשופט ומושל, ובפרט הישיבות מתמעטים בעוה"ר, גם בקהילתכם היה מקום הרבצת תורה ונתבטל — על ידי שאין שום רב טוב בעיניכם לקבלו. ביטול תורה זה תלוי במעכבים, ומכם למדו העיר, והיא עיר פרוצה אין חומה לה — אין לה מורה הוראה אפילו לביעי בכותחא. ועל הכלל: על ידי אלו והדומה להם חוששני ח"ו שנתבטל קבלת הרב מכלל ישראל באורך הימים, ומפירי התורה ירימו יד ח"ו.

ונראה, כי ישנם דברים נוספים שגרמו להדרדרות, וביניהם; העדר כלי הסברה למול הטענות שהעלו הפוקרים, ואת החסרון הזה השלים הגה"צ ר' שמשון רפאל הירש, רבה של פרנקפורט, שהאיר את החלק המחשבתי והרגשי של התורה, וכבר כתוב בזוהר ש"אוי למי שעושה את התורה יבשה" היינו שמקפיד על דקדוקי ההלכה מבלי ללמוד את טעמי המצוות ומבלי ללמוד את דברי האגדה שבש"ס שעליהם נאמר (ספרי עקב): "רצונך לדעת מי ברא העולם, למד אגדה". וכפי הידוע, תנועת החסידות שייסדה הבעל שם טוב, תרמה רבות להגיע אל פנימיות התורה, משום כך פרנקפורט — היא שחזרה ורוממה את הרב שמשון רפאל

הירש שעסק בטעמי המצוות ובהסברת היהדות.

כדי להבין את הענין נביא כאן הסבר בענין טעמי המצוות הנחת תפילין:

"תפילין של יד מניחין בראשונה. כיון שזה כנגד "הנעשה", ותפילין של ראש לאחר מכן. כיון שזה כנגד "הנשמע", אך יחד עם זאת צריך לשים לב שהתפילין של יד מקומן ליד הלב, משום שלא די במעשה גרידא אלא צריך שיעשה על ידי כוונת הלב — שהרי רחמנא ליבא בעי.

הג"ר עקיבא יוסף שלזינגר העיד בשם החתם סופר, שהיה מבקש מתלמידיו לקבל עליהם משרות רבניות כדי שלא יהיו הקהילות בלא רב, וגם משום שחשש — שאם הם לא יהיו הרבנים, הרי יתפסו את מקומם אנשים שאינם ראויים לתפקיד הזה, וכמו שאירע בכמה קהילות שרבנים ריפורמים או נוטים לזה, תפסו את כס הרבנות, ומשום כך, הוא כפה על תלמידיו לקבל רבנות, ואחד מהם שהיה עשיר ומשום כך קיווה לשבת על התורה בלא לקבל עליו תפקיד רב, הזהירו החתם סופר, ואכן, הוא איבד את כל רכושו — על ידי שבאו עליו גזלנים ונטלו ממנו את רכושו, ואז הגיע אליו מכתבו של רבו וסמיכת רבנות עמה, וכך נאלץ לקבל את עול הרבנות.

על הנהגתו של החתם סופר בהיותו רב: היה נוהג בהדרגה מלכות, שהרי מאן מלכי רבנן. הקפיד על לבוש נקי באופן מיוחד. רבותינו אמרו תלמיד חכם שיש רבב על בגדו חייב מיתה כיון שזה גורם חילול ה'. פעם לא היה לו כסף לנהוג בהרווחה — בזמן הקייט, והוא לא נסע לקייט באותה עת כיון

חולדות החתם סופר ותקופתו

שזה לא היה לפי מעמדו, ועל כך הוא העיד – שכל מה שעשה – לא עשה אלא לכבוד התורה.

עוד נהג: שכל אדם שרצה להכנס אליו היה צריך להודיע לפני בן לשמש, שסידר לו את הכניסה עמו, וכל זה כדי לשמור על כבוד מעמד הרבנות, וכן לא ראו אותו בלא מעיל, מלבד השמש שלו, עד כדי כך הקפיד על כבוד הרבנות.

החתם סופר כאמור, גם דאג לבסס את מוסדות הצדקה והחסד בעיר, היה בעיר בית חולים יהודי, מושב זקנים, מוסד שתמך בתלמידי חכמים עניים ילידי פרשבורג, החתם סופר הנהיג לדרוש בכל שנה ביום ל"ב בעומר אצל החברא קדישא, כדי לחזק את ידי העוסקים במצות החסד הזה – חסד של אמת.

פרק ה'

קהילת פרשבורג והישיבה שם

אחת הקהילות החשובות ביותר בעולם היהדות של התקופה האחרונה, היתה קהילת פרשבורג, ובמרכזה היתה הישיבה שחיוקה החתם סופר והפכה למבצר של תורה, וצאצאי החתם סופר המשיכו לחזק את הקהילה ואת הישיבה שבה.

תלמידו של החתם סופר הג"ר חזקיה פייבל פלויט (ספר זכרונות ומסורות על החתם סופר עמ' 213) כתב את הערכתו על קהילת פרשבורג דברים אלו:

"סהדי במרומים, כי מכל קריות וחוצות עם ה' אשר ראיתי ובררתי מעודי עד היום הזה, אין גם אחת נעימה ויקרה אלי כעיר הקודש קהל ה' אלה – פרשבורג המהוללה. יען תהלה לא-ל זה המקום אשר ברשות אדם להתנהג כאשר לבו חפץ, אם בתום ויושר באמת ואמונה יעשה מה שיעשה, ואין דובר ואין מלעיג, ואין מסטין, וזה לא ימצא בעונותינו בערי הפרזות" ...

החתם סופר כתב בצואתו לקהילתו דברים אלה:

"יראת ה' תוסיף ימים ושנים לכם אהובים כנפשי קהלה מפוארה קהילה קדושה פרשבורג המעטירה. הגבירה ביראת ה' ותורתו, יברככם ה' ממקור הברכות.

אתם החזקתם אותי על התורה ועל העבודה, מתשרי שנת נפלאות לפ"ק, להעמיד תלמידים לאלפים, אלופים מסובלים ומלאו פני תבל תנובה תהלה לה' יתברך והקהילה מלאה חכמים וסופרים קטנים וגדולים, פרי קודש הילולים.

החזקתם ישיבה בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכת מחשבת, עבודת הקודש עליהם בכתף נשאו — עול פרנסתי והספקת התלמידים".

הרב מיכאל הרצפלד כתב על זה (זכרונות ומסורות על החתם סופר): "יסדתם מוסדות לתזונה ולתמיכה לטובת תלמידי הישיבה הרבים, ונוסף לזה דאגתם למגוריהם ולבגדיהם, למעשה נהייתם לאחת הקהילות הנכבדות והנערצות ביותר בעולם כולו, בכל חלקי העולם יש ערי בירה וערי מחוז, שמתגוררים בהם יהודים רבים יותר מאשר פה, אבל פרשבורג עומדת בגדולתה בכל הרחובות והמבואות במאה התשע עשרה באופן קבוע למעלה מ-500 בחורים, שבאים מאוסטריה-הונגריה כדי לקלוט פה דבר ה'".

עוד כתב בצוואה מרן החתם סופר: "וגדלתם רובי בניכם לתלמוד תורה, הצליחו וגם עשו פרי, יחנכם ה' עליון לשם ולתהילה ולתפארת ולא יעלה עליכם פורץ גדר לעולם".

בספר "נפלאות בעת הזעם" מסופר על העיר פרשבורג ערב השואה:

"העיר פרשבורג היתה עיר של תלמידי חכמים מלאה חכמים וסופרים וגם נתברכו בפרנסה בשפע, משפחות רבות זכו לעושר והרחבה גדולה", התושבים תלו את הצלחותיהם בזכותו של החת"ס והשיבה שבעירם, וכמו שאמרו חז"ל "תיכף לת"ח ברכה", וכן מחמת ברכת החתם סופר בצואתו: "ואתה ה' הרם קרן ישראל עמך בכלל ואנשי פרשבורג בפרט, בעושר, נכסים וכבוד ואורך ימים, ביראת ה' ותורתו, עד כי יבא שילה אמן".

מפורסמת לשם בפי כל היתה, מידת הצדקה והחסד של יהודי פרשבורג, ונתינתם היתה בעין יפה ובדרך כבוד, ובמיוחד בלט הדבר בתחילת המלחמה העולמית השניה, כשעוד היה בידם לסייע לפליטים והנוקמים, והיה מנהג בפרשבורג כמו בהרבה קהילות יהודיות חשובות, שביליל שבת היו בעלי הבתים מחפשים את האורחים שבאו לעיר הזקוקים לאכסניא ומזון, והיו מארחים אותם בדרך מכובדת ביותר. בעיר היו הרבה אגודות של חסד למיניהם, והיו בה תקנות שונות לחיזוק מוסדות הדת, התורה והחסד.

את השבת בפרשבורג תיאר הרב פנחס מילר בספרו "עולמו של אבא":

"ביום שבת קודש נהגו להתפלל תפילת שחרית בהשכמה, ובתום התפילה אמרו עלינו והלכו הביתה, עשו קידוש ואכלו ארוחת בקר, כלומר קפה ועוגה (היו

לחמניות מיוחדות של פרשבורג שנילושו בחלב
ושמנת ממולאות באגוזים וסוכר).

בשעות הבוקר, לא ראינו הרבה אנשים ברחוב היהודי
כי רובם נחו בבתיהם, אבל יותר מאוחר בשעה 11
בערך התאספו מאות יהודים בבתי מדרשות והתיישבו
ללמוד שיעורי תורה ברבים, כגון גמרא ותוספות,
שולחן ערוך ומגן אברהם, רמב"ם, חומש ורש"י ועוד,
הרחוב היהודי היה כבר מלא אנשים נשים וטף,
וטף שהלכו לבתי התלמוד תורה ולישיבות הקטנות
להשתתף בבחינת הבנים. בשעות הצהריים הלכו לבית
הכנסת הגדול והתפללו מיד מנחה כדי שבסעודת
הצהריים ייצאו ידי חובת סעודה שלישית".

העיר פרשבורג קיבלה את החת"ס בכל החום
וההתלהבות וסייעו לו במשך כל שנות כהונתו למלא את
תפקידו ולהגדיל יותר ויותר את ישיבתו.

הוא היה נוהג לצאת לחופשה שנתית למקום רחצה או
לכפר שבחיק הטבע, ואז כל אנשי העדה ליוו אותו עד חוץ
למקום, וזקן ונער טף ונשים, איש את אחיו ידחקו להתקרב על
המרכבה לקחת רשות וברכה מרבינו זצ"ל.

בעת חופשתו מחוץ לעיר — "עדת פרשבורג שכרה שתי
מרכבות לעמוד הכן מבוקר עד ערב, כי כל נכבד מהבחורים
או מלומדי ודייני קרתא יבקרו אותו במקומו אהוב וחביב
ונחמד ונעים, היה בעיני עדתו, כולם עונים ואומרים קדוש
קדוש, כל העם מהדל עד הגביר קרבת רבינו חפץ, אם גם

חבילות טרדות דרשות ושאלות ותשובות אפפו סבבו אותו כל יום. עם כל זה בקרוהו תלמידי חכמים בעלי מדע, סוחרים נכבדים, עניים ודלים, וכל אחד לפי עניינו ולפי כבודו, הלך ממנו בשובע שמחות, יען כי זכה לדבר עמו, כי גם שיחת חולין אחת היוצאת מפיו הקדוש משך את לבו השומעים בעבותות אהבה" (הרב יהודה לאנדסברג בזכרונות ומסורות על החתם סופר עמ' 144-145).

מִן הַחֲתָם סוֹפֵר בְּצוּאָתוֹ כָּתַב עַל כֵּס הַרְבֵּנוֹת:

"וְנֹא לֹא יִהְיֶה כֵּס הַרְבֵּנוֹת פְּנוּי יוֹתֵר מִשְׁתֵּי שָׁנִים, וְלֹא תוֹשִׁיבוּ עָלָיו, כִּי אִם תִּלְמִיד חֹכֵם מְפֹרָס, אֲשֶׁר לֹא יָבוֹא לְהַשְׁמִיעַ קוֹלוֹ בְּדִרוֹשׁ, כִּי אִם אֲשֶׁר בִּשְׁמוֹ תִּקְרְאוּהוּ, הַמְּפֹרָס בְּצִדְקָתוֹ וּבִירָאָת ה' וּתּוֹרַת מֹשֶׁה וּרְבִינָא וּרְבֵּי אֲשֵׁי מַחְתּוּלָתוֹ, וְלֹא יֵד לוֹ בְּסִפְרֵי מִירָס, וְלֹא יִדְרֹשׁ בְּלִשׁוֹן לְאֻמִּים, כִּי לֹא יֵאָרִיךְ יָמִים כְּצֶל אֲשֶׁר אֵינָנו יֹרָא אֱלֹקִים, כִּי אִם בְּאוֹפֵן שֶׁשִּׁמְעָתָם מִמֶּנִּי דִּרְשָׁת אֲגִדּוֹת חֲזו"ל, וְלֹא יֵשֶׁא פָנִים וְלֹא יִקַּח שׁוּחַד דְּבָרִים, וְלֹא שׁוּחַד כְּבוֹד וְגִאוּה וְגִאוֹן, כִּי אִם עֲנוּוֹתֵן שְׁפַל בֶּרֶךְ מֵרַבִּץ תּוֹרָה לְרַבִּים.

וְקוֹפֶת תִּלְמוּד תּוֹרָה וְסִדּוּרֵי לִימוּדִם לֹא יִשְׁוֶנָה וְלֹא יִחְלָף, וְהַרְצָה לְהֵרוֹס יִהְרָס, וְהַמְחִזִּיקוּ יִתְחַזֵּק וְיִתְאַמֵּץ, וְעִמּוּד הַתְּפִילָּה וְסִדְרֵי בֵּית הַכְּנֶסֶת כֹּאשֶׁר הִיָּה עַד הַיּוֹם הַזֶּה, כֹּה יִהְיֶה וְכֹה יִקּוֹמוּ לְנֶצַח, וְחִלְלִיהָ לְשׁוֹם אָדָם לְשָׁנוֹת הֵן בְּבִנְיָן וְהֵן בְּסִידּוֹר הַתְּפִילָּה, וְשִׁלּוּחֵי צִיבּוֹר מֵאֲשֶׁר הִיָּה, וְכֹל הַמְּשַׁנָּה פְּנֵי יִשׁוּנָה, וְלְצִדִּיקִים כָּל אֹן לֹא יֵאוּנָה."

אכן קהילת פרשבורג זכתה שמאז החתם סופר — כס הרבנות לא נשאר פנוי, בנו בעל הכתב סופר נבחר בעת חוליו לפני פטירתו של אביו, ולאחר מכן המשיכו את השלשלת בני בניו, ולא היתה תקופה של בין מלך למלך.

הכתב סופר בעת הספדו על אביו הגדול, העיד על מעלת אביו גם מדבר זה וכך אמר:

"מי לא יחוש בנוראות אלוקינו — הרופא לשבורי לב ומחבש לעצבותם, שהקדים רפואה למכתנו — כי בזה נקוה ת"ל, כי הקהילה המפוארה, שאין דומה לה בתורה ויראה — וזה למופת בבחרם ברב, עוד לעת עתה בדור הנשחת, אך איש אלוקי מרביץ תורה ונקוה שתשאר על מתכונתה".

גם פרידת הקהילה ממנו סמוך למותו, היה דבר ייחודי, ומלמד על קשר מיוחד שהיה לאנשי הקהילה עם רבם, מלבד שבימי מחלתו האחרונה, כל העיר התפללו עליו. תיאורים יותר מפורטים כתבנו לקמן בפרק ז'. אנשי הקהילה נכנסו בקבוצות גדולות להפרד ממנו ולהתברך על ידו, והוא דרש לכלם את הכתוב: "וזאת הברכה אשר בירך משה עבד האלוקים לפני מותו" — שהיות והיה לפני מותו לכן לא בירך ברכה פרטית הראויה לכל אחד אלא רק ברכה כללית, ומשום כך גם הוא, כיון שהוא כבר קרוב למיתתו, אין ביכולתו לברכם בברכה פרטית הראויה לכל אחד, אלא רק ברכה כללית.

עוד על השפעת החת"ס ובניו ותלמידיו על קהילת

פרשבורג: בשנת תר"ח, שטף גל של לאומיות הונגרית את רחבי המדינה, כאשר פרדינאנד הסכים לשריו ההונגרים – לתת יותר חופש לאומי להונגרים, ואז גם יהודים רבים נסחפו בגל הלאומי הזה, והם רצו להצטרף אל הלאומנים, אך הם דחו אותם. ולהיפך גל של פרעות נגד יהודים עבר בארץ במקומות רבים. בעיר פרשבורג – שני הדברים אירעו בצורה מעוטה מאד, אנשי הקהילה כמעט לא נסחפו בגל ההתלהבות הלאומית, וכן בעת הפרעות הם כמעט ולא נפגעו מהן. בישיבת הכתב סופר, הדבר כמעט ולא הורגש כלל אלא בכך שהוסיפו תפילות לשלום הציבור, התורה שהיא מצילה ומגינה – הגנה עליהם, אך לא כך היה בימי השואה, יהודי פרשבורג הובלו לטבח כיתר יהודי צ'כסלובקיה, אול עד אז קהילת פרשבורג והישיבה בה, היו קשורים זה בזה ומסייעים זה לזה.

ישיבת פרשבורג

קהילת פרשבורג, והישיבה שם היו לענין אחד על ידי החתם סופר, נצטט כאן כמה קטעים שתיארו את פרשבורג והישיבה שם בימי החתם סופר וכך כתב רבי משה שריבר (זכרונות ומסורות על החתם סופר עמ' 63):

כאשר ראשי קהילת פרשבורג ביקשו למנות עליהם רב, והיו הצעות אחדות אבל שמו של החתם סופר הוזכר, והענות לכך הלכה זרבחה, אבל בגלל שהיו גם הצעות אחרות הוחלט על עשיית גורל ... אחר נסיונות

חוזרים ונשנים, בכל פעם מן הקלפי [הוציאו] את שמו של רבי משה סופר, כך שבמידה מסויימת נחשבה הזמנתו כהחלטה אלוקית, והיא מומשה לבסוף בפועל בהסכמת הקהילה כולה" [אמנם הסכמה זו שהכל קיבלו אותו לרבם, נהייתה רק לאחר שהוא הגיע לעיר והכל הכירו בגדלותו הן בתורה, הן ביראה והן בחכמה, והן במעשי הטובים, שהרי לפני כן היו לו מתנגדים מסויימים (וכמו שנתבאר בפרק ד)]. הצעה כה נכבדה לא יכלה קהילת מטרסדורף למנוע, למרות צערה ויגונה, והיא גם לא יכלה להתנגד לאורך זמן לרצון מנהיגה הרוחני, הצדיק הנאמן, וכך נענה החתם סופר לקריאת של פרשבורג, והוא עלה על כס הרבנות בפרשבורג.

גם כאן פשטה במהירות תהילתו הגדולה, שעלתה על כל הציפיות, והוא נחל את אהבתה והערצתה של הקהילה כולה. הופעתו המרשימה השופעת פקחות גדולה, עשתה בכל מקום רושם מעורר יראת כבוד עצומה. יחד עם זאת פעל להחלשת וריכוז החוג הקטן של הניאולוגים, שגילה כבר אז מגמות הרסניות ונטיות המחבלות ביסודי האמונה.

גם כאן אסף מספר גדול של תלמידים שביקשו תורה מפיו ונהנו משיעוריו הגאוניים, כך שהשיבה הלכה ופרחה ופירסומה גדל בהתמדה, מספר התלמידים התרבה ללא הרף ... מאות תלמידי הישיבה שנתקבלו תמיד בזרועות פתוחות, הן מצד הקהילה בכללותה

הזן מצד החברים הפרטים שבה, הידועים בנדיבות לבם, ותמכו ככולם ביד רחבה. נפתחה תחרות בקהילה, וכל משפחה ראתה חוב קדוש לעצמה לדאוג באופן היותר טוב לתלמידי הישיבה, שלעיתים קרובות הגיע ממרחקים".

רבי יהודה לאנדסברג – תיאר את הישיבה בימי חתם סופר בתיאור הזה (זכרונות ומסורות על החתם סופר עמ' 123):

"מיום שנסתם חזון הישיבות הגדולות והנושבות בערי קודש; טבריא, אושא נהרדעא, פומבדיתא, עד דור רבינו יצחק אלפסי והלאה, אשר מהם יצאה תורה ודבר ה', לא היתה בישורון ישיבה דוגמתה. רבינו משה הניח אבן הראשה ופינת יקרת לתורתנו הקדושה, הכין פלג אלוקים מלא מים חיים, התורה. תלמי הישיבה הרוו נחת בלב שלומי אמוני ישראל, ומעגלי אוסטרייך-אונגראן רעפו דשן בתורת ה' במעווה החזיקו, אליו נהרו בני ציון היקרים למאות ולאלפים, גאוני צדיקי הדור ברכו שמו והודו על הטוב אשר עשה לעמו ותורתנו הקדושה, וראו כולם כי שם ה' נקרא עליו, נתנו ה' להיות צופה נאמן במגדל הדת והאמונה, נטר כרמו ושתל נטיעות שעשועים, ארזי הלבנון, אדירי התורה, בעלי תריסין בש"ס ופוסקים".

אך למרות האמור – שהקהילה והישיבה הפכו למעין גוף אחד, היו גם מעטים מהחוגים של פורקי עול והללו אף

הפריעו לישיבה וכמעט הביאו לחיסולה, אחד מהם אף הלשין לשלטונות שכמאתיים בחורים יגדלו בַּערים מהשכלה, ולכן דרש מהשלטונות שישגרו את הישיבה, וכמעט עלה הדבר בידו, אך אחד העסקנים, ר' משה בטלהיים הצליח לבטל את הגזירה, והחתם סופר החזיק לו טובה רבה על כך.

בתחילה, היה החתם סופר מפליג בפילפוליו החריפים — אך אחר שהג"ר מרדכי בנעט ביקש ממנו ללמד יותר בפשטות, הוא שינה את דרכו והיה מלמד יותר בדרך פשט, ונכדו אף כתב עליו (זכרונות מסורות על החת"ס עמ' 65):

"לצד החריפות הגדולה שרבי משה סופר פיתח תמיד בדרשותיו, הוא ניחן גם בסגולה מיוחדת להרצות את רעיונותיו הנשגבים בצורה קלה ומובנת. לעיתים קרובות מאד הוא התבטא באוזני תלמידיו הגדולים, כי הוא נמצא אתם רק כדי ללמוד וללמד".

הוא היה מסור מאד לתלמידיו, אך כמו שאמר להג"ר יחזקאל בנעט שביקר אצלו: שהוא מחבב מאד את תלמידיו, אך בכל זאת הוא מסתיר זאת, משום שחושש שהמתנגדים אליו יפגעו בתלמידיו אם ידעו עד כמה זה כואב לו, ואמר הג"ר יחזקאל בנעט, שהדברים האלו היו ממש קשורים אליו, כיון שמתנגדיו רבו עם תלמידיו.

הג"ר שמואל ערנפלד כתב (זכרונות ומסורות עמ' 79) על קשריו עם תלמידיו דברים אלו:

"אהבתו לתלמידיו היתה נפלאה עד למאד והיה להם

אב בממונו במועצות ודעת בכל ענינים עד להפליא. וסיפר לי אחד מתלמידיו, שפעם אחת נחלה, מקטני קטני תלמידיו, שהיה אז בן ט"ז שנה, ושם עינא פקיסא עליו בימי חוליו בכל אשר היה צריך לו, עד שנרפא מחוליו, וזה היה בחודש תמוז, וכיון שהיה חוליו כבד, היה צריך לשמר עצמו שלא יחזור לחוליו. במוצאי ט' באב, בשעת קידוש לבנה ברוב עם, בין תלמידיו למאות, כרוז קרא בחיל: איה הבחור הקטן שהיה חולה בחודש שעבר? וקרא בשמו, תמהו כולם: מה היתה הקריאה? אולי הלשינו עליו, עד ששמעו כולם, שקריאה של חיבה יתירה נודעת להבחור מרבו הקדוש, והזהירו שלא לאכול במוצאי ט' באב מאכלי חלב מחמת חולשתו [אלא יאכל מאכלי בשר] והיתה תימה בעיני כל: אדם הגדול בענקים, אשר בכל יום תילי תילי הלכות ודינים עברו ראשו, וגם עניני מדינות ומדינות ועסקי פרטי בני אדם עד אין שיעור, כולם הניחו על ראש צדיק הדור, וגם אל בחור קטן מקטני קטני חייליו הביט על דבר כזה, והוא להפליא.

החתם סופר הקפיד מאד על יראת השמים של תלמידיו, וכל שיעור שלו היה פוחת אותו בלימוד מתוך ספר חובת הלבבות [הוא היה קורא גם את הקדמת המתרגם ולימד גם שער היחוד, אף שהגר"א גרס שבמקום שער היחוד בחובות הלבבות ילמדו את ספר הכוזרי], לעיתים, הוא היה מסייר לבדוק מה עושים תלמידיו, האם לומדים בהתמדה או חלילה צריכים לחיזוק בזה.

הוא לימד את תלמידיו להיות בעלי מידות טובות, וכאשר אירע שבמקום אחד התנגדו תלמידיו להרב דשם, הוא כתב להם דברי תוכחה; כיצד יתכן שתלמידיו שזכו ללמוד בישיבה שלו ששם הקפידו על ענין של אהבת הבריות וכבוד התורה יהיו מעורבים במחלוקת נגד הרב דשם, ובמיוחד שאותו רב היה מפורסם ביראת שמים שלו, ובענותנותו כתב:

"אמנם אינכם תלמידי אדם גדול בעונה" ר אך למדתם אצלי כי צריכים לכבד כל אדם ואדם ובמיוחד שאותו אדם ראוי הוא לתפקידו כיון שהוא אדם גדול ולכן עליהם לכבדו ולקבלו לרב עליהם". הוא גם הכין את תלמידיו להיות מזכיר הרבים אם כרמי"ם וראשי ישיבה, והן כרבנים. נכדו כתב על ישיבתו שהיא היתה בעין מוסד עליון להכשרת רבנים לדור. החתם סופר — בצואתו, הורה לצאצאיו להיות מלמדי תורה לרבים, כל אחד לפי דרגתו, היינו שלא יאמר אדם עדין אינני מספיק חכם, אלא כל אחד במקומו ובדרגתו יזכה את הרבים [מלבד כשאדם עדיין בתחילת דרכו שהוא צריך בתחילה ללמוד ורק לאחר מכן ללמד].

באן נביא מספר קטעים מספרו של הרב פנחס מילר "עולמו של אבא" (מעמ' מ"ד והלאה) שלמד בישיבת פרשבורג אצל הגאון בעל השבט סופר נכדו של החתם סופר שהמשיך בדרכי סבו הגדול:

"ברגע שהחלטתי להיות רב בישראל לא היתה לי ברירה אחרת אלא ללמוד בישיבת פרשבורג, בוגרי ישיבות אחרות ובפרט בוגרי ישיבות חסידיות נעשו

בדרך כלל דיינים שוחטים, סופרי סת"ם, מלמדי תינוקות וסתם תלמידי חכמים בעלי בתים. משיבת פרשבורג יצאו על פי רוב רבנים שהקהילות האורתודוקסיות חיפשו אחריהם בנרות, זאת בשביל האוירה המיוחדת של ישיבת פרשבורג שהתמזגו בה התורה והוויות העולם, יחד עם האטמוספירה והסביבה הרוחנית הזאת שהשפיעו על השקפותיו ועל הליכותיו.

שם (עמוד נ"ה) הוא גם כתב על החינוך המיוחד של ישיבת פרשבורג — לגבי השלמת ידיעות כלליות — שהיו השלטונות דורשים מהרבנים שידעו כדי שיוכלו לייצג את קהילתם ולהופיע בפני אנשי השלטונות באירועים שונים, שדאגו מנהלי הישיבה ללמד זאת על ידי אנשים הגונים ומוסדרות נאותים שהיו ליד הישיבה.

בני הישיבה, חינוכו את עצמם עוד בהיותם בישיבה להיות דרשנים — כדי שיוכלו להורות את דבר ה' וכך נכתב על זה (שם):

"אפשר לרשום לזכותה של ישיבת פרשבורג; משיבת זו באו דרשנים ומגידי מחוננים לרוב שהקסימו את בני עדתם בדרשותיהם והשליטו את דבר ה' על העם בפייהם. וכאן עלינו להדגיש כי רב העיר שהוא המנהיג הרוחני של העדה צריך להיות לא רק גאון בתורה — שיהיה בקי בש"ס, בפוסקים, בד' חלקי שולחן ערוך, ושיודע לברר "שאלה" ולפסוק לפי ההלכה, אלא צריך להיות גם דרשן טוב שיוכל להשפיע על שכבות

הציבור, עליו להכיר את חוקי תורת הדיבור והנאום הנאה והנכון, כי לא יתכן לשאת נאום בפני ציבור מגוון שיש בו בני תורה, בעלי השכלה, אנשים יודעי ספר, עמי הארץ, בורים וריקים, נשים ונוער, לדבר בפניהם כמו בפני קבוצה של חסידים לובשי שטריימל בסעודה שלישית...

... בישיבת פרשבורג עסקו הבוגרים גם בתורת הריטוריקה מה שלא נעשה בישיבות אחרות [מלבד בישיבת חכמי לובלין בראשות הג"ר מאיר שפירא]. הבחורים ביחמתם הם אירגנו חוגים לדרשנים שמטרתם היתה השתלמות בשטח הנאום והדרוש. הדרשות היו נאמרות בכל שבת בשני מקומות ... המקומות כולם היו נתפסים וישבו בהם בעלי בתים, נוער וטף, שבאו בהמוניהם, כי היו צמאים לשמוע דברי תורה. גם עזרת הנשים היתה מלאה מפה לפה, בתוך הציבור ישבו גם הבחורים "המבקרים" שמתחו ביקורת חריפה על הדרשן בסיום דרשתו, הבחורים רכשו כאן את הידע האלמנטרי בתורת הריטוריקה ומבוגרי הישיבה יצאו מטיפים ודרשנים בחסד עליון. נמצא כי בחור שסיים את חוקי לימודי ישיבת פרשבורג היה תלמיד חכם, ידע לדבר בשפת המדינה, היה לו מושג בתורת הדיבור, ובידיעות חיצוניות, מובן, כי ערכם של בוגרי ישיבת פרשבורג עלה בשוק הרבנים, שמם הטוב של בוגרי ישיבת פרשבורג הלך לפנים עד כדי כך שגם קהילות חסידיות בחרו להם רבנים מתלמידי ישיבה זו ... אולם הקהילות בחרו את

הדיינים והשוחטים והמלמדים מתלמידי ישיבות חסידיות כי אלו לא היו צריכים להיות דרשנים ומגידים, להופיע בפני ציבור חילוני ולבוא במגע עם נציגי השלטונות לכן במרבית הקהלות באוסטרא — אונגרי, היה מקובל; כי הרב דמתא היה אשכנזי "טהור" לעומתו היה השוחט נוהג כאדמו"ר והיה חבוש שטריימל".

שם (עמ' נד) נכתב גם על הקשיים שעמדו בפני הבחורים ובכל זאת למדו במסירות נפש — כיון שהאפשרות לתמוך בבחורים היתה מוגבלת מאד כפי שתיאר זאת שם (עמ' נד):

— "האווירה הרוחנית בפרשבורג היתה נפלאה. אך דא עקא ... המנות במנזא היו קטנות וסבלתי ממש חרפת רעב ... אולם צרת רבים היתה לי נחמה ... הכרתי מספר בחורים שלא היתה להם חולצה שלימה, אלא מנז'טים וצוארון מפלסטיק עם חוזה לבן בלבד. ודכירנא כי בפעם הראשונה כשהלכתי אחר תפילת קבלת שבת למנזא לאכול את הסעודה הראשונה של שבת — נדהמתי כששמו לפני כל בחור שתי חלות כל אחת גדולה כביצה וספל קפה עם חלב, ולא יכולתי להגיד זמירות ליל שבת ולקדש מרוב כאב והתמרמרות. זכרתי את הדגים הרוותחים והחלה הלבנה והרכה והגדולה שאכלתי אצל בעל הבית שלי כשלמדתי בטפולושוין ... לבסוף הצדקתי עלי את הדין ועשיתי קידוש על שתי החלות כמו כל הבחורים, אבל בלעתי כמה דמעות".

פרק ו'

ממידותיו של החתם סופר

הרבה מעלות מיוחדות היו להחתם סופר. בפרק זה, נציין כמה ענינים שהצטיין בהם. שמעון הצדיק אמר (אבות א, ב): "על שלושה דברים העולם עומד, על התורה ועל העבודה [קרבנות, ובזמן שאין בית המקדש קיים זו תפילה, כמו שפירש רבינו יונה, שם] ועל גמילות חסדים", והוא הצטיין בכל שלושת הדברים האלו ובעוד הרבה מעלות רוחניות.

גדלותו בתורה

נציין כמה נקודות שבהם הצטיין: התמדה עצומה, לימוד תורה לשמה, גדלות בתורה, הרבצת תורה רבה, שיחת חולין שלו.

א. התמדתו העצומה:

לימוד התורה שלו היה כל ימיו בהתמדה עצומה. כבר מגיל רך ביותר היה מתמיד בלימודו, וכך המשיך כל ימיו ולא פסק מלהגות בתורה, כיון שהיה מסוגל לדבר עם בני אדם ויחד עם זה להרהר בתורה, להכין שיעור, ולעיין מה להשיב

לשואליו בהלכה. בתקופה הראשונה לנשואיו הפליג בהתמדתו והיה ישן רק כל לילה שני. גם ברגעי חייו האחרונים הוא היה עסוק בתורה, השתדל לומר את חידושיו בימים האחרונים, ובשעות האחרונות שלו שכבר נדמה שהוא גוסס ואנשי החברא קדישא החלו לומר את התפילות שרגילים לומר בשעה כזאת. והוא ביקש מהם שיפסיקו כיון שהם מפריעים לו לחזור על תלמודו, והרי "אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו", וכך קיים "אדם כי ימות באהל" — שגם בעת מיתה צריך ללמוד.

בתקופה שהיה יוצא למנוחה ונופש, הוא היה ממשיך שם את לימודיו וגם היה מלמד לאחרים. בהיותו רב בדרעזניץ ומטרסדורף לא ישן במשך כל הזמן במטתו אלא רק היה ישן במקום עבודתו, וכשהיה עייף היה טובל רגליו במים קרים להפיג את שינתו, וכן היה מניח מפתח תחת מצחו ומשעין אותו עליו ונרדם וכשהמפתח היה נופל הוא היה מתעורר ועומד ועוסק בתורה.

למרות היותו מתמיד עצום, מיוחסת לו האימרה הזאת: פעם נשאל: כיצר זכה לגדלותו העצומה בתורה? הוא ענה: בחמש דקות. כשהשואל נדהם מהתשובה, כיון שידע מהתמדתו הגדולה, הסביר לו החתם סופר: ניצלתי את כל חמש הדקות שבדרך כלל בני אדם לא מנצלים אותם. וכונתו היתה לומר, שכל אחד יכול להגיע למדרגות גדולות אם ינצל את זמנו, גם אם אינו נחון בכוחות פסיים טבעיים מיוחדים — כמו שהוא היה נחון, וגם כיון שזכה לסייעתא דשמיא גדולה בזה וכמו שעמדנו על כך במבוא.

כוח התמדתו שהיה גדול, נבע גם מכך, שהיה מסוגל לשנות את מידותיו בין רגע, כאשר זוגתו הרבנית חלתה, וכבר היתה במצב קשה ביותר, והוא התפלל לשלומה לפני העמוד בבית המדרש, מתוך דכדוך נפש ששיבר את לב כל הנוכחים, אולם, ברגע שיצא ללמד את השיעור הקבוע, הוא אמרו בחדרה, כאילו אין שום דבר המעיק עליו, והרואים התפעלו כיצד יכול אדם להחליף את מידותיו כפי הנחוצ. כשהחמיר המצב עוד יותר וכבר היתה קרובה לגסיסה, ובכל זאת הוא ישב וכתב תשובה לשאלה הלכתית עמוקה, וגם זה נבע מכח השליטה העצמית שלו.

גם בעת שאירע, וכל בניו חלו אנושות וגם אז הוצרך לכתוב תשובה עמוקה בהלכה אחת, אחד התלמידים שהיה נוכח, תמה: כיצד אפשר להשתחרר מהדאגה שכבשה אותו, ואמר לו החתם סופר: "זמן תפילה לחדד זמן תורה לחדד".

היה אומר את שיעוריו מתוך עמל והתאמצות עד כדי כך שהיה אפשר לסחוט את בגדיו מהזיעה.

לימוד לשמה

למד תורה לשמה, וכן שאר מעשיו היו לשם שמים, וכמו ששבחו הגאון ר' משה פולק (מצוטט ספרא רבה בישראל): "היה בדורנו האיש האלוקי מאור הגולה בעל החתם סופר, אשר מלך על כל העולם כולו בכבודו ובכל מקום אשר דבריו הגיעו סרו למשמעתו, וינהו אחריו כל בית ישראל בראותם צדקתו ויושרו הכל לשם שמים".

הוא היה לומד מוסר וגם מלמד מוסר, ונהג על פי ספרי המוסר, עד שכינורו "חובת הלבבות חי"! הוא העיד על עצמו: "מימי לא עלה על לבי שום מחשבת כבוד וגאווה בלמדי תורה ברבים, ומימי — אם כי התנהגתי עצמי וביתי בכבוד ותפארת, לא היה להתגדל, רק לשמה, חוץ מיום שהתקבלתי לאבד"ק דרעזניץ שדרשתי בכוונה להראות כוחי בלימוד" (מצוטט בהקדמת בנו לספר תורת משה).

ובנו הכתב סופר אמר בהספרו: "הלא ידעתם אף גם שמעתם ועיניכם הוראות גודל רוח קדושתו וצדקותו בעת לימודו השיעור — כולו לה' וכולו לכם, לא לפלפל, כי אם לעמוד על דעת קדושים להבינו לתלמידים".

בעל התקיעה שאל אותו: איזו כוונות יכוין בעת תקיעת שופר? והוא הוציא את החומש והקריא לפניו את הפסוק "יום תרועה יהיה לכם", (היינו לקיים את המצוה כפשוטה).

גדלותו בתורה

עוד בהיותו ילד רך כבר גילה ידיעות מופלאות בתורה. בגיל חמש ידע את התורה בעל פה, ובמיוחד את ספר ויקרא, והיה יודע להוציא הלכות מהחומש, בגיל שבע כבר ידע מסכתות בעל פה, וחידש הדרך למסכת ביצה, שאמרו שוב כשבעים שנה לאחר מכן והפליא את שומעיו. כשהיה בתקופת הנופש יחד עם הג"ר מרדכי בנעט, סיפר כלאחר יד, שבאותה תקופה למדו יחדיו את כל הבבלי והירושלמי הספרא והספרי, וכתבי האריו"ל, אמנם, תוך כדי דיבור חזר בו וניסה לטשטש

את פליטת פיו, אך השומעים רשמו את הדברים בזכרונם.

הוא למד אצל רבו הג"ר נתן אדלר גם תורת הסוד וגם כתב קמיעות בודדות אחר שלחצו אותו על זה, נכדו בעל החתן סופר כתב עליו:

"ושמעתי מגדולי תלמידיו שהיה גדול בנסתר יותר מאשר בנגלה".

תלמידו הג"ר היעב"ץ הלוי בספר זכרונות ומסורות על החת"ס כתב על גדולתו בתורה דברים אלו:

... "גם אחר האירה הארץ מכבודו ומלאה פני תבל מזיוו והודו והאיש משה גדול מאד, ובכל זאת אפס קצהו ידעוהו וכולו לא ראו עוד, לא יאומן כי יסופר מגדל צדקתו ותומתו וישרותו ועל גביהן תורתו וחכמתו, סתרי תורתנו הקדושה היו גלויים לפניו באין דומה לו ומעולם לא נשמע ממנו שהזכיר אף ספר מספרי הקבלה, אך כאשר שמע מכתיבת הקמיעות אשר נכתבו ונתנו בזמנו, היה כמצחק בעינינו — שקטני תלמידי רבו מהר"ן אדלר זצ"ל אשר התאבקו תחת שלחן רבו, היו גדולים בחכמה זו יותר מגדולי זמנינו אשר מתפארים בעניינו.

בנוסף לידיעות הרבות בתורת ה', הוא היה גם בקי בחכמות אחרות הנחוצות לתורה ובפרט בעניני חשבונות כמו שהיה בקי בזה סב אביו המהרשש"ך כמו שהדבר בא לידי ביטוי בספרו כוס ישועות בסוגיית יניקת האילן במסכת בבא בתרא.

החתם סופר גם החל לחבר ספר מדע כדי שלא יצטרכו ללמוד את הדברים האלו מספרי כפירה, אך כשראה את ספר הברית, חדל ממעשה זה, ושמח מאד על לימוד התורה שהוסיף, כיון שלא הוצרך לכתוב בעצמו את הספר שרצה.

הרבצת תורה שלו

"הלומד על מנת ללמוד מספיקין בידו

ללמוד וללמד" (אבות ד', ו')

מיום שהגיע לגיל י"ח עד סוף ימיו, לא עבר עליו יום שלא לימד בו תורה לאחרים, מלבד תשעה באב שאסור ללמוד בו תורה. אף ביום הכיפורים היה מלמד את סדר העבודה, והיו תלמידים שהעידו, שחשו את ענין העבודה כאילו היה חי לפנייהם.

גם כשכבר שכב על ערש דווי השתדל ללמד כמה שיכל. פעם חלה במשך כחודשיים במחלת שיעול קשה, והיה מוסר את דבריו לתלמיד והוא אמרם לתלמידים, וגם בהיותו בנופש היו אצלו תלמידים שהיה מלמדם.

גם את בניו ציוה בצואתו המפורסמת שיעסקו בלימוד תורה לאחרים.

היה מקדיש את עצמו לתלמידיו, ולכן היה קורא את הגמרא כמו מתחיל, כדי ללמד כיצד יש ללמוד. הוא גם היה מזרז את התלמידים להזדרז ולהתקדם אף שרצו לפלפל עוד

בדברים. הוא היה מטיל מרה בתלמידים כדי לדרבנם. אבל תלמידים שחשש שמא הלחץ ירחיק אותם היה נוהג עמם ברכות מרובה וקיים בהם את דברי הגמרא (סוטה מז, א): וימין מקרבת מאד.

הוא היה מלמד את תלמידיו חומש עם רמב"ן, והיה מוסיף בעת הלימוד דברי מוסר ויראת שמים הנוגעים אל הלב. והג"ר יחזקאל פלוט אמר שלא היה פעם שלא היה מתרגש מדברי המוסר האלה עד לדמעות.

שיחת חולין שלו

"ועלהו לא יבול — אפילו שיחת חולין של

תלמידי חכמים צריכה תלמוד"

(סוכה כא, ב).

מין החתם סופר אמר על דברי המשנה (אבות ו, א): "כל הלומד תורה לשמה זוכה לדברים הרבה". היינו שדיבורו של חול גם הוא נחשב לימוד גדול, ונחשב לתורה. והיה מקפיד על אותם תלמידי שלא היו באים לשיעורי חומש, כיון שרצו ללמוד מהספר, והוא היה מוסיף דברי מוסר מתולדות עם ישראל, והם חשבו זאת לביטול זמן.

גם בנו בעל הכתב סופר דיבר פעם בלימוד עם חבר בשעה שאביו דיבר "דברי חולין", של תלמידי חכמים ביושבו לפוש בגן, והחתם סופר פנה אליו ואמר: אל תחשוב ששיחת החולין הזו אינה חשובה, דע לך כי יש לך להתבונן בה מאד — כי

היא תסייע לך בעתיד, והוסיף הכתב סופר ואמר: שאכן אותם דברים סייעו לו מאד בעתיד.

הגה"ק רבי חיים מצנז: "ואינני כחולק על מרן רשכבה"ג החתם סופר – כי אינני מבין בקי בשיחת חולין שלו".

תפילתו

"כי הבן הזה הנולד לאישה הצדקת הזאת
(ריזל) אשת רבי שמואל סופר – יושיע
את ישראל בתפלתו, ויאיר עיני חכמים
בתורתו, ובו יברך ישראל"
(הגה"צ אברהם אביש הרשל פרנקפורט,
מובא אלה תולדות החת"ס).

עבודת התפילה שלו היתה מיוחדת במינה, כבר בגיל צעיר היה מאריך בתפילתו מאד, והעיד על עצמו שמעולם לא התפלל בכונה זרה. [אף שרבותינו אומרים שאחד משלושה דברים שאין אדם ניצול מהם זה עיון תפילה, ופירשו התוספות (ב"ב קסד, ב) שהכונה שאינו מכווין כראוי, ובכל זאת, הוא זכה לכך].

ספרה בתו של מרן החתם סופר (מובא עולמו של אבא עמ' סז): שהיה לאביה שלוש טליתות בהן היה מתפלל, וכמעט בכל חודש היו מכבסין טלית אחת כיון שהיה מתפלל תמיד בדמעות והטלית היתה מתלכלכת מהדמעות, וכן הוא

כתב בדרשותיו: "עמוד התפילה: להתפלל ג' פעמים ביום בדמעות שליש".

היה רגיל להתפלל בכל יום חמשה פרקי תהילים ועליהם הוסיפו עוד פרקים קבועים. והיה מצטער שלא היו מתפללים כך אלא בימים שאומרים בהם תחנון, אבל לא שינה, משום שכך נהגו בזמנו של הג"ר משולם איגרא זצ"ל.

הוא היה מתפלל על מי שהיה זקוק לתפילתו, ופעמים רבות תפילותיו היו נענות. הג"ר עקיבא יוסף שלזינגר סיפר בספרו, שלפני שנולד, אמו הקשתה לילד, והחת"ס התפלל עליה, ובשזכתה לילד סיפרו להחתם סופר את הדבר באיחור מה, והוא הצטער על כך, כיון שהוא המשיך עדיין להתפלל.

פעם אחת חלו כל ילדיו במחלה קשה, והוא שלח מכתב אל האדמו"ר הגה"ק ר' משה טייטלבוים שיתפלל עליהם, המכתב הגיע בערב יום הכיפור ולכן לא מסרו אותו להאדמו"ר, בליל יום כיפורים חלם האדמו"ר על החתם סופר, והוא לא ראהו מעולם, ושאל לאדם שהכירו והוא אישר לו שזה החתם סופר, והוא הבין-כי החתם סופר זקוק לישועה.

גם החתם סופר הרבה להתפלל, אך כשהחמיר מצבו של בנו מאוד, וכבר הדליקו נרות שרגילים להדליק בעת יציאת נשמה, קראו לו שיתפלל עליו, והוא הכניס ראשו בארון הקודש וביקש מהקב"ה שיתן לו אותו במתנה לפחות ליוכל שנים, והוא נענה ובנו הבריא וחי עוד כחמשים שנה. [ומספרים שהכתב סופר לפני פטירתו חיפש את הנרות שהורלקו בילדותו כדי שידליקו אותם באותה עת].

הוא גם שמע קולות תפילה שנדמה היה לו שבוקעים מבית הכנסת, והלכו לברר ולא נמצא שם שום אדם שהתפלל, אמר החתם סופר: אם לא מתפללים למטה מתפללים למעלה, ולבטח יושעו וכך היה.

בתו של החתם סופר גם סיפרה (מובא עולמו של אבא), כשהכתירו את פרידננאד, עשו זאת בפרשבורג למרות שעיר המלוכה היתה וינה, ולצורך זה, קישטו את העיר ובנו שערי כבוד ועוד, הטקס אמור היה להתקיים ביום הכיפורים, והדבר כאב מאוד להחתם סופר — כי חשש לחילול היום הקדוש אצל הרבה יהודים, וכל ההשתדלות שעשו לשנות את זמן הטקס היו ללא הועיל. באותו ערב יום כיפור לא חזר לביתו מבית הכנסת, למרות שיש מצוה לאכול ביום זה, והוא המשיך להתפלל עד הצהרים, ואז לפתע כיסו עננים כבדים את השמים, ומטר זלעפות החל לרדת וגם רוח סערה החלה להשתולל, וכתוצאה מכך נהרסו כל שערי הכבוד ויתר הקישוטים שהוצבו לצורך המאורע, גם נהר הדנובה עלה על גדותיו ושטף מספר שכונות בעיר ומאות בתים נהרסו, ואלפי אנשים נשים וטף נשארו ללא קורת גג, ועקב הדברים האלה, היה צורך לדחות את הטקס והוא נערך רק לאחר סוכות.

למחרת יום הכיפורים ההוא נפל החתם סופר למשכב והמחלה הלכה וכבדה במשך כמה שבועות, והיה מוטל בסכנת חיים עד שריחמו עליו מן השמים.

הוא הקפיד מאוד להתפלל בציבור, וכבר כתבנו לעיל כי לצורך תפילה בציבור הקדים לבוא לעיר מטרסדורף, והוא

ויותר על כל קבלת הפנים לבואו לכהן שם כרב, כדי שיוכל להתפלל בציבור, גם לעת זקנותו היה ממחר לעלות במדרגות הרבות כדי למחר לבית הכנסת.

אהבת הבריות וגמילות חסד שלו

"כל הלומד תורה לשמה: נקרא ריע אהוב
אוהב את הבריות, משמח את המקום
משמח את הבריות" (אבות ו, א).

נבדו הרב משה שרייבר כתב עליו (זכרונות ומסורות על
החת"ס עמ' 61):

"עשיית החסד שלו לא ידעה גבולות, כל מקום בו
התאוננו על צער ועגמת נפש, בו התעוררה צרה או
מצוקה מצאו אצל רבי משה סופר לב פתוח ויד
מושטת, שום עני לא עזב את פתחו ללא שביעות
רצון, ואם לא הספיקו אמצעיו המצומצמים, אזי חיפש
לעזור לאחיו האביון בדרך אחרת, כגון בחתיכת בגד
או חפץ אחר בעל ערך גדול או קטן תחת זרועותיו,
כמו שמספרים, הוא חתך לעיתים קרובות את כפתורי
הכסף הצמודים לארבע כנפות שלו, כדי להעניק
תמיכה לנזקקים.

תשומת לב מיוחדת הקדיש למוסדות החסד והסעד
של קהילתו והוא תמך והעשיר והירבה אותם, עזר
לייסד ולהקים חדשים, רק כדי להבטיח סיוע לכל

הנצרכים ובאופן זה להיות מגן לכל הקהילה כולה. ולהיות לכל אחד ואחד מהחברה ידיד אבהי מנהיג ועוזר בעת צרה".

הוא היה מחלק יותר מחומש רכושו, ותלמידו ביאר שהוא סבר שמה שאמרו (כתובות פרק ו') המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, אינו איסור אלא עצה טובה, וכיון שהוא היה נותן מכספו הרבה לצדקה, גם הקהילה הוסיפה לו יותר מאשר התחייבו לו בחוזה השכירות, הוא היה מחזיק בחורים על שלחנו וגם היה מפרנס בכספו בחורים. את תלמידיו אהב עוד יותר, והיה דואג להם לבריאותם, ולצרכי פרנסתם ושאר צרכיהם.

כבר הזכרנו לעיל, את מידת האחריות שלו – שביטל את הליכתו לכהן כרבה של נוישטט, כאשר בתי קהילת מטרסדורף נשרפו בשריפה הגדולה, והוא היה חי באותה תקופה בדחקות גדולה ביותר.

כיון שהיה אוהב את הבריות, לכן גם הבריות היו אוהבים אותו – שהרי כמים הפנים לפנים, וכל מי שהיה בא להתיעץ עמו היה יוצא ממנו כאילו כל מצוקותיו נפתרו.

תקיפותו נגד עוברי עבירה

"הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום

ורודף שלום" (אבות א, יב).

"רודף שלום – מלשון רודף אותו ככתוב:

אין שלום אמר ה' לרשעים

(ישעיה נז, כט).

"הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממיך

אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים

היו לי" (תהלים קלט, כא).

החתם סופר כאמור היה אוהב שלום, אוהב ומשמח את הבריות, אך היה גם רודף את השלום ומרחיקו כאשר היה צורך לעמוד על משמר היהדות מפני הבאים למוטטה. הוא גם היה אומר: ששלום אינו, אלא רק כזה שאינו שלום בהכרח ושגם אפשר לו לנהוג אחרת מהשלום, וכך תיאר את דרכו בזה הגר"י גרינוולד (זכרונות ומסורות על החת"ס עמ' 334): "הגם שהיה זקן מלא רחמים, בכל זאת היה תמיד כגיבור איש מלחמות ערוך ביום קרב להכות באגרוף רשע, ולשבר מתלעות עול, בפרט מה שנוגע להתחדשות והתדממות לאומות העולם, שעל זה מיוסדת רוב צואתו הקדושה, ועל זה על פי הרוב היו מיוסדים דרשותיו כגחלי אש".

קרה מקרה, ובא אליו חכם אחד לקבל היתר הוראה, והלה, אמנם היה חריף ובקי מאוד בתורה, אך החתם סופר חש כי יש לו נטייה מסויימת להמתחדשים. באותו זמן נודע לו על פטירת רבה של אוסטריץ ואף שאותו רב לא היה אדם

מפורסם, הוא ציווה לאסוף את הציבור כדי להספיד את הרב ההוא, ובהספד ההוא הוא התקיף את המתחדשים והתמרמר מאד עליהם, אחז את שתי פיאותיו והפנה את ראשו לכיוון ארון הקודש, ובכה על המצב שהמתחדשים עושים, ועורר את הציבור לבכיה והתעוררות גדולה שלא היתה כמותה, ובאופן זה הוכיח את אותו תלמיד חכם שלא יתן יד למתחדשים.

כבר כתבנו לעיל במבוא, אודות מלחמתו באלו שרצו להקים בית ספר שאינו מתנהל באופן הראוי, והזהיר את המקימים, וכשלא שמעו לו נענשו קשה מן השמים. והאחרון שבהם שראה מה שקרה ליתר חבריו ברח לעיר וינה ומשם כתב מכתב להחתם סופר וביקשו שיזכירו בתפילה, החתם סופר ידע שאין זה אלא רק להנצל מעונש, ולא שעשה תשובה מדרכו הרעה, ענה לו; אני כבר מזכירך זה מזמן בתפילה בברכת "ולמלשינים אל תהי תקוה", וגם אותו אדם נענש תוך זמן לא רב.

למרות תקיפותו נגד פורקי העול היה זהיר מאד בצעדיו ושוקל כל מילה בפלס מיוחד, והיה אומר את דברי הכתוב: "כי תצא למלחמה על אויבך" – אלו "פריצי עמנו" – "ונשמרת מכל דבר רע" – היינו דיבור רע, ולכן גם נאמר: "ודע מה שתשיב לאפקורס" – כיון שאם יענה באופן שאינו ראוי, עלול הדבר להזיק וכמו שאמרו חכמינו (אבות א, יח): "חכמים הזהירו בדבריכם שמא תגלו למקום מים הרעים" – היינו אנשים שאינם הגונים – ונמצא שם שמים מתחלל".

משום כך, כאשר נתבקש לכתוב ספר נגד הרבנים

הריפורמים הוא סירב משום שוודאי הוא, שהם יענו לו בספר, ומי הם שיכריעו מי צודק הרי אלו "שותי השכר היושבים בנגינות בתי הקפה"! וזה עוד יחזק אותם כי הם לכאורה בעלי פלוגתא של גדולי תורה.

החתם סופר גם השתדל לכתוב ספר מדע כמו שכתבנו לעיל, וזה היה גם כדי להרחיק את הלומדים מספרי הכפירה, כיון שאת המדע יש מקרים שצריך ללמוד, והוא פסק שבמקרים כאלו ילמדו אצל מורה נכרי ולא אצל מורה יהודי שרעותיו הם פסולות.

בפרשבורג הוקם בית ספר על טהרת הקודש והחתם סופר עצמו שלח את ילדיו לשם כדי לחזק אותם. על הריחוק מפורקי העול הוא היה קורא את הכתוב האמור על עדת קורח: "סורו נא מעל אהלי האנשים החוטאים בנפשותם", והוא המשיל את שיטתו להתרחק ולהרחיק מהם במשל הזה:

רופא המלך נתבקש לרפא את בן המלך והלך לרפאתו, כשמצבו החמיר ראה הרופא כי מצבו הוא לאחר יאוש, הלך ונטל חרב ועמד על פתח חדרו, ועל ידי כך מנע את כל מי שרצה מלהכנס לחדר, המלך שנודע לו זאת, התפלא מאד על מעשהו ושאל אותו על פשר הדבר! והוא ענה: עד עכשיו כשהיה עוד סיכוי לרפא אותו, עשיתי ככל שיכולתי, אך עתה שאפסה כל תקוה, אני עושה כל שביכולתי שלא יכנסו לשם וידבקו חלילה ממחלתו המאד מסוכנת.

גדולתו בהלכה

"וה' עמו שהלכה כמותו בכל מקום"

(מדברי הג"ר מרדכי בנעט על מן החתם
סופר).

החתם סופר היה מגדולי הפוסקים, והיה משיב תשובות רבות לשואלים מכל קצווי ארץ, תשובותיו הפכו לצאן ברזל של הפסק. אחד התלמידים הגדולים שלו העיר; שאין ניכר שום שינוי בגדלות המשיב בין התשובות שכתב בצעירותו לבין התשובות שכתב בעת שכבר היה מפורסם בכל העולם.

על גדולתו בהלכה תעיד העובדה — שהג"ר עקיבא איגר בהרבה מקרים — היה מפנה את השואלים אותו אל מן החתם סופר באומרו בענותנותו: "שקטנו ע"ב ממתניו", במקרה אחד הוא גם ציין את הסייעתא דשמיא שהיתה להחתם סופר, שתוך כדי התשובה שכתב הוא הוסיף דבר שלא נשאל עליו כלל, והוא: אם העדים אינם קרובים, ונבדק הדבר ונמצא שאכן היו קרובים!

בנו שאל אותו; הכיצד הוא עונה מיד על שאלות חמורות כל כך כמו עניני שבת שאיסורם הוא חמור שהעובר על כך במזיד חייב מיתה, וכן בעניני עגונה, והוא אמר לו: כיון שבדור ההוא השאלות באות אליו, ועל כן, יש לו את הסייעתא דשמיא של פוסק, ועל השאלה שלו למה הוא עונה מיד, זה משום שכבר ליבן את הדברים היטב עוד קודם לכן, ולכן התשובה שלו היא בדרך כלל מוכנה.

על הסייעתא דשמיא שלו תעיד העובדא הזו; פעם נתבקש לחוות דעה על היתר עגונה של רבנים מפורסמים, כשבדק את התשובה אמר: מבחינה הלכתית הם צודקים אך ליבי אומר לי שהבעל חי, ולכן הוא מבקש מהאשה להמתין זמן מה, ואכן בתוך אותו הזמן חזר הבעל חי ושלים.

הוא גם אמר על ענינים כגון אלו: את החלק החמישי של השולחן ערוך [הוא החלק שאינו כתוב, והם דברים התלויים בשיקול הדעת של כל פוסק מתי להחמיר ומתי להקל] אין להשיגו אלא רק על ידי סייעתא דשמיא של הלומד תורה לשמדה! היתה לו השבעת הקולמוס וכפי שהתשובה עלתה בדעתו וכתבה, כך השאיר אותה למסקנה, כי היה משוכנע שיש לו סייעתא דשמיא לכך, שכן צריך להשיב.

הוא היה חי את ההלכה, באשר היה נוטל ידיו היה חוזר על כל הלכות נטילת ידים, וכן בשאר דברים, ומשום כך, הקפיד שתלמידיו יתבוננו במעשיו — כדי שידעו כיצד לנהוג, כיון שהקפיד שהכל יהיה כפי ההלכה.

פעם אחת שכנע אותו אחד התלמידים בגדלות החוזה מלובלין, והוא החליט ללכת אליו כדי לשמש אותו, אך משנודעו לו דרכי עבודת ה' שלו, שרוב היממה הוא עוסק בתפילה, חזר בו ואמר: אם אלק בדרך זו, מי יתיר עגונות! הוא הרגיש את האחריות המוטלת עליו בענין פסיקת ההלכה, ולא יכול היה לקבל על עצמו את דרך העבודה הזו.

הרב טוביה טביומי כתב על מידת יחס הערכה שרחשו

גדולי ישראל לפסקיו (מובא זכרונות ומסורות על החת"ס עמ' 371):

"היה רבן של ישראל גם בתקופות שאחריו ועד היום הזה ... למשל; גאוני הדור בתקופת ילדותי, אותם הגאונים הטבעיים בלי מרכאות, במדינתנו יודע אנכי, כי כשנגע הדבר לדינא התחשבו עם דעת הגאונים של הדור שלפניהם אך לפי ערך הראיות המכריעות מש"ס וראשונים. וכשמצאו לפי דעתם שהראיות אינן מספיקות ונהפוך שיש ראיות להיפך, סתרו הדין בלי שום היסוס ונקיפת הלב. ולא כן הוא לגבי החתם סופר — מי שבקי בשו"ת האחרונים יראה, כי כלפי החתם סופר התחשבו, מלבד הראיות גם עם האוטריטיטה שלו בעצמו, גם אם מצאו ראיות ברורות להיפך מדעתו לא מצאו עוז בנפשם לסתור דינו בטרם צידדו כי בהאי גוונא גם החתם סופר היה מודה, או מצאו להם תנא דמסייע מזקני הפוסקים".

מידת הענוה

"כל הלומד תורה לשמה זוכה לדברים הרבה ... ומלבשתו ענוה" (אבות ו, א).

החתם סופר הצטיין גם במידת הענוה במידה גדושה, הוא סירב להיות רב עד שהוכרח לכך. כאשר נתקבל לרב של דעזניץ והסירו את הסוסים מהעגלה והובילו אותה — הוא קפץ מן העגלה כדי שלא להנות מהכבוד הזה. כשהוצעה לו

בתו של רבי עקיבא איגר, הוא גילה דעתו שחושש שרבי עקיבא איגר לא יסכים, כיון שהוא בודאי מחפש תלמיד חכם לבתו. היה רגיל לומר לתלמידיו: שאינו אלא מלמד בלבד, אלא מלמד דרדקי מלמד לקטנים, והוא מלמד לבחורים, וכן היה לעיתים בוכה על כך שהוא עם הארץ! ותלמידיו, שבתחילה היו מחייכים למשמע דבריו אלו — כיון שידעו שרבים הם בוכים עמו על עצמם, ואומרים: אם רבים כך, על אחת כמה וכמה הם? וכך גם היה אומר לילדיו, אל תתגאו בזה שאתם בני הרב מפרשבורג, אין אני אלא מלמד, אלא שמלמד לגדולים.

אף שהיה עניו, בכל זאת היה מקפיד על מעמדו, ונהג בגינוני מלכות, כיון ש"מאן מלכי רבנן", ואף אירע שלא נסע לחופשה כיון שלא היתה באפשרותו הכספית להתנהג שם ברחבות כראוי למעמדו, והוא העיד על עצמו שכל מה שנהג כך הוא רק לשם שמים, היינו לשמור על כבוד מעמדו כרב הקהילה, ולא לצורך הנאת עצמו, וכעין שאמר רבי יהודה הנשיא בעת פטירתו: "גלוי וידוע לפניך שיגעתי לפניך בכל עשר אצבעותי, ולא נהנתי מן העולם הזה אפילו באצבע קטנה — אף על פי שלא פסק מעל שלחני, לא צנן ולא חזרת ולא קישואים לא בימות החמה ולא בימות הגשמים.

פרישותו מעניני העולם

אכל תמיד מאכלים קלים וחמים מאד, במידה כזו

שאחרים לא היו מסוגלים לכך, כיון שלא רצה להנות מן העולם, אך יחד עם זאת היה אומר: יותר קל לצום לשם שמים מאשר לאכול לשם שמים, והיא מדרגה גבוהה יותר, וכמו כן הזהיר לא להפליג במדרגות שלא לפי הדרגה המתאימה לו, וכאשר בנו בעל הכתב סופר אחז פעם בידו ספר ראשית חכמה, העיר לו החתם סופר בלשון זו: "פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם", היינו אם אדם נוהג מנהג שלא לפי דרגתו הוא מפסיד, כי יכול ליפול ממדרגתו, וגם להנזק מכך נפשית [עוד הפסד חמור הוא יחסה של הסביבה אליו, לא כן, אם עושה זאת לשמה]...

צניעותו

העידו עליו שלא הוריד ידו מתחת לטיבורו, הרבה לעורר על כיסוי ראש לנשים, והזהיר שכל אשה שלא תכסה את ראשה, לא תזכה לבנים כשרים. מעשה באשה שפרצה גדרי הצניעות בענין כיסוי הראש, והוא נתבקש להספידה, אך במקום לשבחה, הוא גינה אותה, כדי ששאר הנשים יווסרו על ידי כך.

חשיבותו בקיום המצוות

על התלהבותו בקיום המצוות כתב נכדו: "אשרי עין ראתה את התלהבותו בתורה ובעבודתו יתברך, מאורו ואשו

נתחממו הרואים והשומעים שגם הם יעבדו את השם בשמחה".

היה רוקד ושמח כשהגיע זמן נטילת ד' המינים בסוכה, עד שכל מי שראהו ושמע ברכתו התפעל עד אין שיעור ונשפע עליהם מאורו.

בשבוע שנפטרה אשתו אם ילדיו, צוה על בנותיו שיכינו את השבת כמו שראו אצל אמן, כדי לשמור על כבוד השבת.

צערו על החורבן: היה רגיל בכל ליל ששי לעשות תיקון חצות עם תלמידיו. מספר שנים אחר מותו, בא אל בתו בחלום, במשך כמה לילות, ושאל: מדוע הפסיקו לומר תיקון חצות בישיבה, נכדו שהיה לראש הישיבה היה חלש ולכן לא המשיך במסורת סבו, ובתו של החתם סופר הלכה אליו לספר את כאבו של אביה הנפטר על כך.

בערב ט' באב היה מסתגר בחדרו, תלמיד שהציץ דרך אחד החורים סיפר, שראה את החת"ס ספר בידו ועיניו זולגות דמעות שנאספו בכוס, וכשהגיע זמן סעודה מפסקת הוא טבל את פתו בדמעות וכך אכל את הלחם לקיים את דברי הכתוב: "ושיקויי בבכי מסכתי".

אהבתו לארץ ישראל

בחיבוריו הרבים, אנו מוצאים הרבה התבטאויות על חסרון הגלות ועל מעלת הארץ. הדברים האלו ביטאו את רגשות הקודש שלו כלפי ארץ ישראל והשפיעו על תלמידיו ושומעי לקחו. נצטט

כאן כמה מהם (מתוך לקט המובא בספר האיש על החומה):

"כי עיקר קיום התורה והמצוות אינו אלא בארץ החיים היא ארץ ישראל" (דרשות חת"ס ח"א דף יח). "על כרחנו אנו בגולה אבל לא מחשבותינו. וכל מקום שאנו יושבים. אנו יושבים על האדמה הקדושה במחשבותינו" (תורת משה מהד"א בראשית יד. יב).

"הגולה נקראת "קבר" כדכתיב בגאולה: "בפתחי את קבריהם עמי" וכתיב: "משאול אפרים וממוות אגאלם" — כי בארץ ישראל חיים כפולים. ארץ ישראל גופא היא ארץ החיים מה שאין כן בחוץ לארץ נחשבים כמתים" (שם וישב ד"ה אל בני) "בחוץ לארץ עלינו להתבונן מזקנינו גאוני בבל — שלא לבנות בתים ולנטוע כרמים ... והבונה בית אבנים שלא לצורך [רק] להרחיב לו משכנות בחוץ לארץ, ולהתייאש מן הגאולה, בכיוצא באלו — בנינו בסכנה, והוא הדין המרחיב דעת ולבנות מקום שלא היה שם בית. כדי להוסיף ישיבה בחוץ לארץ, כי היכי דאיכא מצווה בארץ ישראל בבתים טפי מדיקלי — משום ישוב ארץ ישראל, כך מצווה בהיפוך" (שו"ת חת"ס יו"ד קל"ח על דברי בעל ספר חסידים שאסור לבנות בית אבן במקום שלא היה בנוי עדיין).

שם גם הביאו כמה דוגמאות של השפעת החתם סופר על תלמידיו:

ד"ר אליעזר לוי שהיה יד ימינו של הסיר משה מנטפיורי שעסק הרבה בבנין הארץ, היה תלמידו של החתם סופר.

כמה מתלמידיו של החתם סופר עלו לארץ ישראל, הראשון היה רבי משה נאומיסטא (המבורגר) שהיה בן ביתו של החתם

סופר, אחריו עלו הג"ר אברהם שאג אב"ד קויבסדורף, ועמו תלמידו הג"ר יוסף חיים זוננפלד.

הג"ר אברהם שאג שנשאל: מדוע תלמידי החתם סופר לא עלו בקבוצות כמו תלמידי הבעש"ט והגר"א, ענה: הבאתי אתי את תלמידי שיפעל לטובת הארץ יותר מקבוצה של אנשים. עוד צוין בספר האיש על החומה, שהאיש הראשון מיוצאי הונגריה שנקבר בארץ ישראל היה יהודי מפרשבורג, גם זה, מצביע על השפעת החתם סופר על תלמידיו בענין אהבת הארץ.

על ישוב הארץ אנו מוצאים בדברי החתם סופר (חידושים למסכת סוכה דף לו, א) דברים אלו:

"נראה לעניות דעתי: רבי ישמעאל נמי לא אמר מקרא: ואספת [שלמד מזה שצריך להנהיג מנהג דרך ארץ יחד עם התורה] אלא בארץ ישראל ורוב ישראל שרויין, שהעבודה בקרקע גופא מצווה, משום ישוב ארץ ישראל, ולהוציא פירותיה הקדושים — על זה ציותה התורה "ואספת דגן", ובועז "זורה גורן השעורים הלילה" — משום מצוה, ובאילו תאמר: לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה, הכי נמי לא יאמר: לא אאסוף דגני מפני עסק התורה, ואפילו שאר אומנויות שיש בהם יישוב העולם הכל מצוה, אבל כשאנו מפחדים בעוה"ר בין אומות העולם וכל שמרבה העולם יישוב מוסיפה עבודת ה' חורבן מודה רבי ישמעאל לרבי שמעון בין יוחאי ועל זה אנו סומכים".

הוא היה גם נשיא ממונה על הכוללים של ארץ ישראל, וכספי התרומות לארץ ישראל היו עוברים דרכו, וכאשר אירעה רעידת

האדמה הקשה בצפת. כתב לו הג"ר ישראל משקלוב את בקשת העזרה והסיוע.

אשת נכדו השבט סופר חסכה מפיתה וקנתה בית בארץ ישראל, והושיבו בבית זה תלמיד חכם.

גדלותו בנסתרות

החתם סופר הוציא דיבוק בשני מקרים. במקרים בודדים כתב קמיעות, פעם כתב לדיין קהילתו קמיע והודיע שישימו אותו ישר ולא הפוך, וקרה שבכל זאת הקמיע הושם הפוך, וכשנכנס החתם סופר לשירותים נכנס בנו הקטן אחריו ונסגר שם, ולא מצאוהו אלא רק אחרי זמן רב, והוא הבין שזה בגלל שהקמיע הושם שלא כפי הצורך, והוא ביקש להסיר את הקמיע, ובמוצאי שבת נמצא שהושם בצורה הפוכה, הוא גם זכה לגילוי אליהו כמה פעמים.

אחד התלמידים שלו חלה למות. נכנס החתם סופר אצל החולה הזה, והוציא כל איש מעליו, אחד התלמידים לא יצא והתחבא לראות מה יעשה הרב וראה שהוא שואל את החולה: אתה רואה והשיב כן, ושוב שאל: "אתה רואה" ושוב ענה החולה כן, וכן כמה פעמים, ולאחר מכן החולה הבריא. התלמיד שראה זאת שאל את החולה מה ראה ששאל אותו על כך החתם סופר, וענה: הוא ראה שנכנסו כל האושפיזין, ודנו את דינו וחלק דנו לחיים וחלק להיפך, לבסוף אמרו גדולה זכותו של החתם סופר שיצטרף עם המזכים, ואחרי כן הבראתי.

אדם אחד נתגלה אליו אחרי פטירתו כאילו היה חי וביקש מהחתם סופר שיתפלל עבורו (תולדות החת"ס דף כג, ב).

ידע את זמן הסתלקותו: כשכתב על שנת השמיטה שעוד היה בה כתב הבאה עלינו לטובה, ומיד לאחריה כתב יהי רצון שיבנה בית המקדש במהרה בימינו, ורק לאחר מכן כתב את שנת השמיטה שבה הוא כבר לא היה חי.

כמו כן, אמר לבנו הכתב סופר שעוד מעט הוא יישב על כסאו. כמו כו ראה חלומות וחזיונות בתקופה האחרונה לחייו והם החרידוהו ורמזו לו כי קרב קיצו.

נשיכתו נשיכת נחש ועקיצתו עקיצת עקרב: היו רגילים לקשט את בית הכנסת של החתם סופר לכבוד שבועות בצורה כזו; שהיו עושים על מקומו כעין בית מקושט, אירע והשמש הסיר את המבנה הזה, והנה נשרף ביתו של השמש, וראו בזה כעונש על שפגע כאילו בביתו של החתם סופר, לכן נפגע גם ביתו שלו.

מעשה בנערה שביטלה את קשרי השידוכין שנקשרה עם בנו, כיון שרצתה להנשא לאדם עשיר, וכשסידר לה החתם סופר את הקידושין אמר בקול רם באופן מיוחד את הברכה: "אחותינו את היי לאלפי רבבה", וכשנשאל; מה ראה להרים קולו באופן מיוחד, ענה: כדי שלא יחשדו שמא הוא קילל אותה במקרה והיא תענש על ביטול השידוך, ואכן, האשה הזאת, אירע לה שחלתה ואיבדה את כושר היכולת ללדת, והיא נתגרשה ולא נישאה יותר.

פרק ז'

סוף ימי החתם סופר

בספרי תולדות חייו, תוארו ימיו האחרונים באופן בלתי מצוי בשאר גדולי עולם, וגם זה מלמד עד כמה היו תלמידיו ובני קהילתו קשורים עמו בכל נימי נפשם. בפרק הזה נביא את תמצית תיאורו של תלמידו הג"ר חזקיה פייבל פלויט כפי שהובא בספר זכרונות ומסורות החתם סופר.

זקנותו

ממן החתם סופר, זכה שעד קרוב לשיבה היה נראה צעיר שערותיו היו שחורות. אך בגיל 68 הוא חלה ומיני אז החלו שערותיו להלבין. עוד בגיל מבוגר היה מסוגל לעמוד על רגל אחד ללבוש ולהפשיט את בגדיו. כוחו הפיסי הגדול ליווה אותו גם בעת זקנתו, אך אנשי קהילתו דאגו להקל עליו והעמידו לצורך זה שני אנשים שהיו מובילים אותו על ידי כסא המיוחד לכך, וכמו שמצאנו בגמרא ביצה שהיו מובילים אנשים חשובים בכסאות מיוחדים.

סוף ימיו

היו סימנים שהראו, כי החתם סופר חש כי סופו קרב.

ובדרשות של הימים הנוראים האחרונים, הוא בכה יותר מהרגלו, וכן נמצאו רמזים שונים שהרגיש בכך וכמו שכתבנו על כך בסוף הפרק הקודם, הוא נפטר בשנת ת"ר בכ"ה בתשרי, ואת תאור הימים האחרונים שלו נביא כאן כפי שתיאר אותם תלמידו הנ"ל.

כל ימי החג [סוכות] עד שבת חול המועד הוא הרגיש בטוב ובבריאות והיה שרוי ברוב חדווה, אך כבר זה כמה שבועות אמר, שהוא מרגיש חולשה ואין כוחו עתה ככוחו תמיד, ולכן דרשותיו בימים הנוראים היו נאמרות בנפש מרה מאד.

במוצאי שבת חול המועד בהיותו יושב בסוכתו אחזתו לפתע רעדה, כיון שהוא שמע רעש והיה נדמה לו כי פרצה שריפה, כי שמע כעין יריות-שהוא היה בימיהם סימן של הודעה על שריפה, ומיהר לרדת לביתו כדי להעיר את בני הבית ולנוס החוצה, כשירד בחפזה פגשו שכנו ושאלו מה הענין, והוא סיפר על סיבת חרדתו, הלה העמידו על טעותו שאין אלו קולות אזהרה מפני שריפה, אלא קולות של ספינת קיטור שבאה דרך הדנובה, והוא חזר לסוכה, אך הוא לא שקט, הוא גם לא אכל סעודה שלישית באותה שבת כיון שנהג תענית חלום מפני חלום שחלם.

בליל הושענא רבה ישב עם קהל לומדים וגמר את התיקון. בשעה שתיים אחר חצות הוא הלך לישון אך כעבור שעתיים הוא התעורר מחמת חולשה ויסורים, בני הבית שראו את מצבו נחרדו מכך, ורצו שישאר לשכב במטתו, אך הוא לא

שעה לדבריהם וירד להתפלל, באומרו שגם בערב יום כיפור חש שלא בטוב ובכל זאת כאשר עלה לדרוש הוא נתרפא. אך בפעם הזאת הדברים היו אכן שונים: באמצע פסוקי דזמרה גבר עליו חוליו והוא עזב את בית הכנסת וחזר לביתו, הרופאים שבדקוהו הורו לו להכנס מיד למיטה, ואז הוא אמר: "רעי מהחתימה השלישית השליכוני החוצה [היינו שאת ראש השנה – היא החתימה הראשונה, ויום כיפור היא החתימה השניה – עבר בשלום, לא כן את ההושענא רבה] והוסיף ואמר במליצה כדרכו: "כן הדרך לבכות ולהתחנן – בראש השנה ויום הכיפור יניחו לעני אך לעת השמחה – יסגרו את הדלת בעדו", אך הפצירו והתפללו עלי. הרופאים שבדקוהו מצאו כי מצבו מסוכן מאד, והציבור כולו נקרא להתפלל עליו. בינתיים הקילו עליו הרופאים על ידי הכנסת קטטר, והוא גמר את תפילתו עם הציבור שהיה בביתו, הקלה זו לא ארכה הרבה, הרופאים שבדקו אותו שוב בערב מצאו, שבמקום שתן יוצא דם וקבעו שלפי הידע שבידם, אם לא ישתנה המצב אין לו סיכוי שיחיה יותר מ-36 שעות נוספות! למשמע זה, נאספו כל אנשי הקהילה להתפלל, וגם בערי פסט, ווינה שנודע להם הדבר, גם שם הרבו בתפילה ובפדיון נפש שעשו עבורו.

בחג שמיני עצרת הוא התאפק למרות סבלו הרב והשתדל לשמוח בשמחת החג, הרופאים שראו זאת התפעלו מאד ואמרו שיסורים כאלו הם בלתי נסבלים! אך הוא שלט בעצמו ולא פלט גם לא אנחה, ולא נראתה עליו שום עצבות, וקיבל בחדוה כל איש ואיש כדרכו תמיד. אך בזמן מסויים עשה את עצמו כישן למשך של כמה שעות כדי שיוכל לעיין בתלמודו

והוסיף ואמר: שאם היום לא יוכל לדרוש בדברי תורה מחמת הכאבים הקשים, הוא מקוה לדרוש למחרת שהוא יום שמחת תורה. כשהגיע שמחת תורה, הרופאים שבדקו אותו, אמרו כי מבחינה רפואית מצבו הוא כבר לאחר יאוש, ורק בדרך ניסית אפשר שיתרפא. הציבור שידע על מצבו החמור, נתאסף להתפלל עליו, חלקם התפללו בבית הכנסת, וחלקם ירדו לבית הקברות להתפלל, והרב מו"ה דניאל פרוסניץ עשה בבית הכנסת פדיון נפש ואמר למתפללים:

“דעו בער מי אתם מתפללים!

בעד איש נודע בשערים

אין כמותו בכל מילי הן בתורה, הן ביראה והן בחכמה
בכל ארצות אירופה.

כל העולם מצפים לתשובתו” [בעניני הלכה והנהגת
ציבור].

הציבור, הגביר את תפילותיו ובכיותיו. והיה צריך לחייב את הציבור שיחזור לביתו כדי לאכול את סעודת היום טוב, ואז נתחלקו הציבור, חלק מהם חזרו לביתם לאכול וחלק נשארו להתפלל ואחרי כן התחלפו, ועשו זאת רק כדי שלא לחלל את קדושת היום כי ברצונם היה להשאר ולהתפלל.

הרופאים שטיפלו בו אמרו, שקיומו הוא שלא בדרך הטבע, והקלו עליו על ידי הוצאת השתן במכשיר הקטטר והוא הרגיש הקלה, דבר זה הפיח רוח תקוה בקרב הציבור והתפילות גברו מבלי להפסיק גם לרגע.

אך התקווה הזו נגוזה, כאשר הגיע רופא מומחה שהוזמן מוינה והוא בראותו את השתן, מצא כי המצב גרוע ביותר.

בכל זאת, החתם סופר התפלל בשמחת תורה, וגם עלה לתורה לחתן תורה, וכשהגיע לקריאת הפסוק "וימת שם משה" הוא הרבה בבכייה.

למחרת שמחת תורה הוא יום ד' בשבוע, רבים מהאנשים לא חזרו לעבודתם, אלא התפללו עליו, והוא ציוה לעשות פדיון נפש עבורו בבית המדרש במקום שהוא יכול להתפלל עמם, וציוה להפריש מהפדיון לשם רבי מאיר בעל הנס ולומר: "אלוקא דמאיר עננא", ועוד מזמורים מסויימים.

במקביל התרכזו הרבה אנשים בבית הכנסת המרכזי של העיר כדי להתפלל עליו, גם התינוקות של בית רבן הובאו לשם כדי להתפלל, האנשים עשו התרמת זמן מחייהם עבורו ונאספו הבטחות של 20 שנה, הדברים האלו נכתבו בשטר והוקנו לו, כמו כן עשו כל מיני סגולות המסוגלות לקריעת רוע הגזירה וכן כל טיפול רפואי שהיה ידוע.

בליל חמשי, רבתה ההומיה בעיר, והוא הרגיש חולשה נוספת, וכתב השלמה לצואה שהיתה לו כתובה מלפני כן. בנו בעל הכתב סופר, הלך אל התלמידים ואסף אותם כדי לבקש מהם שימחולו לאביו מרן החתם סופר במקרה וחלילה יש לאי מהם דבר נגדו, וגם ביקש שיעשו שלום ביניהם, כששמעו התלמידים את דברי הכתב סופר, רבתה הבכייה במידה שלא היה ידוע כמותה.

התלמידים, העמידו משמרות של תפילה כל הלילה, וגם אמרו וידידי ברבים, וכך התחלפו משמרות התלמידים אלו ישנו ואלו התפללו ואחרי כן התחלפו ורובם לא הלכו לישון, אלא התפללו כל הלילה.

לפני חצות הלילה, באו אליו פרנסי העיר ומסרו לו כתב בקשה שימסור לבנו את הישיבה וקצת מעול הרבנות, כיון שמצב בריאותו אינו מאפשר לו לנהל את הענינים כמו בעבר, ובוזה הבטיחוהו שלאחר אריכות ימיו, ימלא בנו את מקומו. כשראה את ההבטחה הזו, הוא שמח שמחה גדולה, ובמיוחד משום שעדיין לא קרה בדור הזה — שעוד בחיי הרב — תמנה הקהילה את בנו כממלא מקומו, ולכן נתן תודה לשמים בעינים זולגות דמעה.

אז קרא לבנו והורה לו כיצד לנהוג כרב ובתוך הדברים אמר לו:

”בני אל תערוץ ואל תחת. כי אני מבטיחך: שאתה ראוי לכך, וגם זכות אבותיך תעמוד לך — מצד אמך הרב הגאון ר' עקיבא איגר נ”ע, ומצד זקני הגאון מהרשש”ך, ואנכי גם אהיה עמך”.

ואז עשו לו שינוי השם — מה שקודם סירב — כיון שלא רצה לפתוח פה ועשו לו פדיון נפש נוסף לפי נוסח שתיקן אותו הרמב”ן, הוא קרא לכל בני ביתו ושילם לכל אחד מהעובדים את משכורתו.

הקהילה קמה משנתה באמצע הלילה — כיון שהשמש

דפק על פתחי הבתים להעירם לתפילה, חצייס היו בבית הכנסת וחצייס בבית החיים, והוא עצמו גם התפלל עם המתפללים.

באמצע התפילות הוא השתתק, וחשבו אנשי החברה קדישא שכבר הגיע זמן הגסיסה, אבל הוא התחזק ואמר: עדיין יש פנאי, ועוד מחר אתפלל אם ירצה ה' עם הציבור, אחד הנוכחים שמע מפיו שאמר, מחר בבקר בשעה שבע וחצי זה יקרה, ואכן הוא נפטר למחרת בשעה זו.

בנתיים קראו לבית דין והוא מסר לפניהם מודעא של שכיב מרע, וכפי שהתקינו המקובלים, הרופאים היו משוכנעים שהוא לא יחזיק מעמד יותר מאשר שעתיים, אך לא כך היה, והוא התחזק ואמר קצת דברי אגדה, שאַתם הוא נפרד מהקהל שהלך ובא כדי להפרד ממנו וכך אמר:

"כתוב: 'וזאת הברכה אשר בירך משה איש האלקים לפני מותו' — המילים: 'לפני מותו' לכאורה הם מיותרים אלא רמז בזה: שכל זמן שהיה בחיים לא נס ליחו ולא כהתה עינו — אז בירך את כל ישראל כל אחד בפרט, לא כן בעת פטירתו שכבר היה חלש, לכן בירך אותם ברכה כוללת וכן גם אני עתה, הייתי רוצה לברך כל אחד בברכה פרטית, אחר שהחזקתם בי מאז ועד עתה, וכן החזקתם את הישיבה, יברככם ה' בכל מעשיכם ויוסיף עליכם ככם אלה פעמים ויברך אתכם בבנים חיים ומזונות. ואתם בני התורה, איני צריך לברך אתכם, כי כבר אמרה התורה עליכם: 'כי בי ירבו ימין'."

סמוך לאור היום, הוא ביקש ממנו להוציא שוב שתן על ידי הקטטר. אנשי החברא קדישא חשבוהו כבר לגוסס ולא רצו להרשות לגזע בו כדין הגוסס, גם הרופאים לא הבינו מה קורה. כי היו בטוחים שבקשתו נובעת לא משפיות הדעת, אלא מתוך הזיות שבאות מתוך מצבו הקשה, אך הוא זירזם לעשות כן ועשו לו כבקשתו. תמיד ביקש להפטר מן העולם כשהוא נקי טרם צאת נשמתו הקדושה. וכך זיכהו האלוקים. ההקלה שבאה לו על ידי הוצאת השתן דחתה את הגסיסה. הוא ביקש מהרופאים להזהר על נקיון מצעיו שהוחלפו לו באופן מיוחד — כיון שכאמור רצה למות מתוך נקיון. והוא שמח שהוא נפטר מחולי מעיים שהיא המחלה שממנה נפטרים הצדיקים.

בשחר, באו להתפלל אצלו והוא התעטף בטלית ותפילין, באמצע אמירת והוא רחום הרגיש הכבדה בחוליו וביקש להסיר ממנו תפילין של רש"י והניחו לו תפילין של רבינו תם, וגמר בהם את תפילתו. כשהסיר המשמש את התפילין אמר: הם לך במתנה עבור שרותך, כיון שלמחר כבר לא אהיה זקוק להם!

הוא ביקש לאכול משהו לפת שחרית והרופאים נתנו לו פרי מרוסק בצורת גלידה, הוא דן מה לברך אם העץ או שהכל לבסוף בירך שהכל, ואמר על כך; "שזה ממש מחיה מתים".

תלמידים נוספים באו להפרד ממנו ונתן להם שלום. אך הדיבור כבר היה כבד עליו, תוך כדי כך הרגיש שכבר מתחילה הגסיסה — והזהיר את אחד התלמידים "שהיה כהן

— שיצא מיד — שהרי כהן אסור להמצא בבית הגוסס, ואז הוא החל לומר "ווידוי" ו"שמע ישראל" עם כל הנוכחים, ולאט לאט נחלש קולו עד שנדם, ואז נשמעה מפי הנוכחים, קריאת שמע ישראל בקול רם. התלמידים שהיו בחדר סמוך כשהם מתפללים כל הזמן, כששמעו את הקריאה הזו, נכנסו במרוצה לחדר החתם סופר, וכל שאר אנשי הקהילה, עמי הארץ, נשים ועוללים, ספקו כפיים, קרעו בגדיהם, והתלמידים קרעו את כל בגדיהם עד שנתגלה לבם.

ממוני הקהל עמדו על המשמר, ולא נתנו לאף בעל בית להכנס כדי לבקש מחילה, עד שיחתום על כתב מינוי של הרבנות לבנו הכתב סופר.

בתחילה רצו לטהרו בבית מדרשו, על אף שהוא תיקן, שכל אחד יהיה מי שיהיה, אין לטהרו אלא בבית הטהרה של הקהילה, אך כשביקשו מקום בבית הקברות ליד הרבנים לא מצאו מקום פנוי ובעל כרחם העבירוהו בינתיים לבית הטהרה של בית החיים ואז מצאו מקום פנוי, וראו הכל את יד ההשגחה העליונה שסובבה — שלא ישנו אצלו את מה שהוא עצמו הורה ותיקן, ואז טיהרוהו בבית הטהרה שבבית החיים.

בכל היום ההוא, הלכו ר' בער השמש ור' שמשון פרגר ועברו בכל העיר כשהם צועקים בדמעות: "אדונינו מורנו ורבינו הגאון הגדול מת!"

כל המתעסקים ונושאי המטה ורוב המלווים טבלו במקוה טהרה, ומהשלחן שעליו אמר השיעור שלו, עשו את הארון,

ובאזוב שהכין לעצמו טיהרו אותו, וכל העפר שהיה אצלו מארץ ישראל שמו תחתיו. וכל היום הספידוהו; בביתו, הספידוהו שמונה רבנים. והלכו אחר מטתו חמשים ושנים בחורים נושא כל אחד חיבור אחר שחיבר החת"ס, אחרי כן הספידוהו חברי בית הדין, בניו וחתניו, עד קרוב לחצות הלילה, בס"ה היו שמונה עשר מספידים, בהלויה השתתפו עשרות רבנים ואלפי בני אדם וכל תושבי היהודים של העיר ויהודים מערים אחרות, וגם נציגי דתות אחרות שמאד העריכו אותו גם הם השתתפו בהלויה.

כשהספידו בנו בעל הכתב סופר שהוא נתמנה להיות לממלא מקומו, מצד אחד, גברו הבכיות, אך מצד שני — שמחו הנוכחים כיון שנוכחו לדעת שלקהילה יש כבר רב — אדם גדול שממשיך את רבם הגדול, ועל ידי כך לא נשארה הקהילה כצאן ללא רועה, והדבר היה נחוץ ביותר באותם הימים של המאבק למול הריפורמים וכמו שכבר כתבנו על כך במבוא ובפרק הרבנות.

הלוייתו שהיתה עצומה ביותר — לפי מושגי הזמן ההוא, עוררה את הציבור להתחזקות בשמירת התורה, ונשים רבות קיבלו עליהן לכסות את שער ראשן כמו שהוא ציוה בצואתו, וכך השיב רבים מעוון גם לאחר מותו.

כאמור, צאצאיו ותלמידיו המשיכו את דרכו המופלאה עד עצם היום הזה, וכפי שביארנו — השפעתו על עולם היהדות ממשיכה וקיימת, וכמו שאמרו רז"ל על יעקב אבינו שאינו מת, כמו שזרעו בחיים כך הוא בחיים, וכך נאמר על דוד שנאמר בו

פרק ז' – סוף ימי החתם סופר

רק שכיבה ולא מיתה כמו שנאמר ביואב כיון שהשאיר בן
כמותו. כך תורתו ודרכו של החתם סופר מלווים את עם
ישראל לדורות.

תושלב"ע